

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
2020-YL-069

KONYA OVASI PROJESİ'NİN KONYA VE KARAMAN
TARIM SEKTÖRÜ İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİSİ

HAZIRLAYAN
SÜLEYMAN UTKU OĞUZ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Öznur ÖZDAMAR GIOVANIS

AYDIN- 2020

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

07/07/2020

Süleyman Utku OĞUZ

ÖZET

KONYA OVASI PROJESİ’NİN KONYA VE KARAMAN TARIM SEKTÖRÜ İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİSİ

Süleyman Utku OĞUZ

Yüksek Lisans Tezi, Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Öznur ÖZDAMAR GIOVANIS

2020, XV + 114 sayfa

Tez çalışması, son dönemin en önemli bölgesel kalkınma projelerinden olan Konya Ovası Projesi’nin (KOP) Konya ve Karaman illerinin genel ve tarımsal istihdam göstergeleri üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Analizlerde TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi (2008-2017) havuzlanmış yatay kesit mikro veriseti kullanılmıştır. Bölgenin sahip olduğu coğrafi yapı her ne kadar bölgeyi tarımsal faaliyetler için son derece uygun bir hale getirir, bölgede hâkim konumda olan karasal iklim, yazın yağışların son derece az olmasını tetiklemekte ve bölge tarımının önünde bir engel oluşturmaktadır. Bu faktörler nedeniyle KOP’un ana hedeflerinden biri bölgede etkin bir sulama ağını kurmak ve mevcut sulama sistemlerini iyileştirmektir. KOP sulama sistemlerini iyileştirmenin yanı sıra bölgenin alt yapısı ve istihdam imkanlarını geliştirmek gibi sosyo-ekonomik yapısını canlandırarak projeleri de faaliyete geçirmiştir. “Farkların Farkı” ve “Eğilim Skoru Eşleştirme” yöntemleri kullanılarak 2008 ve 2017 yılları arası politikanın istihdam göstergeleri üzerindeki etkisi ampirik olarak tahmin edilmiştir. Sonuçlar KOP’un bölgede farklı sektörlerde yeni istihdam yaratma konusunda etkin olmadığını, ama tarım sektörü istihdamı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle sürekli istihdam için bulunan bulgular tarımda çalışan bireylerin istihdamını KOP sayesinde koruduğunu göstermiştir. Günümüzde tarım işçiliğini bırakarak gençlerin kırsal kesimden kente göç etmesine KOP gibi politikalarla engel olabileceği tez çalışmasının politika önerileri arasındadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: KOP, Bölgesel Kalkınma Projeleri, İstihdam, Sürekli İstihdam, Tarımda Sürekli İstihdam

ABSTRACT

THE IMPACT OF KONYA PLAIN PROJECT ON THE AGRICULTURE SECTOR EMPLOYMENT IN KONYA AND KARAMAN

Süleyman Utku OĞUZ

MSc Thesis in Economics and Finance

Supervisor: Assoc. Prof. Öznur ÖZDAMAR GIOVANIS

2020, XV + 114 Pages

This thesis aims at analysing the effect of the Konya Plain Project (KOP), which is one of the most important regional development projects of the recent period, on the regional employment indicators of Konya and Karaman. In the entire analysis, TURKSTAT Household Labor Force Survey (2008-2017) pooled cross-sectional micro level dataset is used. Although its geographical structure of the region makes the region very suitable for the agricultural activities, the terrestrial climate prevailing in the region triggers the extremely low rainfall in summer and creates an obstacle to the agricultural activities. For these reasons, one of the main goals of KOP is to establish an effective irrigation network in the region and to improve existing irrigation systems. In addition to improving irrigation systems, KOP launched other projects to stimulate the region's infrastructure and socio-economic structure like improving the employment opportunities. Using “difference in differences” and “propensity score matching” methods the effect of the policy on employment indicators between the years of 2008 and 2017 is empirically estimated. While results show that the KOP has not been effective on generating new employment in non-agricultural sectors of the region, it has had a significant and positive effect on agricultural employment. Findings, especially for the permanent employment, have shown that individuals working in agricultural sector are able to keep their jobs as a consequence of KOP. One of the policy suggestions of the thesis is the increasing level of youth migration from rural areas to the urban can be prevented by policies such as KOP.

KEYWORDS: KOP, Regional Development Projects, Employment, Permanent Employment, Agricultural Permanent Employment.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması son dönemin önemli kalkınma projelerinden olan Konya Ovası Projesi'nin (KOP) Konya ve Karaman istihdam göstergeleri üzerine etkisini ampirik olarak test etmeyi amaçlamıştır. Özellikle son dönemlerde tarım sektöründe yaşanan teknolojik gelişmeler, eğitilmiş bireylerin kırdan kente göçü ve tarım alanlarının imara açılması gibi sorunlar tarımda istihdamı düşürücü etkiye bulunmakta ve bu durum ülkemizde ve küresel çapta önemli sorunların başında gelmektedir. Tarımda sürdürülebilir istihdam ve üretim, toplumların birincil gereksinimi olan beslenme ihtiyacının karşılanması ve ekonomik büyümenin sağlanmasında çok önemlidir. Bu bağlamda uygulamada olan tarımsal politikaların istihdamı artırmada en azından var olan istihdamı korumada etkin olup olmadığını anlamak için Türkiye'nin en önemli tarımsal projeleri arasında gösterilen KOP'un istihdam üzerindeki etkisi, mikro ekonometrik yöntemler ve detaylı mikro veriler ile analiz edilmiştir. Sonuçlar, projenin bölgede tarım-dışı sektörleri de içine alacak şekilde genel istihdam üzerinde etkisinin olmadığını ancak sürekli istihdam ve tarım sektöründe sürekli tarım üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifade ile KOP tarımda ve genel anlamda diğer sektörlerde sürekli istihdamı korumada etkinlik göstermiştir. Ayrıca ulusal yazın incelendiğinde kalkınma projelerini ileri ekonometrik yöntemlerle inceleyen çalışmalar olmadığından bu çalışmanın literatürde önemli bir boşluğu doldurduğuna inanılmaktadır.

Böylesine güncel ve daha önce çalışılmamış konunun seçiminde ve tez yazım sürecinin her aşamasında emeğini esirgemeyerek sürekli çalışmam konusunda beni teşvik eden tez danışman hocam Doç. Dr. Öznur ÖZDAMAR GIOVANIS'e sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca bu süreçte hem maddi hem manevi desteklerini bir kez olsun esirgemeyerek her zaman yanımda olduklarını hissettiğim annem Hatice Oğuz'a, babam Hüseyin Oğuz'a ve biricik kardeşim Burcu OĞUZ' a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine bu süreçte hiçbir fedakarlıktan kaçınmayarak desteklerini esirgemeyen Hümeysra USTA'ya da teşekkür ederim.

Süleyman Utku OĞUZ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	3
1. TARIMIN EKONOMİDEKİ YERİ VE İKTİSADİ GELİŞİME KATKISI.....	3
1.1. Türkiye’de Tarım Sektörü ve Gelişimi	7
1.1.1. 1923-1960 Döneminde Türkiye’de Yaşanan Tarımsal Gelişmeler	7
1.1.2. 1960-1980 Döneminde Türkiye’de Yaşanan Tarımsal Gelişmeler	12
1.1.3. 1980’den Günümüze Türkiye’de Yaşanan Tarımsal Gelişmeler	14
1.2. Türk Tarım Sektöründe İstihdamın Durumu ve İstihdamı Etkileyen Ekonomik Göstergeler	20
1.2.1. Türk Tarımında İstihdam.....	20
1.2.2. Ekonomik Faktörlerin Tarım İstihdamı Üzerine Etkisi	23
1.3. Dünyada Tarım Sektörü ve Gelişimi	28
1.3.1. Dünya Tarım Sektöründe İstihdam.....	33
2. BÖLÜM	41
2. TÜRKİYE’DE TARIM POLİTİKALARI VE KONYA OVASI PROJESİ.....	41
2.1. Türkiye’de Tarım Politikalarının Türleri ve Uygulamaları	42
2.1.1. İstihdam Amacı Güden Tarım Politikaları	42
2.1.2. İhracat Amacı Güden Tarım Politikaları	44

2.1.3. Üretici ve Tüketicinin Refahını Koruma Amacı Güden Tarım Politikaları	45
2.1.4. Bölgesel Kalkınma Amacı Güden Tarım Politikaları.....	49
2.2. Konya Ovası Projesi (KOP).....	50
2.2.1. KOP Bölgesi'nin Coğrafi, Demografik ve Ekonomik Göstergeleri	51
2.2.2. KOP Kapsamında Uygulanan Programlar	58
3. BÖLÜM	64
3. KONYA OVASI PROJESİ'NİN KONYA VE KARAMAN TARIM SEKTÖRÜ İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİSİ: LİTERATÜR ARAŞTIRMASI.....	64
4. BÖLÜM	73
4. KONYA OVASI PROJESİ'NİN KONYA VE KARAMAN TARIM SEKTÖRÜ İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİSİ: FARKLARIN FARKI YÖNTEMİ.....	73
4.1. Metodoloji.....	73
4.2. Veri Seti ve Özet İstatistikler.....	80
4.3. Analiz Sonuçları	88
5. TARTIŞMA VE SONUÇ	101
6. KAYNAKLAR	103
ÖZGEÇMİŞ	114

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Türkiye'nin Tarım Havzaları	18
Şekil 2.1. KOP İlleri Haritası	50
Şekil 2.2. 2011-2017 Arası Dönemde KOP Bölgesi İstihdam Artışı	58
Şekil 2.3. 2016 Kırsal Kalkınma Programı Kapsamında İllere Göre Bütçe Dağılımı (%)....	60
Şekil 2.4. KOP Bölgesi Projelerin Dağılımı.....	63
Şekil 4.1. Müdahale ve Kontrol Grubundaki Bireylerin Eşleştirilmesi.....	77

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Türkiye'de 1923-1929 Yılları Arasında Tarım Kesiminin Durumu.....	9
Tablo 1.2. Türkiye'de 1927-1962 Yılları Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı.....	12
Tablo 1.3. Türkiye'de 1913-1962 Yılları Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Sektörel Dağılımı...	12
Tablo 1.4. 1960-1980 Dönemleri GSMH Büyüme Oranları (% , 1987 Sabit Fiyatlarla)	14
Tablo 1.5. Türkiye'nin Havzaları ve Havzadaki İller	19
Tablo 1.6. Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu.....	21
Tablo 1.7. Türkiye'de Nüfusun Kırsal ve Kentsel Gelişimi	22
Tablo 1.8. Türkiye'de Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı	22
Tablo 1.9. Sürekli Tarım İşçilerinin Ortalama Aylık Ücretleri (TL).....	23
Tablo 1.10. Türkiye'de Arazi Yapısı ve Dağılımı (Bin Hektar)	25
Tablo 1.11. Cari Fiyatlarla Tarımsağ GSYH ve Tarımın Payı	26
Tablo 1.12. Tarım ve Hayvancılık İhracat Değerleri.....	26
Tablo 1.13. Tarım ve Hayvancılık İthalat Değerleri	27
Tablo 1.14. Dünyada Kırsal ve Kentsel Nüfus Durumu.....	34
Tablo 1.15. Seçili Asya Ülkelerinin Tarımsal İstihdam Oranları.....	34
Tablo 1.16. Seçili Afrika Ülkelerinin Tarımsal İstihdam Oranları.....	35
Tablo 1.17. Seçili Kuzey Amerika Kıtası Ülkelerinin Tarımsal İstihdam Oranları	37
Tablo 1.18. Seçili Güney Amerika Kıtası Ülkeleri İstihdam Oranları	37
Tablo 1.19. Seçili Avrupa Kıtası Ülkeleri Tarım İstihdam Oranları	39
Tablo 2.1. KOP Eylem Planı Ödeme Tutarlarının Yıllara ve Eksenlere Göre Dağılımı (Milyon TL).....	51
Tablo 2.2. KOP Bölgesi İllerinin Yüzölçümü	52
Tablo 2.3. KOP Bölgesi İllerinde Yıllara Göre Nüfusun Durumu	52
Tablo 2.4. KOP Bölgesi İlleri İşlenen Tarım Alanları (Hektar).....	55
Tablo 2.5. KOP Bölgesi İlleri Toplam Tarımsal Üretim Değeri (Bin TL).....	55
Tablo 2.6. 2016 Yılı Pilot İllerde Uygulanan Kırsal Kalkınma Mali Destek Programları....	59

Tablo 2.7. 2017 Yılı Uygulanan Kırsal Kalkınma Mali Destek Programları.....	61
Tablo 4.1. Modele Dahil Edilen Kontrol Değişkenleri	81
Tablo 4.2. İstihdam, Sürekli İstihdam ve Tarımda Sürekli İstihdama İlişkin Özet İstatistikler	83
Tablo 4.3. Dönemler İtibari ile Enflasyon, İşgücü Katılım Oranı ve Tarımsal GSYİH Değişkenlerine İlişkin Özet İstatistikler	85
Tablo 4.4. Bireysel Karakteristiklere İlişkin Özet İstatistikler	88
Tablo 4.5. KOP'un Genel İstihdam Üzerine Etkileri (FF ve FF-ESEY'in Logit Tahmin Sonuçları).....	89
Tablo 4.6. KOP'un Genel İstihdam Üzerine Etkileri (FF ve FF-ESEY Modelleri Logit-Marjinal Etki Tahminleri).....	90
Tablo 4.7. KOP'un Sürekli İstihdam Üzerine Etkileri (FF ve FF-ESEY'in Logit Tahmin Sonuçları).....	93
Tablo 4.8. KOP'un Sürekli İstihdam Üzerine Etkileri (FF ve FF-ESEY Modelleri Logit-Marjinal Etki Tahminleri).....	94
Tablo 4.9. KOP'un Tarım Sektöründeki Sürekli İstihdam Üzerine Etkileri (FF ve FF-ESEY'in Logit Tahmin Sonuçları)	99
Tablo 4.10. KOP'un Tarım Sektöründeki Sürekli İstihdam Üzerine Etkileri (FF ve FF-ESEY Modelleri Logit-Marjinal Etki Tahminleri)	100

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
ARIP	: Agricultural Reform Implementation Project (Tarım Reformu Uygulama Projesi)
BM	: Birleşmiş Milletler
BRAC	: Bangladesh Rural Advancement Committee (Bangladeş Kırsal Kalkınma Komitesi)
ÇAYKUR	: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DOKAP	: Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EBK	: Et ve Balık Kurumu
EKKY	: En Küçük Kareler Eğilim Yöntemi
ERL	: Economic Reform Loan (Ekonomik Reform Kredisi)
ESEY	: Propensity Score Matching (Skoru Eşleştirme Yöntemi)
EUROSTAT	: European Statistical Office (Avrupa İstatistik Ofisi)
EXİMBANK	: Export Import Bank (İhracat İthalat Bankası)
FADN	: Farm Accountancy Data Network (Çiftlik Muhasebesi Veri Ağı)
FAO	: Food and Agricultural Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)
FF	: Diference in Differences (Farkların Farkı)
GAP	: Güney Doğu Anadolu Projesi

GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GTHM	: Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü
ha	: Hektar
HGM	: Harita Genel Müdürlüğü
HİA	: Hanehalkı İşgücü Anketi
IBRD	: International Bank for Reconstruction and Development (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
ILO	: International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İBBS	: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
İGSAŞ	: İstanbul Gübre Sanayii A.Ş.
İPES	: İşgücü Piyasası Enformasyon Sistemi
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KM	: Kilometre
KOP KÖSİP	: Konya Ovası Projesi Küçük Ölçekli Sulama İşleri Programı
KOP	: Konya Ovası Projesi
KTO	: Konya Ticaret Odası
M.Ö	: Milattan Önce
NAFTA	: North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
OSB	: Organize Sanayii Bölgesi
OTP	: Ortak Tarım Politikası
PROCAMPO	: Ulusal Kırsal Alanların Kalkınma Komitesi
PRSP	: Penjap Rural Support Programme (Penjap Kırsal Kalkınma Programı)
RES	: Rüzgâr Enerji Santralleri
SEK	: Süt Endüstrisi Kurumu

SGK	: Sosya Güvenlik Kurumu
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİGEM	: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TL	: Türk Lirası
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSKB	: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası,
TÜGSAŞ	: Türkiye Gübre Sanayii A.Ş.
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TZDK	: Türkiye Zirai Donanım Kurumu
TZOB	: Türkiye Ziraat Odaları Birliği
UNDP	: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
USAID	: U.S Agency for International Development (ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı)
USDA	: U.S. Department of Agriculture (ABD Tarım Departmanı)
VBSP	: Vietnam Bank for Social Policies (Vietnam Sosyal Politikalar Bankası)
VHLSS	: Vietnam Household Standards Survey (Vietnam Hanehalkı Standartı Anketi)
WB	: World Bank (Dünya Bankası)
YEMSAN	: Yem Sanayii
YHGP	: Yeşilirmak Havzası Geliştirme Projesi
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Tarih öncesi çağlardan günümüze kadar geçen süre zarfında tarım sektörü tüm dünyada üzerinde durulan ve stratejik önemini koruyan sektörlerin başında gelmiştir. Özellikle toplumların besin ihtiyacını karşılaması, üretim fazlası ürünlerin dış ticaret yoluyla ihraç edilmesi, milli gelirin önemli bir kısmını oluşturması ve özellikle kırsal alanlarda birincil dereceden istihdam kaynağı yaratması tarım sektörünün ülke ekonomileri için önemini net bir biçimde ortaya koymaktadır. Tüm bu faktörler tarım sektörünü, ülkelerin gelişmişlik ve dışa bağımlılıklarını belirleyen en önemli parametrelerden biri haline getirmektedir. Tarım, dünya çapında en önemli sektörel güçlerin başında gelmesine rağmen ülkemizin kırsal alanlarında son yıllarda yaşanan gelişmeler il, bölge ve ülke düzeyini bir bütün olarak etkilemiştir. Özellikle tüm dünyada kendini hissettiren küreselleşme olgusu ile birlikte tarımda mekanizasyon hareketlerinin hız kazandığı ve kırsal alanlardan kentlere doğru bir işgücü transferinin gerçekleşmeye başladığı görülmüştür.

İnsanoğlunun soyunun devam edebilmesi için hayati öneme sahip olan tarım sektörünün sürdürülebilir bir yapıda devam ettirilebilmesi önemli olup, bu hususta politika yapıcılar ve hükümetler tarafından tarımı destekleyici ve tarımda istihdamı arttırmayı teşvik edici politikalar geliştirilmiştir. Birçok farklı araç kullanılarak gerçekleştirilebilen tarım destekleme politikalarına tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de önem verilmiştir. Özellikle son dönemde ülkemizde uygulanan tarımsal kalkınma projeleri adından sıkça söz ettirmektedir.

Ülkemizin ilk kalkınma projesi olan ve 1989 yılında hayata geçirilen Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), bölgenin sosyo ekonomik yaşamına önemli derecede katkılar sunmuş ve bu süreçle birlikte kalkınma projelerinin ülkemizde yayılımı hızlanmıştır. Bu bağlamda 2011 yılında Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi (DAP BKİ), Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi (DOKAP BKİ) ve tez çalışmasının merkezini oluşturan, aynı zamanda ülkemizin en önemli tarımsal alanlarının başında gelen Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi (KOP BKİ) Kalkınma Bakanlığı'na kurulmuştur. KOP Eylem Planı 30.12.2014 yılında Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu tarafından kabul edilmiştir. KOP Eylem Planı'nın hayata geçirilmesi ile birlikte bölgenin sosyo-ekonomik açıdan gelişimini sağlamak ve gerekli alt yapının korunarak geliştirilmesi gibi birçok alanda yatırımlara başlanmıştır.

Tez çalışmasında KOP tarafından gerçekleştirilen bu yatırımların Konya ve Karaman'ın genel istihdam, sürekli istihdam ve sürekli tarım istihdamı üzerindeki etkileri ampirik olarak ve detaylı bir şekilde test edilmiştir. Analizlerde TÜİK İşgücü Hanehalkı Anketi (2008-2017) havuzlanmış yatay kesit verileri kullanılmıştır. Kullanılan verilerin İBBS-2 düzeyinde (26 bölge) tahmin yapmaya olanak sağlayan bir anket olması ve istihdama ilişkin geniş çaplı soruların yer alması çalışmanın analizlerinde Hanehalkı İşgücü Anketi'nin (HİA) tercih edilmesini sağlamıştır. Çalışmada ele alınan projenin sadece belirli illerde uygulanıyor olması, projenin etki-değerlendirilmesine temel oluşturan tanımlama stratejisi (**identification strategy**) için büyük bir avantaj oluşturmuştur. Projenin uygulandığı müdahale grubunun ve projenin uygulanmadığı kontrol grubunun kesin olarak ayrılmış olması tanımlama stratejisi için uygun ortamı oluşturmuştur. Bu strateji temelinde “Farkların Farkı Yöntemi (FF)” ve “Eğilim Skoru Eşleştirme Yöntemi (ESEY)” analizleri uygulanarak KOP'un etkisi tahmin edilmiştir.

Türkiye'ye ait yazın incelendiğinde kalkınma projelerinin istihdam üzerine etkilerini ileri ekonometrik analizlerle incelenmediği görülmüş olup bu durum tez çalışmasının orijinalliğini öne çıkarmaktadır. KOP'un bölge istihdam üzerine etkilerinin araştırılması ile tezin, literatürün önemli bir eksikliğini kapatacağı beklenmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde tarım sektörünün tanımı ve önemi üzerinde durularak dünyada ve ülkemizde tarımın ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri anlatılmıştır. Yine bu bölümde ülkemizde ve tüm dünyada tarımın geçirdiği tarihsel süreç ve özellikle ülkemizde Cumhuriyet'ten günümüze kadar geçen süre zarfında uygulanan tarım politikaları anlatılmıştır. İkinci bölümde ise tarım politikalarının amaçları ve araçları üzerinde durularak bu tez çalışmasında bölge istihdamı üzerine etkinliği incelenen Konya Ovası Projesi (KOP) detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise ulusal ve uluslararası alanda çeşitli tarım politikalarının başta istihdam olmak üzere belli ekonomik değişkenler üzerine etkilerini içeren literatürden çalışmalar özetlenmiştir. Bu tür politikaların istihdam üzerine etkilerini araştıran çok fazla çalışmanın olmadığı görülmüş ve tezin literatüre katkısı anlatılmıştır. Dördüncü bölümde ise KOP'un etkisinin ölçülmesinde takip edilen metodoloji, kullanılan ekonometrik model ve elde edilen ampirik sonuçlar ortaya konmuştur.

1. BÖLÜM

1. TARIMIN EKONOMİDEKİ YERİ VE İKTİSADİ GELİŞİME KATKISI

Tarım dar anlamda, toplumun beslenme ihtiyacının karşılanması için bitkisel ve hayvansal varlıkların planlı bir yönlendirilme ile üretim sürecine katılması olarak tanımlanabilir. Daha geniş anlamda ise, tarımsal faaliyetler sonucu elde edilen ürünlerin işlenmesi, girdi maddelerinin üretimi ve temini, ürünlerin pazar paylarının arttırılması gibi birçok faaliyet tarım tanımı içinde yer alabilir (Gürler, 2016: 1-2).

Tarım geçmişten günümüze kadar devam eden süre zarfında kendine özgü yapısıyla, küreselleşen yeni dünya modelinde stratejik konumunu her geçen gün daha da arttırmaktadır. Ekonomi biliminde insan ihtiyaçları sınırsız ve sonsuzdur. Tarım insanoğlunun öteden beri en temel beslenme ihtiyacını karşılamak için gerek duyduğu sektörlerin başında gelmektedir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde de görüldüğü üzere birincil sırada yeme, içme gibi temel ihtiyaçlar gelirken barınma, giyinme gibi eylemler daha sonraki sıralarda yer almaktadır (Özgüven, 1983: 1-3). Bu sebepten dolayı tarım geçmişten günümüze kadar insanların iktisadi alanda uğraş verdikleri ve çeşitli mal ve hizmetlerin üretimini gerçekleştirdikleri birincil sektör olmuştur. Beslenme ihtiyacını karşılamasının yanı sıra, kırsal kesimde istihdam kaynağı yaratması, ihracat kanalı ile döviz getirisinde ve tasarrufunda gözle görülür bir katkı sağlaması da tarımı önemli sektörlerden biri haline getirmektedir.

Bu sebeplerden dolayı tarım daima iktisat biliminin merkezinde olabilmeyi başarmıştır. Toplumların iktisadi yapıları incelendiğinde ve gelişme yolunda geçirdikleri aşamalara bakıldığında, önce tarım sektörünün geliştiği daha sonra sanayileşmenin yaygınlaştığı görülmüştür. Dolayısıyla gelişmeye açık bir ekonomide birinci koşul tarımsal üretimi arttırmak ve tarım sektörünü geliştirerek tarımsal istihdamın etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmasıdır. Bu konuda Kazgan (2003:300) tarım dışı sektörlerdeki faaliyetleri geliştirmenin tek yolunun tarımsal üretimde büyümenin sağlanması gerektiğini belirtmiştir.

İnsanların yaşamlarını devam ettirebilmesi için son derece önemli ve aktif şekilde kullanılan tarımsal faaliyetler, merkantilist döneme kadar etkinliğini sürdürmüştür. Merkantilist süreç ise bir süre sonra yerini sanayi devrimine bırakmış ve köylerden kentsel

alanlara doğru göç dalgası yaşanması tarımın ekonomideki ağırlığını düşüşe geçirmiştir. Ancak ne olursa olsun tarımdan asla vazgeçilmemiş ve sanayileşme ile birlikte tarımın ekonomi içindeki payında bir azalma yaşansa da tarımsal mal ve hizmet üretimi hiçbir zaman son bulmamıştır. Yeni dünya düzeninde tarımın önemi her ne kadar azalıyormuş gibi görünse de bu durumun tersine tarım insanlık var olduğu sürece stratejik önemini ve konumunu daima koruyacaktır. Çünkü ülkeler etkin bir tarım politikası uygulamazlarsa gıda ve ham madde gibi birçok konuda yetersiz kalacak ve bu durum diğer sektörlerin gelişiminin önünde de bir set oluşturacaklardır. Dünyanın gelişmiş ülkeleri bu durumun farkında olup asla tarımsal faaliyetleri göz ardı etmemişlerdir. Gelişen ve her gün biraz daha küreselleşen yeni dünya modelinde tarıma gerekli ve özverili yatırımlarda bulunmak ekonomik gelişmişliğin temel göstergelerinden olacaktır. Tarımın ekonominin içindeki payı asla azımsanmamalı gerek hükümetlerin gerekse toplumsal kuruluşların tarımı iyileştirme ve geliştirme çabaları sürekliliğini yitirmemelidir. Aktif bir tarım politikası özellikle yaratacağı istihdam ile toplumun ekonomik ve sosyal yaşamına önemli katkılar sunacaktır (Drummond ve Goodwin, 2014: 27-31).

Ekonomi bilimindeki birçok teorinin tarımsal faaliyetlerde karşılaşılan sorunlara çözüm arayışı ve uygulanmaya başlaması oldukça uzun bir zaman almıştır. Tarımın yüzleştiği sorunların çözümünde iktisat teorisinden ilk kez faydalanan Adam Smith, Thomas R. Malthus, David Ricardo ve Alfred Marshall gibi çağa damga vurmuş ekonomistlerdir.

Özellikle Ricardo'nun kıtlık prensibi bu duruma iyi bir örnek olarak nitelendirilebilir. 1817 yılında "*Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*" adlı eseri yayınlayan Ricardo asıl problemi toprağın fiyatı ve toprak rantının uzun dönemde geçirdiği değişime bağlamıştır. Nüfus ve üretimin giderek artmaya başlaması ile birlikte, toprak diğer mallara kıyasla daha kıt bir konuma gelmekteydi. Bu durumda arz-talep dengesi toprak fiyatlarının ve toprağa ödenen kira gelirlerinin sürekli artacağını işaret ediyordu. Bu durumda toprak sahiplerinin milli gelir içinden aldıkları paylar sürekli artarken nüfusun geri kalanı giderek yoksullaşacak ve bu durum toplumsal yapının bozulmasına sebep olacaktı. Ricardo'nun bu duruma mantıksal çerçevede sunduğu çözüm ise toprak vergilerinin düzenlenmesi ve denetlenmesiydi. Ricardo, "kıtlık teorisyle" uzun dönemde fiyatların çok yüksek fiyat artışları yaşayabileceğini ve bu durumun ise toplumun dengelerini alt üst edebileceğini belirtmiştir. Görüldüğü üzere tarım klasik dönemden beri üzerinde durulan ve tartışılan konuların başında gelmiştir (Piketty, 2013: 6-7). Döneme damga vurmuş bir diğer önemli gelişme ise Thomas

Robert Malthus tarafından ortaya atılmış olan Nüfus Teorisi'dir. Teori popülasyonun gıda maddelerinden daha çok artacağını ifade etmiştir. Fikrin temelini ise salgın gibi sınırlayıcı faktörlerin olmadığı durumlarda popülasyonun geometrik olarak artmasına karşın gıda maddelerinin aritmetik yönlü bir artış göstermesi oluşturmaktadır. Ancak tarımda teknolojinin ve mekanizasyon hareketlerinin hızlanmasıyla birlikte toplumlar yığın üretimine geçmiş ve bu teorinin varsayımları geçerliliğini koruyamamıştır (Weir, 1991).

Günümüzde ise tarım sektörünün karşılaştığı en önemli sorunlardan biri istihdamdır. Eğitimli nüfusun artması ve büyük şehirlere doğru iç göçün gerçekleşmesi kırsal nüfusun azalmasına ve tarımda istihdamın azalmasına sebep olmuştur. Bu duruma çözüm olarak hükümetler tarafından tasarlanan birçok politika uygulamaya konulmuştur.

İç göç, eğitimli nüfusun artması, genç nüfusun kırsal kesimde yaşamayı tercih etmemesi gibi nedenlerin yanı sıra hava şartları, toprağın durumu gibi iklimsel koşullar nedeniyle de tarımsal verimin düşük olduğu yerlerde istihdam azdır. Ekonomik gelişmişliğin ilk adımlarından olan tarım sektöründe yatırımların, üretimin ve devamında istihdamın artması için devlet politikalarının artması önem taşımaktadır. Ayrıca uygulamada olan politikaların etkinliğinin test edilmesi de mevcut kaynakların doğru politikalara aktarılıp aktarılmadığını görmek adına da önem taşımaktadır (Şaşmaz ve Özel, 2019).

Bu tez çalışması son dönemde önemli projelerden olan Konya Ovası Projesi (KOP)'nin genel istihdam ve özellikle tarımsal istihdam üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Analizlerde TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) (2008-2017) havuzlanmış yatay kesit veriseti kullanılmıştır. Farkların Farkı (Difference in Differences) yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen tahminlerle KOP'un uygulandığı bölgede istihdamı artırmada ne denli etkin olduğu araştırılmıştır. İlgili politikaların istihdam yaratıp yaratmadığını sorgulamak, gelecek dönemlerde tarımsal faaliyetlerin artıp artmadığını öngörmek açısından da önemlidir. Eğer istihdam artarsa tarımsal aktivite ve faaliyetler artacak ve sektörün ekonomiye ciddi katkıları söz konusu olacaktır. Artan tarımsal aktiviteler ilk olarak ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'na katkı sunacaktır. İstikrarlı bir büyüme, tarımsal faaliyetler sonucu elde edilen çıktının artması ile doğru orantılıdır. Özellikle gelişme sürecini tamamlayamamış, gelişmekte olan ülkelerde tarımsal üretimde bir artış olmazsa sürdürülebilir bir büyüme yakalanamaz. Ayrıca tarımsal üretim doğrudan üreticinin refah seviyesini arttıracak ve üreticide meydana gelen bu gelir artışı ekonomideki diğer sektörlerde de talep canlanmasını ve üretim artışını beraberinde getirecektir. Tarımsal faaliyetlerin

artmasının bir diğerkatkısı üreticilerin gelirlerindeki artış ile daha kaliteli, besin değeri yüksek ürünlerin üretilmesi ve işgücünün sağlıklı gıda alımını gerçekleştirmesidir. Tarım verimli işgücünün yetişmesine katkı sunarak bu yönüyle de dolaylı olarak ekonomiye fayda sağlamaktadır.

Tarım sektörünün üretilen temel besin maddeleri ile verimli işgücünü artırarak istihdama ve dolayısıyla ekonomiye katkı yapmasının yanı sıra tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesinde de rolü büyüktür. Tarımsal faaliyetleri temel alarak gelişen sanayilerde yeni iş olanaklarının meydana getirilmesi ile de istihdama katkıda bulunulur (Kıral ve Akder, 2000: 1-5).

Bu nedenle tarım, bir ekonomiye doğrudan etki etmenin yanı sıra birçok farklı sektöründe büyüüp gelişmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Tarım geliştikçe ekonomik yapı içinde ki tüm lokomotifler hareket etmiş ve sürekli istihdam ortamı sağlanmış olur. Bu sektörlerin en başında ise sanayi gelmektedir. Tarım ve sanayi birbiri ile daima eşgüdümsel hareket etmekte ve iki sektör arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Tarım sektörünün gelişmesi ile birlikte tarımda çalışan bireylerin üretime katkısı artacak bu da bireylerin makina, alet, araç ve gereç ihtiyacını arttıracaktır. Sanayi sektöründe yaşanan bu arz artışı ile birlikte sanayi sektöründe de istihdamın artışı gerçekleşecektir. İstihdamın artması ile birlikte ekonomik düzen içindeki her birim bu durumdan olumlu yönde etkilenecektir (Dinler, 2014: 75). Tarım işgücü dışında sanayi sektörüne hammadde de sağlamaktadır. Sanayisi gelişmiş olarak kabul edilen ülkelerin gelişim süreçleri incelediğinde sanayideki başarılarının tarımsal faaliyetler ve madencilik sektöründe ilerlemiş olduklarına bağlı olduğu görülmektedir. Batı Avrupa`da Endüstri devriminden önce tarım sektörünün geliştirmesi adına uzunca bir çaba sarf edilmiştir.

Gelişmiş ülkelerde sanayi üretiminin hızlı bir şekilde artması endüstri dallarında ihtiyaç duyulan hammadde talebini arttırmıştır. Gelişmiş ülkelerin çoğunda tarımsal üretimin yarısı gıda ve tekstil gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Ülkemizde ise tarım ürünlerinin gıda sanayinde hammadde olarak kullanıldığı oran %11 olarak belirlenmiştir (Oğuz ve Bayramoğlu, 2008: 37). Özetle endüstriyel gelişim ve tarımsal gelişimin arasındaki bu sıkı bağlılık sadece tarım sektörünün değil, sanayi başta olmak üzere diğerköşlerde de büyüme ve verimliliğin artmasına sebep olmaktadır.

Tarım sektörünün ekonomiye katkı yaptığı bir diğer yol ihracattır. Çünkü ekonomik gelişmenin en önemli öncüllerinden bir tanesi ülkeye döviz girişinin sağlanmasıdır ve bu noktada ihracatın ve özellikle tarım yoluyla elde edilen ihracat gelirlerinin önemi büyüktür. Ülkelerin döviz kaynağı elde etmede başvurdukları en önemli yöntem birincil malların ihraç edilmesidir. Bu birincil mallar özellikle tarım ve madencilik sektörleri gibi sektörlerin doğal kaynakları işlenmesi sonucu elde edilmektedir. Bu yüzden tarımın dövizdeki katkısı ülkelerin gelişmesi ve istikrarlı bir şekilde büyümesi için son derece önem arz etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde döviz, tasarruflar kadar önemli ancak bulunma bakımından kıt olan kaynakların başında gelmektedir. Dövizin ülkeler açısından en önemli özelliklerinden biri de ülke içinde üretilmeyen veya üretimi çok maliyetli olan malların ülke içine girişine olanak sağlamasıdır. Ekonomik gelişmenin etkin bir şekilde gerçekleşmesi ve sürdürülebilmesi için ülkeler için gerekli yatırım mallarının ithalatı için en önemli kaynakların başında tarım ihracatı ile elde edilen döviz gelmektedir (Thirlwall, 2003: 194-197; Gillis vd., 1987: 482).

1.1. Türkiye’de Tarım Sektörü ve Gelişimi

Türkiye’nin tarımsal görünümünün sağlıklı bir biçimde ortaya koyulabilmesi için Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıllardan itibaren tarım sektörünün irdelenmesi gerekmektedir. Kuruluş ile birlikte bir takım yeni ekonomik gelişmeler sonucunda sanayi yanlı bir politikanın izlenilmesine karar verilmiş fakat tarım sektörü ise her zaman ekonominin içinde kendine önemli bir yer bulmaya devam etmiştir. Her ne kadar tarım sektörünün Türk ekonomisindeki payı küçülüyor gibi gözükse de sanayi sektörüne sağladığı girdi, genel istihdam, dış ticarete katkısı, hizmet sektörüne sağladığı katkılar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemini sürekli korunmuştur (Pamuk, 2016: 127-128).

Tez çalışmasında Türkiye’nin tarımsal gelişimi, Cumhuriyetin kurulmasından 1960’lı yıllara kadar süren dönem, 1960- 1980 yılları arasını kapsayan dönem ve 1980’den günümüze kadar devam eden dönem şeklinde üç aşamalı olarak incelenmiştir.

1.1.1. 1923-1960 Döneminde Türkiye’de Yaşanan Tarımsal Gelişmeler

Cumhuriyet dönemine ait tarım ile ilgili karşımıza çıkan ilk veriler 1927 Ziraat Sayımı ile elde edilmiştir. Bu sayım sonucunda ülkenin toplam nüfusu 13,4 milyon sayılmış ve nüfusun %85’inin kırsal kesimde yaşadığı ortaya çıkmıştır. Diğer yandan %2,1’lik kesimin sanayide çalıştığı ve sadece %1,9’ luk kesimin ticaret ile uğraşıyor olması ve tarımda istihdam

edilenlerin 1927'de %80,9 olması o dönemde Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. (Dinler,2014: 21).

1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile beraber Türkiye yüklü bir borcun altına girmiş ve bu borç batağından ülkeyi kurtaracak gücün tarım olacağı düşünülmüş ve tarımsal üretimi arttırmaya yönelik politikalara hız verilmiştir (Doğan vd., 2015: 33).

Mustafa Kemal Atatürk 1 Kasım 1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılış konuşmasında” *Ancak memleketimizin bir tarım ülkesi olduğu ve geniş bir alana yayılmış olduğu göz önüne alınırsa bizim başlıca kuvvet ve servet dayanağımızın toprak olduğu ortaya çıkar.*” sözüyle genç Cumhuriyet'in tarıma destek olacağını ve tarımın karşılaştığı sorunlara çözümler üreteceğini bildirmiştir (Tokgöz, 1999: 74). Bu görüşü 1923-1929 yılları arasındaki yaşanan gelişmeler destekler niteliktedir. İlk olarak 17 Şubat 1923'te gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 ve 1930 yıllarında benimseyeceği ekonomi politikaları belirlenmiştir (Karabulut ve Akyol, 2017: 72). Bu kongre sanayi, tarım, ticaret ve işçi grupları da dahil olmak üzere pek çok sektörün ilgi odağı olmuş fakat dönemin en aktif grupları tarım ve ticaret olduğu için Misak-ı İktisat' ta bu iki grubun istekleri karara bağlanmıştır. Bu kongrede tarım sektörü ile ilgili birçok karar çıkmış ve alınan bu kararlar şu şekilde sıralanmıştır.

- ✓ Çiftçinin üzerinde büyük bir yük olan aşar vergisi yürürlükten kaldırıldı
- ✓ Çiftçinin tütün ekimi ve tütünün ticarileşmesinin önü açıldı.
- ✓ Reji kaldırıldı.
- ✓ Çiftçinin desteklenmesi adına tarımsal kredilerde iyileşme ve düzenlemeye gidildi.
- ✓ Orman köylerine olan ilginin artırılması ve yeniden yapılandırıldı.
- ✓ Hayvan hastalıkları ile mücadelenin hızlandırılarak salgın hastalıkların önüne geçildi.
- ✓ Göllerde balıkçılık faaliyetlerinin artırılması hedeflendi.
- ✓ Çiftçinin bozulan araç ve gereçlerinin tamirati için tamirat atölyeleri kuruldu.
- ✓ Tarım alet ve gereçlerinde tekdüze bir düzene gidildi.
- ✓ Tarımda pratikleşmeyle alakalı müfredata yeni dersler eklendi.

Tüm bu gelişmelerle birlikte, 1923-1929 yılları arasında yaklaşık %10'luk bir büyüme gerçekleşmiş ve ülke ekonomisinin içinde bulunduğu kötü durumdan çıkılmasında tarım önemli bir rol oynamıştır. Ancak her ne kadar tarım alanında önemli ilerlemeler kaydedilse de o dönemde tarımın modernleşmesine tam anlamıyla geçilememiş ilkel tarımın yerini modern tarım alamamıştır. Çukurova gibi tarımda son derece verim alınan birkaç bölge dışında kalan yerlerde, son derece ilkel tarım uygulamaları devam etmiştir. Yine bu dönemde üretim sadece aile içinde kendine yetme şeklinde devam etmiş, köylü pazar ilişkisi son derece sınırlı kalmıştır. Köylü genellikle ekonomik açıdan güvenliğini devletten değil toprak ağalarından beklemekteyken kişilerin toprak mülkiyetlerinin dağılımında da birçok adaletsizlik olduğu görülmüştür. 1938 yılında 25 il baz alınarak ve genişletilerek yapılan bir anket sonucunda nüfusun %25'inin toprakların sadece %14'üne sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1930 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti nüfusun neredeyse tamamının önünü açmak ve desteğini arttırmak için Tarım Kredi ve Satış Kooperatifleri, Zirai Kombinaları ve Devlet Ziraat İşletmesi kurulmuştur (Dinler, 2014: 22).

Tablo 1.1. Türkiye'de 1923-1929 Yılları Arasında Tarım Kesiminin Durumu

Yıllar	Kredi (1000 TL)	Milli Gelir (Milyon TL)	İhracat (Milyon TL)	İthalat (Milyon TL)
1923	8,037	397,3	144,8	87,7
1924	17,040	537,3	193,6	158,9
1925	19,937	733,0	242,6	193,1
1926	20,492	820,7	234,6	187,7
1927	20,376	608,5	201,4	158,4
1928	26,806	724,0	233,5	173,5
1929	27,176	1.075,2	256,2	155,2

Kaynak: Bulutay vd., 1974.

1940 yıllarda 2. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile birlikte tarımsal çıktı fiyatlarında meydana gelen sürekli artışlar ekonomi içinde olumsuz bir hava yaratmıştır. Dönemin hükümeti fiyatlarda yaşanan artışı indirme girişimlerinde bulunmuş ve 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu çıkartarak herhangi bir toprak mülkiyeti bulunmayan çiftçinin topraklandırılması istenmiştir. Fiyatların düşmesi için üretimin artırılması, üretimin artırılması için ise üreticinin desteklenmesi gerektiği düşünülse de 1950'li yıllarda kırsal alandan kentlere doğru yaşanan göç ve orta ve büyük ölçekli üreticinin daha çok zenginleşmesi bu reform hareketinin başarılı olmasını engellemiştir.

1940'lı yıllarda ülkemizde gerçekleşen önemli gelişmelerden bir tanesi de 17 Nisan 1940'ta 3803 sayılı Köy Enstitüleri Yasasıyla kurulan Köy Enstitüleridir. Köy Enstitüleri, tarıma elverişli arazisi bulunan yerlerde Millî Eğitim Bakanlığı'na kurulmuştur. Temelinde

öğretmen yetiştirmeyi hedefleyen bu kuruluşlar sağlıkçı, teknisyen ve tarımcı gibi birçok meslek grubunun eğitilmesini hedefleyerek bu doğrultuda çalışmalarını yürütmüştür. Köy Enstitüleri'nden mezun olan öğretmen, sağlıkçı, tarımcı gibi yüksek kalifiye bireyler ise köylerde kalkınmanın sağlanmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu gelişmeler Cumhuriyet rejiminin köklerinin sağlamlaşmasında ve köylerde iktisadi hayatın son derece gelişimini hızlandırmıştır. Çünkü o dönem çağdaşlaşma ve kalkınmanın önündeki en büyük engel köyler olarak gösterilmiş ve Köy Enstitüleri ile topyekûn bir gelişme sağlanarak önemli bir atılım gerçekleştirilmiştir (Kartal, 2008).

1960'lı yıllara gelindiğinde ise 5 yıllık Kalkınma Planları hazırlanmış ve tarımsal desteklemelere devam edilmiştir. Bu süreçte yaşanan tarımı destekleyici politikalar bazen etkisiz gibi görünse de ekonomik açıdan birçok gelişmenin öncüsü konumundadır. Bu dönemde yaşanan gelişmeler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Doğan vd., 2015: 33).

- ✓ Şeker aktif bir biçimde üretilmeye başlanmış ve birçok şeker fabrikası kurulmuştur (Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları, 1926). Şeker üreticileri için pancar kooperatifleri kurulmuş ve şeker üretimine çok önemli bir yer ayrılmıştır.
- ✓ Tarımsal faaliyetlerde modernleşmeye gidilmiş üretim alanını ve verimi arttırmak için 1920'de yaklaşık 550 olan traktör sayısı, 1950'de 15000 olmuş ve 1955'lere gelindiğinde yaklaşık 40.000 dolaylarına ulaşmıştır. Bu artış sonucunda ise 12 milyon hektar alan olan ekim alanı, 2 katına çıkarak 24 milyon hektar alan olarak hesaplanmış ve üretim değerlerinde artış yaşanmıştır.
- ✓ Üreticinin, üretim faaliyetlerini hayata geçirebilmesi için gerek duyduğu araç gereçler ve tüm girdilerini (traktör, gübre, tohum, araç gereç) sağlayacak olan Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK) kurulmuştur.
- ✓ Tarımsal üretimde yerli tohum kullanımına geçmek için Devlet Üretim Çiftlikleri görevlendirilmiştir.
- ✓ Hayvancılık sektörünün geliştirilmesi ve daha kolay yem temin edilebilmesi için yem fabrikaları (YEMSAN) kurulmuştur.
- ✓ Süt ve süt türevi ürünlerin üretimi ve pazarlanması konusunda her türlü desteğin sağlanması için (SEK) kurulmuştur.
- ✓ Et ve et türevlerinin üretimi ve pazarlanıp piyasaya sürülmesi için Et ve Balık Kurumu (EBK) kurulmuştur.

- ✓ Çay üretiminde yaşanan pazar ve üretim sorunlarını en aza indirmek ve örgütlemeyi tek bir çatı altında toplamak için ÇAYKUR kurulmuştur.
- ✓ Verimli bir üretim için gerekli girdilerden biri olan gübre üretimini tedarik edebilmek için Türkiye Gübre Sanayi (TÜGSAŞ) ve İstanbul Gübre Sanayi (İGSAŞ) kurulmuştur.
- ✓ Üretilen ürünlerin piyasadaki canlılığını arttırmak ve düzenlemek için Tarım Satış Kooperatif Birlikleri kurulmuştur.
- ✓ Üretim sonucu elde edilen pamuk, deri gibi birçok tarımsal çıktı, tekstil sektöründe işlenmiştir.
- ✓ Tarım ürünleri ve hububatın ticari işlemlerinin kolaylaşması ve uygun şartlar altında muhafaza edilebilmesi için Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) kurulmuştur.
- ✓ Tarım kredileri ve tarımsal teşviklerin üreticiye doğrudan ulaşımını kolaylaştırmak için Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri kurulmuştur.

Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü, Zirai Mücadele ve Karantina Genel Müdürlüğü, Toprak-Su Genel Müdürlüğü, Çayır-Mera Araştırma Enstitüleri, Hayvancılığı Geliştirme Genel Müdürlüğü, Su Ürünleri Genel Müdürlüğü, Gıda İşleri Genel Müdürlüğü başta olmak üzere tarımsal üretimin yönetimini ve koordinasyonunu üstlenen birçok kamu kurum ya da kuruluşları da yine bu dönemde kurulmuştur.

Tüm bu yaşanan gelişmeler tarım sektörünü dönemin en önemli istihdam yaratıcı sektörel gücü olarak öne çıkarmasına rağmen, tarımda istihdam edilenlerin sayısı giderek azalmıştır. 1927 yılında aktif nüfus içerisinde tarımda istihdam edilenlerin payı %80 iken bu oran, 1950'de %77,7'ye düşmüş ve 1962 yılında %77,1'e gerilemiştir. Tarımda yaşanan bu kademeli düşüslere karşın sanayi sektöründe 1927 yılında %8,9 oranında gerçekleşen istihdam oranı, 1950 yılında %10,3 ve 1962 yılında %10,9'a yükselmiştir. Hizmetler sektöründe sanayi sektörüne paralellik göstererek istihdam oranında artış yaşamıştır. 1927 yılında çalışan nüfusun %10,2'si hizmetler sektöründe istihdam edilirken bu oran 1950 yılında %12'ye yükselmiş ve 1962 yılındada %12 bandında kalarak mevcut durumunu korumuştur. Yaşanan gelişmeler ile birlikte tarım sektöründen hizmetler ve sanayi sektörüne bir istihdam transferinin yaşandığı açıkça görülmektedir. İfade edilen değerler Tablo 1.2'de açıkça gösterilmiştir.

Tablo 1.2. Türkiye’de 1927-1962 Yılları Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı

Yıllar	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)
1927	80,9	8,9	10,2
1935	76,4	11,7	10,3
1950	77,7	10,3	12,0
1962	77,1	11,9	12,0

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1993.

Bu dönem tarım politikalarının etkisinin önemini anlaşılabilmesi için istihdam kadar bir diğer önemli parametre ise tarım sektörünün Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içerisindeki payıdır. 1913-1914 yılları arasında GSYİH içerisindeki payı %52,8 iken, bu oran 1926-1930 döneminde %48,9’a gerilemiş, 1936-1940 yıllar arasında %46,8, 1946-1950 yılları arasında %43,4 olmuş ve 1962 yılında %34,5’e düşmüştür. Tarımın yıllar itibari ile GSYİH içerisindeki payı sürekli bir düşüş yaşamış ancak sanayi, ulaştırma ve haberleşme gibi tarım dışı sektörlerin GSYİH içerisindeki payı artmıştır. Bu değişimler Tablo 1.3’te ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1.3.1913-1962 Yılları Arası Sektörel GSYİH İçindeki Payı

Yıllar	Tarım	Sanayi	Ulaştırma ve İletişim	Diğer Hizmetler
1913-1914	52,8	16,5	3,2	27,5
1926-1930	48,9	14,4	3,6	33,1
1936-1940	46,8	17,6	3,7	31,9
1946-1950	43,4	18,4	5,1	33,1
1962	34,5	22,5	6,5	36,5

Kaynak: Tezel, 2015.

1.1.2. 1960-1980 Döneminde Türkiye’de Yaşanan Tarımsal Gelişmeler

1959 yılı itibariyle tarım sektörünün GSYİH’deki payı %44 civarındayken, 1962 yılında bu oran %34,5, 1972 yılında %25,3 ve 1982 yılında %23,5’e düşmesine karşın tarım sektörünün ekonomik yapının içindeki önemli konumunu her zaman korumuştur. 1970’li yılların ilk yarısına kadar, ekonomik büyümeye katkısı ve ihracat rakamlarının dörtte üçlük gibi önemli bir kısmını oluşturması, tarımın Türk ekonomisi için vazgeçilmez bir sektör olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca çalışan nüfusun tarım sektöründeki ağırlığı 1962’de %77,1, 1972’de %55,7 ve 1982’de %53,7’ye kadar gerilemiş bu yüzden dönemin hükümetlerince tarımı korumaya yönelik birçok politika uygulanmıştır (Kazgan, 2003: 363).

1960’ların başlarından itibaren, Türkiye tarımının yeni ve niteliksel olarak farklı bir evreye girdiği söylenebilir. Artık ekilebilir alan kavramı sınırlandırılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Türkiye tarımı ekstansif (geleneksel) tarımdan entansif (yüksek verimli) tarıma

geçmiştir. Üretim artışları, ekilen toprak miktarı ile paralel değil, birim toprak başından alınan verim ile ilişkilidir. Entansif tarımın ülke içinde yayılmaya başlaması ile birlikte tarımda modernleşme anlamında da birçok gelişme yaşanmış ve teknoloji tarımın her tarafında kendine yer bulmaya başlamıştır (Pamuk ve Toprak, 1988: 16).

Bu gelişmelerin yaşanmasındaki başlıca itici güç TBMM tarafından alınan yazılı kararlardır. Bu yazılı kararlar ile birlikte Türkiye 1962 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine geçmiştir. Planlı kalkınma ile tarım alanında da birçok reform gerçekleştirilmiştir. Desteklenme planlarının yanında, üretim faktörleri ile de destekleme yoluna gidilmiş ve tarımda yeni bir ilke benimsenmiştir. Planlı kalkınma sürecinde, tarımsal girdi desteği, sübvansiyonlar ve prim ödemeleri gibi tarımı desteklemeye yönelik birçok araç kullanılmış ancak bu desteklemeler yıllar bazında değişiklik göstermiştir (Gaytancıoğlu, 2009: 86).

Planlı kalkınma döneminin uygulanmaya başlandığı ilk dönem olan 1963-1967 yılları arası üretimde kullanılacak olan girdilerin (tohum, gübre, mazot, zirai ilaç vs.) kooperatif kanalı ile üreticiye aktarılması hedeflenmiştir. Uygulanmaya konulduğu andan itibaren, gübre, tohum, zirai ilaç, damızlık hayvan, sulama suyu, elektrik gibi birçok tarımsal girdiyi üreticiye maliyetlerinin çok altında sunmayı hedefleyen bu desteklemeler tarıma katkısının yanında teknoloji ve hibrit tohumun gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Tüm bu desteklemelerin temini, fiyatlandırılması ve dağıtımının üretici tarafından daha etkin bir biçimde kullanılması için kredi, eğitim ve tarımsal yayım gibi birçok hizmet devlet tarafından üstlenilmiştir. Tarımsal desteklemenin hedefine ulaşabilmesi için Tarım Satış Kooperatifleri'nin geliştirileceği, desteklemenin sadece kooperatif ortaklarını kapsayacağı da belirtilmiştir. İkinci plan dönemi olan 1968-1972 yıllarında ise tarım sektöründe fiyat politikaları etkin bir biçimde rol almış ve bu politikalar yapısal bozuklukları, fiyatlardaki artışı ve israf gibi birçok olumsuzluğu beraberinde getirmiştir. Bu yaşanan olumsuzlukların sonucunda fiyat dışı destekleme ve örgütlenme kavramları değer kazanmıştır. Üçüncü plan dönemi olan 1973-1977 yılları arası ise tarımsal desteklenme kapsamına alınan ürünlerde yüksek fiyat politikası uygulanmıştır. Bu durumun dünya fiyatları ile iç fiyatlar arasında fiyat farkına açılmasına neden olması sebebiyle farkın kapatılması için fon kurulması gündeme gelmiştir (Yavuz, 2005: 47).

Bu dönem Türkiye tarımı için birçok yenilik ve gelişmeyi beraberinde getirmesine rağmen istenilen büyüme hedeflerine tam olarak ulaşamamıştır. Türkiye tarımı bu dönemde çok farklı bir konjonktürle karşı karşıya kalmıştır. Tüm dünya piyasalarında görece fiyatlar

tarım ürünleri aleyhine döndüğünden hedeflenen büyüme oranlarının gerisinde kalmıştır (Pamuk ve Toprak,1988: 17).

Tablo 1.4. 1960-1980 Dönemleri GSMH Büyüme Oranları (% , 1987 Sabit Fiyatlarla)

Yıllar	GSMH		Tarım		Sanayi	
	Hedef	Gerçekleşen	Hedef	Gerçekleşen	Hedef	Gerçekleşen
1963-1967	7,0	6,7	4,2	3,2	12,3	9,7
1968-1972	7,0	6,9	4,1	3,1	12,0	7,6
1973-1978	7,4	2,7	3,7	2,2	11,4	6,8
1979-1983	8,0	2,7	5,3	0,3	9,0	3,8

Kaynak: DPT, 1963.

Bu dönemde tarımda öne çıkan sorunlardan bir diğeri kırsal kesimden hızla kentlere doğru akmakta olan göç dalgası olmuştur. Dönemin koşulları altında genç ve üretici kesim için kırsal kesimden kentlere göç etmek adeta bir gelenek haline gelmiştir. Göçün sosyolojik ve ekonomik nedenler başta olmak üzere pek çok sebebi mevcuttur. Kimi arazi kıtlığından, kimi aileler arasında yaşanan problemler ve anlaşmazlıklardan göç ederken, asker parası ve bazı bölgelerde geçerli olan “başlık parası” gibi nedenlerle de genç nüfusun kentlere göçü hızlanmıştır. Artan göç ile birlikte tarıma dayalı Türkiye ekonomisinin iç dengeleri bozulmaya başlamıştır. Özellikle niteliksiz işçi göçü ve sanayide makineleşmeye ayak uyduramayan göç ekonomide işsizliğin artmasına da neden olmuştur (Demirtürk, 2016: 161).

1.1.3. 1980’den Günümüze Türkiye’de Yaşanan Tarımsal Gelişmeler

1980 yılında liberal ekonomiye geçiş ile birlikte Türkiye’de ekonomik ve politik düzeni derinden etkileyecek bir takım makroekonomik kararlar alınmıştır. Alınan kararlarla uygulanmakta olan birçok tarım politikasında değişime gidilmiştir. Bu dönemde yaşanan politika değişiklikleri sonucunda tarım sektörü küresel piyasaların egemenliğine girmiş ve sektör kendi içinde birçok sıkıntı ile karşı karşıya kalmıştır. 1982 yılında tarımda istihdam edilenlerin oranı %53,7 iken bu oran 1992 yılına gelindiğinde ciddi bir düşüş yaşayarak %43,7’ye gerilemiştir. (Akat ve Yazgan, 2012).

24 Ocak 1980 kararlarıyla, fiyat yollu desteklemeler azaltılmış ve 1980’de toplamda 24 ürün desteği varken bu sayı 1981 yılında 20’ye, 1985 yılında 18’e, 1990 yılında 10’a düşmüştür. Bu azaltmalar ile birlikte hazinenin yükü hafiflemiş ve bu destekler başka alanlara kaydırılmıştır. 1980’lerin başında serbest piyasa ekonomisinin tüm sorunlara karşı çözümler üreteceği toplum nezdinde yayılmaya çalışılmıştır. Ancak tarımsal alanda gelişmiş ülke ekonomileri tarımda serbest ekonomi yerine devlet müdahalesi ile piyasaya yön vermiş olup,

bu durum Türk ekonomisi için göz ardı edilmiştir. 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları çerçevesinde Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT)'lerin yasal ve kurumsal olarak yeniden düzenlenmesi için 1984 yılında 2893 sayılı Kanun çıkarılmış ve "Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun" ile de ilk kez KİT'ler özelleşmeye başlamıştır. İlk özelleşmeye başlayan KİT'lerin başında tarımsal KİT'ler (SEK, YEMSAN, EBK vb.) gelmiştir. Bu üç KİT'in aynı dönemde ve üreticinin örgütlenmesine bir düzenleme getirilmeden özelleştirilmesi sonucunda, hayvancılık sektörü bir düşüş yaşamış ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bizzat yaşanan bu düşüşü kaynaklarında belirtmiştir (Özkaya vd., 2001: 36).

13.7.1985 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan anlaşma ile Dünya Bankası ve Türkiye arasında "Tarım Sektörü Uyum İkaz Antlaşması" yapılmış olup, Türkiye bu antlaşma ile birlikte 300 Milyon Dolarlık kredi almıştır. Bu kredinin %95'i ithalatta kullanılmışken, %5'lik bir kısım ise "tarım yönetimini geliştirmek" ve tarımsal sektörü desteklemek amacıyla tahsis edilmiştir. Bu bağlamda Tahıl Depolama Projesi, Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi, Tarımsal Sanayi Projeleri gibi birçok proje hazırlanmış ve kaynak aktarımı gerçekleşmiştir. Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) ve Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK) özelleştirilerek tarımın üzerindeki devlet egemenliğine son verilmiştir (Horasan, 2010: 26).

1989-1993 döneminde artan ücret ve maaşlar ile birlikte, faiz ödemeleri, kamu kesim açıklarını hızlı bir artış sürecine sokmuştur. Yükselen kamu açıkları bir yandan özel kesimin kullanılabilir fonlarını daraltırken, diğer yandan faiz oranlarını giderek arttırarak kamu kesimini bir faiz döngüsü içinde bırakmıştır. İç borç anapara ve faiz ödemelerinin vergi gelirlerine oranı 1989'da %58 iken 1993' te bu oran %104' e yükselerek, vergi gelirleri iç borç anapara ve faiz ödemelerini karşılayamaz duruma gelmiştir. Türk ekonomisinin içinde yaşanan bu olumsuz hava 5 Nisan 1994'te uygulamaya konulan ve yürürlüğe giren "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı" ile birlikte dağıtılmaya çalışılmıştır. Bu planın ana hedefi sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve tarım üreticisine sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından daha çok piyasa mekanizmasını tüm birimleriyle işleten ve sosyal dengeleri gözetten bir devlet yapısına geçişin önünü açmak olmuştur (Yeni ve Dölekoğlu, 2003: 8-17).

Tüm yaşanan bu gelişmeler tarımda birtakım düzenlemeleri de yanında getirmiştir. Sadece üç ürün grubunda (tahıllar, şeker pancarı ve tütün) desteklemenin devam edeceği açıklanmıştır. Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) faaliyet alanına giren birçok

ürün grubunda da desteklenmenin kaldırılacağı belirtilmiş ve birliklerin bundan sonra devlet adına alış ve satış işlemlerinde bulunamayacakları ifade edilmiştir (Gaytancıoğlu, 2009: 88).

Türk tarımın önemli dönüm noktalarından bir tanesi de 1999 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin IMF ile yaptığı Stand-by antlaşmasında IMF tarım sektöründeki politikaların yeniden düzenlenmesi ve yapılandırılmasını ön koşul olarak belirtmiştir. 9 Aralık 1999'daki IMF niyet mektubu ve Yeniden Yapılandırma Programı Türk tarımının yeni bir sürece gireceğini işaret etmiştir.

1990' lı yıllarda Türkiye kamu borçlarının, milli gelire oranı %30'ların alt seviyelerinde seyrederken, 2000'li yıllarda bu oran %60'a kadar yükselmiştir. 2001 yılında ise %70'lerin üzerine çıkarak rekor seviyeleri görmüştür. Yıllardır yüksek faiz oranları karşılığı borç bulabilen Türkiye artık uluslararası alanda güvenilirliğini kaybetmiştir. Kasım 2000 ve Şubat 2001' de yaşanan ekonomik krizler Türk ekonomisini son derece olumsuz etkilemiştir. Bu krizler Türk tarımını da derinden etkilemiş ve tarımsal faaliyetler durma noktasına gelmiştir. %40'larda seyreden üretici destek kredi faizleri bir anda %70'lere daha sonra %110'lara kadar çıkmış ayrıca tarımsal girdiler (gübre, mazot, tohum) üretilen ürünlerden daha çok zamlanmış ve tarım sektörü bir çıkmazın içine girmiştir (Gaytancıoğlu, 2009)

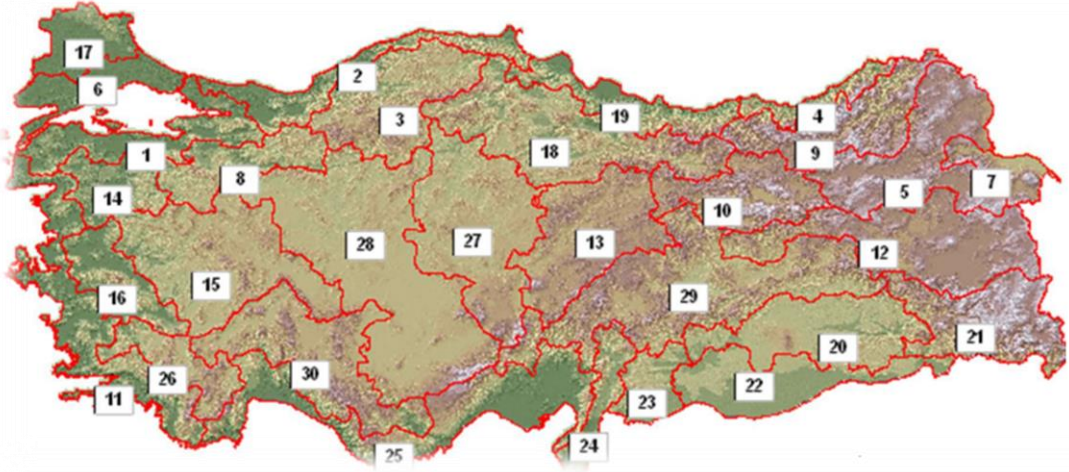
Ekonominin son derece kötüye gittiği bu dönemde IMF ile yapılan Stand-by anlaşmasının ön koşullarından biri olan mevcut tarımı destekleme politikaları durdurulmuş, 2002 yılında sonra tek bir politika aracı olan "Doğrudan Gelir Desteği" 03.04.2001 tarihli Resmî Gazetede yürürlüğe girerek uygulanmaya başlanmıştır. Doğrudan Gelir Desteği (DGD) her ne kadar Türk tarımı için bir reform gibi görünse de tek politikanın uygulanması kötü gidişatın durdurulmasında tek başına etkin bir rol oynayamamıştır (İnan,2016). Doğrudan Gelir Desteği (DGD) politikasının tarımda uygulanan tek araç olmasının temel nedeni ise Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) olmuştur. ARIP ilk kez 2000 yılında Dünya Bankası ile yapılan Ekonomik Reform Kredisi (Economic Reform Loan-ERL) sonrası Türk kamuoyuna adını duyurmuştur. ARIP ile tarımsal büyümeyi sürdürme ve tarımsal gelir yaratmayı sağlamak adına doğrudan gelir desteği yaygınlaştırılmış ve bazı girdi ve teşvikler kaldırılmıştır. Bu çerçevede ARIP; fiyat, gübre, tohum ve kredi gibi tarımsal girdileri kaldırarak, doğrudan gelir desteğini tarımsal yapı içine yaymak için çiftçi kayıt sistemleri, kayıt ve kadastro gibi birçok yeni birimler kurmuş ve bu birimlere malzeme (bilgisayar +

program) desteği sağlamak gibi hedefler benimsemiştir. Çiftçi Kayıt Sistemi (KS) bu projenin en önemli araçlarından biri olarak öne çıkmaktadır. (Rehber, 2013: 273).

Politika tercihinin sadece Doğrudan Gelir Desteği (DGD) olması ve bazı desteklerin uygulamadan kaldırılması bu projeyi dezavantajlı kılan nedenlerdendir. Çünkü Türkiye tarımının en önemli problemlerinin başında işletmelerin küçük ve orta ölçekli olması ve çiftçilerin düşük gelirli olması gelmektedir. Düşük gelirli çiftçiler genelde Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri gibi finans kuruluşlarından kredi sağlayarak tarımsal girdilerini temin etmişlerdir. Bu kredilerin kalkması ile birlikte üretimde düşmelerin yaşanması kaçınılmazdır. Ancak DGD, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde olduğu gibi diğer tarım politikası araçları (sübvansiyonlar, uygun koşullu krediler, girdi destekleri, prim sistemi vb.) ile uygulanırsa etkin olacağı düşünölmektedir (İnan, 2016).

Türk tarımının dönüm noktası olarak kabul edilen gelişmelerinden biri de Bakanlar Kurulunun 15173 sayılı kararı ile 23.07.2009 tarihli Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiş olan ve 2010 yılından sonra fiilen uygulanmasına başlanmış Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modelinin kurulmasıdır. Projenin ana hedefi tarım havzaları oluşturmaktır. Bu tarım havzaları ekolojik olarak benzer karakter gösteren, ülkenin idari yapısı ile çelişmeyen, yönetilebilir büyüklükte ve tarım ürünlerinin ekolojik, ekonomik ve en uygun yetiştirilebildiği bölgeleri ifade eder (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019).

Kalkınma Planları, Hükümet Eylem Planı ve Tarım Kanunu kapsamında Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığına verilen görev doğrultusunda; iklim, toprak, topografya, arazi şekilleri, yapısı ve kullanımı dikkate alınarak Türkiye’ de ilk defa 2009 yılında 190 tarıma uygun havza tespit edilmiş ve ürün desenleri ve ekolojik yapılarına bakılarak bu 190 havza birleştirilerek 30 temel tarım havzası elde edilmiştir (Şekil:1.1). Havza ve iklim ve ekolojik özellikleri kıyaslanmış ve her havzaya üretim başına en çok verim alınacak ürününü yetiştirilmesi planlanmıştır. Kurumsal hafıza ve tüm bilgisayar sistemlerinin kullanıldığı gelişme yönü açık ve dinamik bir model uygulamasıdır. Tarım sektörü geçmişten günümüze kadar geçen sürede arz talep dengesini dengede tutmakta zorlanmış ve üretim açığı ve arz fazlası gibi birçok neden ekonomiye ağır külfet oluşturmuştur. Bu programla birlikte kaynak kullanımında daha rasyonel ve etkin kullanımın söz konusu olacağı ve doğal kaynaklar korunarak, sürdürülebilirliğin sağlanacağı düşünölmektedir. Proje ile tarımın geleceği hakkında da yorumların yapılabilmesi planlanmaktadır (Ankara Ticaret Borsası, 2020).

Şekil 1.1. Türkiye'nin Tarım Havzaları

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım Havzaları Haritaları, 2020.

Tarıma elverişli havzalar temel alınarak inşa edilen projenin amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Ankara Ticaret Borsası, 2020).

- ✓ Çiftçiye tarımsal desteklerin daha aktif ve etkin bir şekilde ulaştırılması.
- ✓ Doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması
- ✓ Sağlıklı bir tarım envanterinin hazırlanması.
- ✓ Hangi ürünün nerde, ne kadar üretileceği bilinmesi.
- ✓ Çiftçinin geliri artırılması.
- ✓ Arz açığı olan ürünlerde üretim artırılması.
- ✓ Üretim, tüketim, dış ticaret ve tarıma dayalı sanayinin ihtiyaç sınırları belirlenecek ve talep projeksiyonları oluşturulması.
- ✓ Desteklemeler rasyonel etkin bir şekilde kullanılması.

Hazırlığı 3 yıl süren Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli ile ülkenin mevcut tarımının durumunu ortaya koyan ve gelecek içinde tahminlerde bulunan ve yatırımcılar içinde yol gösterici özellikte 24 ürünün üretim deseni haritası çıkarılmıştır. Bu ürünler arpa, ayçiçeği, buğday, burçak, çavdar, çay, çeltik, domates, elma, fasulye, fındık, fiğ, limon, mercimek, mısır, pamuk, patates, portakal, soğan, susam, üzüm, yonca, yulaf, zeytin

şeklinde olup, her havzanın iklimsel özellikleri ve üretim yoğunluğu dikkate alınarak belirlenmiştir. Model ilk olarak 2010 yılında sadece 15 ürünle¹ uygulanmıştır.

Tablo 1.5. Türkiye'nin Havzaları ve Havzadaki İller

Havza No	Havza Adı	Havzadaki İller
1	Güney Marmara	Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Yalova
2	Batı Karadeniz	Bartın, Düzce, İstanbul, Kastamonu, Kocaeli, Sakarya, Sinop, Zonguldak
3	Kuzeybatı Anadolu	Kastamonu, Bartın, Zonguldak, Bolu, Karabük, Ankara, Çankırı
4	Doğu Karadeniz	Artvin, Rize, Trabzon
5	Karasu-Aras	Ardahan, Kars, Erzurum, Ağrı
6	Kuzey Marmara	Çanakkale, Edirne, Tekirdağ, İstanbul
7	Büyük Ağrı	Ağrı, Iğdır, Kars
8	Söğüt	Bursa, Bilecik, Bolu, Kütahya, Eskişehir, Ankara
9	Çoruh	Gümüşhane, Trabzon, Rize, Bayburt, Artvin, Erzurum, Ardahan
10	Yukarı Fırat	Erzincan, Sivas, Tunceli, Gümüşhane, Bayburt
11	Kıyı Ege	Antalya, Muğla, Aydın, İzmir, Balıkesir, Çanakkale
12	Van Gölü	Muş, Bitlis, Van, Tunceli, Bingöl, Ağrı, Erzurum
13	Erciyes	Kayseri, Sivas, Yozgat
14	Kaz Dağları	Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Manisa
15	İç Ege	Afyon, Kütahya, Uşak, Denizli, Manisa, Balıkesir, Konya, Eskişehir
16	Gediz	Manisa, İzmir, Denizli, Aydın
17	Meriç	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ
18	Yeşilirmak	Çorum, Amasya, Tokat, Ordu, Yozgat, Samsun, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Giresun, Sivas
19	Orta Karadeniz	Samsun, Sinop, Ordu, Giresun
20	Karacadağ	Diyarbakır, Batman, Mardin, Siirt, Adıyaman, Şanlıurfa
21	Zap	Şırnak, Hakkâri, Van, Bitlis, Siirt
22	Gap	Şanlıurfa, Mardin, Adıyaman, Şırnak
23	Batı Gap	Gaziantep, Kilis, Kahramanmaraş, Adıyaman
24	Doğu Akdeniz	Hatay, Osmaniye, Gaziantep, Kahramanmaraş
25	Kıyı Akdeniz	Antalya, İçel, Adana, Burdur, Osmaniye, Hatay
26	Ege Yayla	Denizli, Aydın, Burdur, Antalya, Muğla
27	Orta Kızılırmak	Kırşehir, Nevşehir, Yozgat, Kırıkkale, Çorum, Çankırı, Niğde, Kayseri, Aksaray, Ankara
28	Orta Anadolu	Ankara, Eskişehir, Konya, Karaman, Aksaray, Niğde, Afyon
29	Fırat	Kahramanmaraş, Malatya, Elâzığ, Bingöl, Adıyaman, Adana, Kayseri, Diyarbakır, Batman, Sivas, Erzincan
30	Göller	Konya, Isparta, Burdur, Karaman, Antalya, İçel

Kaynak: Anonim, 2009/15173 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı 27509 sayılı Resmî Gazete, 2009.

¹ Bu ürünler arpa, aspir, ayçiçeği, buğday, çavdar, çay, çeltik, kuru fasulye, kanola, mercimek, nohut, pamuk, soya, yulaf ve yağlık zeytindir.

1.2. Türk Tarım Sektöründe İstihdamın Durumu ve İstihdamı Etkileyen Ekonomik Göstergeler

1.2.1. Türk Tarımında İstihdam

Tez çalışmasında ilerleyen bölümlerde ayrıntıları ile anlatılacak olan Konya Ovası Projesinin (KOP) istihdam üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu bağlamda ülkemizde tarım sektöründe istihdamın durumu ve diğer ekonomik göstergelerin istihdama katkısının irdelenmesi önem taşımaktadır.

Tarım sektörünün, küresel bazda bilinen en önemli eksikliklerinden birisi, tarım sektörünün sadece tarım ve hayvansal üretim yapan bir sektör olarak görülmesi ve üretim fazlasının da ihracat yoluyla dış aleme satılıp döviz elde edilmesidir. Oysa tarım sektörü küresel ve yerel ekonomilerin gelişmesinde, özellikle ülkedeki istihdamın artmasında en önemli paya sahip olan sektörlerin başında gelmektedir (Erkuş vd., 1995: 25).

Türkiye 80 milyonu aşan nüfusu ve nüfusunun içinde barındırdığı yüksek orandaki genç nüfusla oldukça yüksek bir iş gücü potansiyeline sahiptir. 2000 yılında gerçekleşen toplam istihdam sayısı 21,6 milyon olarak belirlenmiş, bu sayı 2008 yılında 21,2 milyon, 2012 yılında 23,3 milyon, 2018 yılında ise 28,2 milyon olarak gerçekleşmiştir. Temmuz 2019 yılı itibari ile bireylerin %19,8'i tarımda, %19,6'sı sanayide, %5,5'i inşaat sektöründe, %55,1'lik kesim ise hizmetler sektöründe istihdam edilmiştir.

Türkiye için istihdam göstergeleri Tablo 1.6'da sunulmuştur. İstihdam edilebilen nüfus 2005'ten günümüze kadar sürekli bir artış göstermiştir. 15 yaş üstü nüfus 2005 yılında 48,3 milyon, istihdam edilenlerin sayısı 19,6 milyon ve işsiz nüfus ise 2,05 milyon olarak hesaplanmıştır. 2011 yılında ise 15 yaş üstü nüfus 53,9 milyon, istihdam edilenlerin sayısı 23,2 milyon ve nüfus içinde ki işsizlerin sayısı 2,3 milyon olarak hesaplanmıştır. 2019 yılına gelindiğinde ise 15 yaş üstü nüfus 61,4 milyon, istihdam edilenlerin sayısı 28 milyon ve nüfus içindeki işsizlerin sayısı ise 4.4 milyon olmuştur. Türkiye ekonomisindeki işgücünün nüfus içindeki durumu incelendiğinde işsizliğin önemli makroekonomik sorunlarından biri olduğu görülmektedir.

Tablo 1.6'daki istatistiklere bakıldığında, istihdam oranlarının artmasına rağmen işgücünün tamamının kullanılmadığı ve âtıl iş gücünün sürekli bir artış içinde olduğu görülmektedir. Türkiye ise verimli toprakları ve ılıman iklim kuşağı ile tarıma elverişli bir

konuma sahip olduğundan, tarım sektörünün kullanılmayan ve âtil durumda bulunan işgücünün kullanımı için öncü sektör olma potansiyeli vardır (İnan, 2016).

Tablo 1.6. Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu

Yıllar	15 Yaş Üstü Nüfus (Bin kişi)	İşgücü (Bin kişi)	İstihdam Edilenler (Bin kişi)	İşsiz (Bin kişi)	İstihdam Oranı (%)	İş Gücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)
2007	50 177	22 253	20 209	2 044	40,3	44,3	9,2	11,2
2009	51 833	23 710	20 615	3 095	39,8	45,7	13,1	16,0
2011	53 985	25 594	23 266	2 328	43,1	47,4	9,1	11,3
2013	55 982	27 046	24 601	2 445	43,9	48,3	9,0	10,9
2015	57 854	29 678	26 621	3 057	46,0	51,3	10,3	12,4
2018	60 654	32 274	28 738	3 537	47,4	53,2	11,0	12,9
2019	61.496	32.549	28.080	4.469	45,7	53,0	13,7	16,0

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2019

Geçmiş dönemlere kıyasla günümüzde Türkiye’de tarımsal üretimin ve beraberinde tarımsal istihdamın düştüğü her geçen yıl düşen rakamlarla gözlenmektedir. Türkiye’de tarım sektörünün genel yapısı incelendiğinde tarımsal faaliyetlerin büyük oranda kırsal alanlarda gerçekleştiği görülmektedir. Artan genç işsiz sayısına kıyasla, tarımın büyük oranda gerçekleştiği kırsal bölgelerde genç nüfusun azlığı ve aksine her geçen gün nüfusun kırdan kente göç ediyor oluşu tarımdaki istihdam düşüşünün başlıca nedenleridir. Türkiye’de nüfusun kırsal ve kentsel olarak dağılımı Tablo1.7’de gösterilmiştir. Cumhuriyetin kurulduğu dönemlerde nüfusun büyük çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamakta, 1927 yılında kırsal nüfus toplam nüfusun %75’ini oluşturmaktaydı. Bu durum sanayileşme ile birlikte tam tersi yönde bir ivme kazandı. Sanayileşme ile birlikte, makineleşme de hız kazanarak şehirlerde büyük üretim birimi olan fabrikaların önü açılmış oldu. Kırsal kesimde yaşanan toprak dağılımının adaletsizliği, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, makineleşme ile birlikte gelen gizli işsizlik olgusu, arazilerin parçalanması ile işletmelerin küçülmesi gibi sebeplerden dolayı nüfus, kırsal alanlardan kente doğru göç göç hareketliliği başlamış oldu. (Orhan, 1999: 29). 2000 yılına gelindiğinde kent nüfusu, toplam nüfusun %65’ini oluşturmaktayken, bu oran 2018’dede %75’e yükselmiştir. Kırsal alanlarda azalan nüfus ile birlikte tarımsal üretimde ciddi düşüşler meydana gelmiş ülkelerin kendi kendine yetebilmesinin birincil kaynağı olan tarım sektörü Türkiye’de var olan etkisini günden güne yitirmiştir.

Tablo 1.7. Türkiye'de Nüfusun Kırsal ve Kentsel Gelişimi

Sayım Yılı	Kırsal Nüfus		Kent Nüfusu		Toplam
	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%	Bin Kişi
1927	10.342,391	75,8	3.305,879	24,22	13.648,270
1950	16.104,67	75,2	5.303,73	24,8	21.408,4
1960	18.814,47	68,5	8.657,86	31,5	27.472,33
1970	21.541,71	61,8	13.334,56	38,2	34.876,27
1980	24.713,16	56,2	19.952,76	43,8	44.665,92
1990	21.998,67	40,8	31.923,03	59,2	53.921,7
2000	22.297,79	35,3	40.942,33	64,7	63.240,12
2005	21.837,81	32,2	46.065,59	67,8	67.903,34
2010	21.101,17	29,2	51.225,75	70,8	72.326,92
2018	20.362,18	24,9	61.554,69	75,1	81,91687

Kaynak: FAO Stat, Erişim Tarihi: 16 Haziran 2019.

İklim şartlarının ve toprak yapısının tarım için son derece elverişli olduğu ülkemizde doğru atılım ve teşviklerle işsizlik sorununa çözümler getirilebilir. Tablo 1.8’de Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımı gösterilmiştir. Rakamlar, tarım sektörünün sürekli bir düşüş içinde olduğunu ancak tarım dışı sektörlerin mevcut durumlarını korudukları ya da bir artış trendi içinde olduklarını göstermektedir.

Tablo 1.8. Türkiye'de Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı

Yıllar	Tarım		Sanayi		İnşaat		Hizmetler		Toplam	
	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%
2005	5,014	25,5	4,241	21,6	1,097	5,6	9,281	47,3	19,633	100
2008	4,621	22,4	4,537	22,0	1,238	6,0	10,208	49,5	20,604	100
2009	4,752	23,1	4,179	20,3	1,305	6,3	10,380	50,4	20,615	100
2011	5,412	23,3	4,842	20,8	1,680	7,2	11,332	48,7	23,266	100
2013	5,204	21,2	5,101	20,7	1,768	7,2	12,528	50,9	24,601	100
2014	5,470	21,1	5,316	20,5	1,912	7,4	13,235	51,0	25,933	100
2015	5,483	20,6	5,332	20,0	1,914	7,2	13,891	52,2	26,621	100
2018	5,297	18,4	5,674	19,7	1,992	6,9	15,774	54,9	28,738	100
2019	5,097	18,2	5,561	19,8	1,550	5,5	15,872	56,5	28,080	100

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, Erişim Tarihi: 18 Haziran 2019.

Tablo 1.8’de görüldüğü üzere 2005 yılında aktif nüfus içinde tarımda çalışanların payı %25 iken, 2011 yılında %23’e gerilemiş, 2018 yılında ise %18’e kadar düşmüştür. Ancak 2019 yılında on sene öncesine göre sanayi sektöründe de çalışanların sayıca azaldığı artışın inşaat ve hizmetler sektöründe yaşandığı görülmektedir. Bu göstergeler temelinde sanayi sektöründe fazla nüfusa istihdam yaratacak yapısal gelişmelerin gerçekleştirilemediği söylenebilir. Nüfus artış hızının yüksek olması kırsal alanlardan, kentlere göçü hızlandırarak tarım sektöründen, tarım dışı sektörlerle plansız bir emek transferi geçişi yaşanmasının önünü açmıştır. Bu durum ise, şehirlerde gecekondulaşma ve yaygın işsizlik gibi ciddi ekonomik ve sosyolojik sorunların artmasına sebep olmuştur (İnan, 2016: 21).

Bilindiği üzere işsizliğin azaltılması her şeyden önce, sanayi gibi sürdürülebilir üretimin olduğu sektörlerde ekonomik büyümenin istenilen seviyeye ulaşmasına ve iklim ile ekilebilir alanların çokluğu avantajından yararlanılarak özellikle sanayide kalifiye işler ortaya koyamayacak genç işsizlerin tarım sektörüne kanalize edilmesine bağlıdır.

İlave olarak tarım sektöründe çalışan bireylerin refah seviyelerini yükseltecek gelir iyileştirmeleri de yapılmalıdır. Nüfusun tarımda çalışmayı bırakarak kente göç etmesinin bir diğer nedeni tarım sektöründeki ücretlerin düşüklüğü de olabilir.

Tablo 1.9’da Türkiye’de yıllara göre, sürekli tarım işçilerinin aylık ücretleri gösterilmiştir. Ücretlerin 1996’dan 2008’e kadar sürekli bir artış içinde olduğu görülmüştür ancak diğer sektörlerde alınan ücretlerle kıyaslandığında düzeyleri düşüktür. 2019 yılında bir önceki yıla göre %14,4 artarak ortalama ücret 2,422 TL olmuştur. Bu artış kadın işçilerde %20,9 oranında gerçekleşerek kadın işçilerin ücreti 2041 TL olmuştur. Erkek işçilerin ücretleri ise %13,6’lık bir artışla 2,486 TL olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1.9. Sürekli Tarım İşçilerinin Ortalama Aylık Ücretleri (TL)

Yıllar	Kadın	Erkek	Ortalama
1996	10	14	13
2000	123	141	139
2005	314	403	391
2010	732	906	884
2015	1 332	1 563	1 532
2017	1 576	1 921	1 857
2018	1 688	2 187	2 117
2019	2.041	2.486	2.422

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, Erişim Tarihi: 26 Haziran 2019

Alternatif istihdam kaynaklarının yaratılamaması da tarımsal emek arzının artmasının ve kırdan kente göçüşün en önemli sebeplerden birisini oluşturmaktadır. Ayrıca tarımda çalışma saatlerinin yaz döneminde uzun olması ve kış dönemleri daha kısa olması sürekli bir gelir elde edilebilmenin önünde engel oluşturmakta, bireyler farklı sektörlerde istihdam edilme arayışına girmektedirler (İnan, 2016: 205).

1.2.2. Ekonomik Faktörlerin Tarım İstihdamı Üzerine Etkisi

İşgücünün tarımdaki istihdamına yön veren önemli faktörlerden biri teknolojik gelişmelerdir. Gelişmiş ülkelerin tarım sektörüne farklı bir vizyon ile bakmaya başlamasıyla birlikte, tarım sektörü stratejik bir konuma sahip olmuş ve bugüne kadar sanayi ve endüstriye yapılan yatırımlar tarım sektörüne de aktarılmaya başlanmıştır. Sanayi Devrimi’nin

gerçekleşmesi ile birlikte küresel bazda yaşanan teknolojik ilerlemeler, bu ilerleyen teknolojinin üretim üzerindeki etkisi, teknoloji ve işgücü arasındaki ilişkinin etkinliğini daha da güçlendirmiştir. Teknolojik gelişimin doğası ve seviyesi tarımda emek verimliliği üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Teknolojik yeniliklere kolay adapte olan, tarımda makinalaşmaya uyum gösterebilen emek tarımdan getiri sağlarken, uyum gösteremeyenler istihdam dışı kalmıştır. Emek yoğun olan tarım, sermaye yoğun olarak şekillenmiş ve bilgi yoğun bir sektöre evrilmeye başlamıştır. Diğer yandan artan makinalaşma bazen tamamen emeğin yerine geçen alet ve araçların kullanımını getirdiğinden, emeğin işsiz kaldığı tarımsal faaliyetlerde ortaya çıkmıştır (Abercrombie, 1975).

Tarımda işgücü istihdamını etkileyen bir diğer faktör arazi kullanımudur. Son yıllarda pek çok faktörden kaynaklı ekim alanlarında düşüş yaşandığından, pek çok tarım alanı âtil durumdadır.

Türkiye'nin toplam yüz ölçümü 78 milyon 356 bin 200 hektar olarak hesaplanmıştır. Bu alanın yaklaşık 23 milyon 763 bin hektarı ekilip biçilen alan olarak belirlenmiş olup, bu çayır ve meralarla ile birlikte 38 milyon 763 bin hektara kadar çıkmaktadır. Bu alanların bazıları göç ile birlikte âtil durumda iken bazılarında da plansızlıktan kaynaklı yeterli üretim yapılamamaktadır. Tarımsal sektörde etkin ve verimli bir üretim gerçekleştirilmezse bu durum toplumda yoksulluğa, yeterli gıda alınamamasından ötürü kaynaklanan hastalıklara ve istihdam azlığına neden olacaktır. Genellikle tarımsal üretim alanları arttıkça emeğe olan gereklilikte artmaktadır (Korucu vd., 2015).

Tablo 1.10.'da 2000'li yıllardan günümüze kadar tarımsal alanların değişimi gösterilmiştir. 2000'lerin başında 40,9 milyon olan toplam ekilebilir alan, günümüzde 37,9 milyona kadar düşmüştür. Nadas ve sebze alanları her geçen gün azalmıştır. Artışın yaşandığı tek yer meyve yetiştirilen alanlardır. Bu artışın ana eksenini ise son yıllarda Türkiye'nin AB ülkelerine artan meyve ihracatıdır. Çayır ve meralar ise mevcut durumunu korumuştur. Etkin ve verimli bir tarımın gerçekleşmesi için birincil faktör olan tarımsal alanlar, sürekli bir şekilde kontrol altında tutulmalıdır. Aksi takdirde geleceğimizin en önemli teminatlarından olan tarımsal faaliyetler gerçekleşmeyecek ve üretimde azalmalar meydana gelecektir. Üretim, nüfusun gıda ihtiyacını karşılayamazsa küresel çapta bir gıda krizi yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Bu da tüm dünya toplumlarını derinden sarsacaktır. Yaşamın birincil koşulu olan gıda ihtiyacını karşılayan tarım sektörünün üretim alanları devlet politikaları ile korunmalı ve gelecek vizyonu doğrultusunda önlemler alınmalıdır.

Tablo 1.10. Türkiye'de Arazi Yapısı ve Dağılımı (Bin Hektar)

Yıllar	Toplam	Ekili Alan	Nadas	Sebze	Süs Bitkileri	Meyve	Çayır ve Mera
2001	40 967	17 917	4 914	909	-	2 610	14 617
2005	41 223	18 005	4 876	894	-	2 831	14 617
2009	38 912	16 217	4 323	811	-	2 943	14 617
2013	38 423	15 613	4 148	808	5	3 232	14 617
2015	38 551	15 723	4 114	808	5	3 284	14 617
2017	37 964	15 498	3 697	798	5	3 348	14 617
2018	37 797	15 421	3 513	784	5	3 457	14 617
2019	37 712	15 387	3 387	790	5	3 525	14 617

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2019

Özellikle son yıllarda Çukurova, Konya ovası, Bursa ovası, Sakarya ovası gibi Türkiye için önemli tarım alanları mesken ve sanayi bölgelerine dönüştürülmekte, karayolları ise bu verimli alanların içinden geçirilmektedir. Bu da tarımda geri dönülemez toprak kayıplarına neden olmaktadır. Limanlara yakın 1. sınıf tarım alanları bulunan deltalar ve ovalarda liman bölgesine ulaşım kolaylığı sağladığı için sanayi alanlarına dönüştürülmüş ve tarım dışı kullanıma açılmıştır. Tüm bu nedenler Türk tarımında, tarımsal alanların gün geçtikçe azalmasına neden olmaktadır. Başta tarım alanlarının tarım dışında kullanılması ve kuraklık, engebellik, erozyon, taşlılık, drenaj gibi tarımsal alanlarda yaşanan sorunların çözümünde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), Tarım Bakanlığına bağlı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Orman Bakanlığına bağlı Ağaçlandırma Genel Müdürlüğü gibi kamu kuruluş ve kurumları görev üstlenmektedir. Ancak Tablo 1.10'da görüldüğü üzere kamu kuruluşunun tarımsal alanları korumaya yönelik politikaları istenilen seviyelerde gerçekleşmemiş ve tarımsal alanlarda bir düşüş söz konusu olmuştur. Bu düşüşün tarımsal istihdamı azaltacağı bir gerçektir. Tarımda işgücü istihdamını etkileyen bir diğer önemli ekonomik değişken tarımsal milli gelirdir. Diğer bir ifade ile tarım sektörünün milli gelirdeki payıdır. Bu payın artması ya da azalması sektördeki üretim düzeyinin ve istihdamın durumunu yansıtan bir gösterge olduğundan istihdamla ilişkili olduğu söylenebilir. Türkiye ekonomisinde Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda tarım kesiminin GSYH içindeki payı %38'lerde iken bu pay 1970'li yıllarda %36, 1980'de %24, 1985'te %19,5, 2003'te %11,1, 2012'de %7,8 ve 2018 yılında ise %5,8 olarak hesaplanmıştır. Buna karşılık sanayi ve hizmetler sektörünün GSYH içindeki payı sürekli artış göstermiştir. İlk defa 1983 yılında sanayi sektörümüzün GSYH içindeki payı, tarım sektörünün GSYH içindeki payını geride bırakmıştır (Dinler, 2014: 89).

Tablo 1.11. Cari Fiyatlarla Tarımsal GSYH ve Tarımın Payı

Yıllar	Tarım (Bin TL)	Gelişme Hızı (%)	Tarımın Payı (%)	Toplam GSYH
2009	81.234.274	9,1	8,1	999.191.848
2011	114.838.169	9,7	8,2	1.394.477.166
2013	121.709.079	0,0	6,7	1.809.713.087
2015	161.447.917	19,8	6,9	2.338.647.494
2017	189.193.521	17,3	6,1	3.110.650.155
2018	216.666.387	14,5	5,8	3.724.387.936

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2019

Her geçen yıl artan oranlarda gerçekleşen düşüşler tarım sektörünün sanayi ve hizmetler sektörleri başta olmak üzere ekonominin tarım dışı üretim alanlarına yeterli hammaddeyi sağlayamaması, üretim olmadığından istihdam kapısı yaratamaması anlamına gelmektedir. Tarım tüketiciye sağladığı gıda ürünlerinin yanında toplumun önemli bir kesimine sağladığı istihdam imkânı ile ekonomik düzen içindeki yerini ve önemini korumak durumundadır.

Tarım istihdamını etkileyen bir diğer faktör dış ticarettir. Tarımsal üretimin özellikle ihraç edilebilmesi ve gelir getirmesi gelecek dönem istihdamı pozitif etkileyecektir.

Tablo 1.12 incelendiğinde Türkiye ekonomisi içindeki toplam ihracat değerlerinin sürekli bir artış trendinde olduğu görülmektedir. Toplam ihracat artsa da tarım ihracatının payında günden güne bir düşüş yaşanmaktadır. 1996'da %9,25 olarak gerçekleşen tarım sektörünün toplam ihracat içindeki payı, 2005 yılında %4,51, 2019 yılına gelindiğinde ise %3,19 olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüşün yaşanmasındaki en önemli nedenlerin başında sanayi, hizmetler ve inşaat gibi tarım dışı sektörlerin ekonomik büyüme içindeki paylarının, tarım sektörüne kıyasla daha çok artmış olmasıdır.

Tablo 1.12. Tarım ve Hayvancılık İhracat Değerleri

Yıllar	Toplam İhracat (1000 \$)	Tarım İhracatı (1000 \$)	Toplam İhracat İçindeki Payı (%)
1996	23 224 465	2 147 424	9,25
1999	26 587 225	2 049 297	7,71
2002	36 059 089	1 743 890	4,84
2008	132 027 196	3 923 626	2,97
2011	134 906 869	5 148 007	3,82
2016	142 529 584	5 372 836	3,77
2018	167 920 613	5 522 503	3,29
2019	171 471 038	5 478 837	3,19

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, Erişim Tarihi: 2 Eylül 2019

Türkiye 1980'lere kadar tarımsal ürünlerin ithalatını büyük oranda yasaklamıştır. Ancak elzem gördüğü ürünleri kısıtlı seviyede ithal etme yoluna gitmiştir. Türkiye

ekonomisinin gelişmesi ve ekonomik büyümenin en önemli araçlarından biri olan tarım sektörü, tarımsal ihracatla birlikte bu katkıyı yüksek seviyelere çıkarmıştır.

Ancak 24 Ocak 1980 yılında gerçekleşen 24 Ocak İstikrar Kararları ile Türkiye ekonomisinde ciddi paradigma değişimleri yaşanmıştır. Bu yıllarda dışardan alımı reddeden ithal ikameci politikalarından vazgeçilerek, ihracata dayalı ekonomi modeli benimsenmiştir. Yaşanan serbestleşme ile birlikte tüm sektörlerde olduğu gibi tarımsal ithalatta da bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde ihracatta önemli bir yükseliş yaşanmazken ithalat oranlarında ciddi yükselişler yaşanmış ve kendi kendine yeten Türk ekonomisi, etkinliğini büyük oranda kaybetmeye başlamıştır (Baray ve Ergün, 1990). Tablo 1.13' te tarım sektörünün toplam ithalat içindeki payı gösterilmiştir. Tarım ithalatının 1998 yılında %4,63, 2008 yılında %3,05 ve 2019 yılında oranında gerçekleşmesi, son dönemlerde toplam ithalatın içinde tarım ithalatının ciddi düzeyde arttığını göstermektedir.

Tablo 1.13. Tarım ve Hayvancılık İthalat Değerleri

Yıllar	Toplam İthalat (1000 \$)	Tarım İthalatı (1000 \$)	Toplam İthalat İçindeki Payı (%)
1996	43 626 642	2 017 936	%4,63
1999	40 671 272	1 524 070	%3,75
2002	51 553 797	1 590 783	%3,09
2005	116 774 151	2 541 823	%2,18
2008	201 963 574	6 151 343	%3,05
2011	240 841 676	8 669 250	%3,60
2013	251 661 250	7 557 377	%3,00
2016	198 618 235	6 925 451	%3,49
2018	223 047 094	9 195 137	%4,12
2019	202 702 566	9 387 435	%4,63

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, Erişim Tarihi: 11 Ekim 2019

Büyük bir tarımsal potansiyeli içinde barındıran Türkiye'nin, ihracatçı konumundan, ithalatçı bir konuma doğru gelmeye başlamasının en önemli nedeni bu yüksek potansiyeli istenilen düzeyde kullanamamasıdır. 1996-2002 yılları arası ithalat biraz düşse de 2002'den itibaren artarak artan bir trend seyretmiştir. Tarımın milli gelir içindeki düşüşü iktisadi gelişmişlik düzeyine paralel olarak incelendiğinde olağan bir durumdur ancak kendi kendine tarımsal anlamda yetebilen bir ülke olmaktan tarımsal ithalatın çok arttığı bir ülke durumuna gelmek endişe vericidir. Eğer tarım ihracatı düşüyor ve ithalat sabit kalıyor ya da artışa geçiyorsa bu ülkenin dış ticaret politikalarında ciddi sıkıntılar var demektir (Aydın ve Aydın, 2018: 117). İthalatın arttığı ve ihracatın düştüğü bir tarım sektöründe de yeterli üretimin ve istihdamın olmadığı açıktır.

1.3. Dünyada Tarım Sektörü ve Gelişimi

Tarım sektörü, ülkelerin temel gıda maddelerini temin ederek, dünya nüfusunun önemli bir kısmına istihdam olanakları yaratarak, sınai sektöre ara mal, emek ve piyasa sağlayarak, ülkelere döviz kazandırıp ve ülkelerin iç piyasalarında genişleme sağlayarak dünya ekonomisinin gelişmesinde önemli bir rol oynayan sektörlerin başında gelmektedir (Doğan vd., 2015: 22). Günümüz küresel perspektifinden bakıldığında tarım sektörü bireyler tarafından iki temel amaç doğrultusunda kullanılmaktadır. Bunların ilki geçim sağlamak ve besin ihtiyaçlarını optimum düzeyde karşılamakken, ikincisi ticari amaçla gelir elde etmektir.

Tarım, insanlık tarihi ile ortaya çıkan ve dünyanın en eski ve ilk sektörlerinden bir tanesidir. İlk tarımsal faaliyetlerin neolitik çağda gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Tarım devrimi olarak bilinen bu dönemde, sosyal ve ekonomik yaşamda devrimsel dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönem, insan toplulukların avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerini sona erdirip tarım sektörüne geçişini ve bir daha bırakmamak üzere yerleşik düzene geçişini ifade etmektedir. Bu geçiş süreci 2,5 milyon yıllık insan yaşamında önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Neolitik devrim, belirli miktarlardaki gıda üretiminden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Childe (1988: 56) kitabında, Neolitik Tarım Devrimi'ni, insan ekonomisini dönüştüren ilk devrim olduğunu ifade etmiştir. Bu döneme kadar küçük ve göçer avcı grupları şeklinde hayatını sürdüren insanoğlu, bu dönemden sonra köy ve kasaba gibi yerleşkeler kurarak aşamalı olarak yerleşik düzene geçmeye başlamıştır. Bu topluluklar bitki üretiminde uzmanlaşma sağlayarak doğal çevrelerini yeniden inşa etmişlerdir. Bu uzmanlaşma ile birlikte yararlandıkları birçok besin kaynakları üstüne hakimiyet kurmaya başlamışlar ve bu durum toplumların çok önemli değişimleri yaşanmasına neden olmuştur (Mazoyer ve Roudart, 2009:53-54). Bir kişinin tüketebileceğinden çok daha fazlasını üretmeye başlaması ile birlikte 'toplumsal artı ürün' kavramı ortaya çıkmıştır. Bu sürecin devamında nüfus artışında önemli bir sıçrama yaşanmış ve iş bölümü çeşitlenmiştir. Ayrıca artı ürün kavramının ortaya çıkması ile birlikte özel mülkiyet kavramı da toplum nezdinde kendine yer bulmaya başlamıştır. Tüm bu yaşanan gelişmeler aşamalı olarak gerçekleşmiş ve tam anlamıyla Bakır Çağında uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle toplumsal artı ürün çıktısı Bakır Çağında görülmüştür (Şenel, 1995: 177).

Tarıma dayalı neolitik toplumların ilk siyasi varlıkları bundan yaklaşık tam 10.000 yıl önce Orta Doğu'nun Mezopotamya bölgesinde kurulan Sümer kentlerinde görülmüştür. Bu bölgede ilk yetiştirilen bitkiler buğday, arpa ve bezelyedir. Bu bitkiler yabani halde olup,

tüketilebilen, çok fazla ürün veren, yetiştirilmesi kolay ve hasadı birkaç ay içinde sağlanan bitkilerdir. Bu durum ilk yerleşik düzene geçmiş köylüler için büyük bir avantaj oluşturmuştur (Kuijt, 2002: 3-10).

Tarım bitkilerinin gelişiminin ikinci adımı, M.Ö. yaklaşık 4000 yılında meyve ağaçlarının ve zeytinsi yemiş ağaçlarının evcilleştirilmesi ile gerçekleşmiştir. Bunlar arasında zeytin, incir, üzüm, nar ve hurma ağaçları vardır. Tahıl ve baklagillerle karşılaştırıldığında dikildikten en az 3 yıl sonra hasat edilebilmeleri ve ancak 10 yıl sonra tam kapasitede ürün vermeleri dezavantajlarıdır ancak bu ağaçlar yetiştirilmesi en kolay olan türlerin başında gelmekteydi. Bu türler aşılama kalem ve tohumla doğrudan dikilebiliyordu. Aşılama kalem o dönem çiftçileri için son derece önemli bir uygulamaydı. Verimli bir ağaç aşılama kalem tekniğiyle, gelecek nesillere aktarılabilirdi Üçüncü adım ise elma, armut, kiraz ve erik gibi yetiştirilmesi son derece zor olan türlerin evcilleştirilmesiydi. Bu bitkiler aşılama yöntemi ile çoğaltılmıyor çekirdekle yetiştirmek de çok fazla zaman kaybına yol açıyordu. Ancak Çin’de bulunan bir aşılama türü ile bu bitkilerin yetiştirilmesi de sağlanmıştır. (Diamond, 2018).

Tarımda yaşanan bu gelişmeler Mezopotamya bölgesi için geçerli olsa da benzer durumlar dünyanın birçok farklı bölgesinde de görülmüştür çünkü Mezopotamya bölgesindeki Neolitik tarımcılar tarafından dünyanın elverişli birçok bölgesine yayılmıştır. Böylece Yakın Doğu kökenli Neolitik tarım, Atlantik, Kuzey Denizi, Baltık, Sibirya, Ganj Vadisi ve Afrika’nın büyük Ekvator ormanlarına 5000 yıl önce ulaşmıştır (Diamond, 2018: 139-140).

Yaşanan bu gelişmeler tarım sektörünün, insanlık tarihinin gelişmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Daha iyi özetlemek gerekirse tarım devriminden önce yaklaşık altı ila on milyon arasında tahmin edilen dünya popülasyonu, yaklaşık 10.000 yıl sonra Roma İmparatorluğu döneminde 25 kat büyüyerek 250 milyona kadar yükselmiştir. 2000 yıl sonra günümüzde ise 28 kat daha artış yaşayarak yaklaşık yedi milyar civarına ulaşmıştır. Yaklaşık 10.000 veya 15.000 yıl içinde tarım sektöründe yaşanan gelişmeler insan nüfusunun artmasında önemli bir pay sahibi olmuştur.

Orta Çağ dönemine gelindiğinde ise, İslam Devletleri tarım ve hayvancılıkta önemli ilerlemeler kaydettiği görülmektedir. Hidrolik ve hidrostatik teknikler ile pompalar inşa ederek ve su değirmenleri kurarak sulama konusunda önemli bir atılım gerçekleştirmişlerdir. Bu gelişmelerin ışığında tarımsal üretimde artışlar gözlenmiştir. Bu dönemde İspanya’da

Endülüs Emevi Devletinin kurulması ile birlikte limon, badem, incir, portakal, pamuk ve muz gibi ılıman tarım ürünleri Avrupa içinde yayılmaya başlamıştır. Aynı dönem içerisinde Çin'in sabanı keşfi ile birlikte Asya Kıtası'nda tarımsal faaliyetler hız kazanmıştır (Sweeney, 1995: 20-50).

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile birlikte yeni devletler kurulmuş ve bölgede nüfus hızlı bir şekilde artmıştır. Artan nüfusun besin talebinin karşılanabilmesi için tarımsal üretimin hacmi daha da yüksek seviyelere ulaşmıştır. Artan nüfus baskısı ile birlikte bataklık ve orman alanları elverişli tarımın gerçekleştirileceği verimli alanlara dönüştürülmüştür. Bu dönemde Avrupalı halklar zaman içerisinde yulaf, çavdar ve arpa ekimi üzerinde uzmanlaşmışlardır (McCormick, 2001).

800'lü yıllar ve sonrasında Avrupa'da açık tarla sistemi uygulanmaya başlanarak, geniş tarım alanları dar ve uzun alanlara bölünmüştür. Bu şekilde üretimde çeşitlilik sağlanmıştır. Bu tür tarlaların genellikle eğimli yamaçlara kurulması sulama işleminin pratik bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Açık tarla sisteminde her arazi bir aileye tahsis edilmiştir. Bu sistem Avrupa'da 20 yy. başlarına kadar devam etmiştir. Teknolojik yetersizlikler nedeniyle bu dönemde tarımda makineleşme olmadığından, tarımsal aktiviteler el aletleri ile yürütülmüştür. Bunun neticesinde ise verimde ciddi düşüşler, hasadın istenilen zamanda gerçekleştirilememesi ve ürünlerin ziyan olması durumu ile karşılaşmıştır (Direk, 2010).

1347 yılında tüm Avrupa'yı etkisi altına alan veba salgını ve yine bu bölgede gerçekleşen Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) bölgede istenilen düzeyde bir tarımsal üretimin gerçekleşmesini engellemiştir. Toplumsal besin yetersizliği ise, İngiltere başta olmak üzere birçok ülkede tarlaların çevrilmesini ve ticari tarımın hız kazanmasını sağlamıştır. Bu alanlarda gerçekleşen üretimle birlikte birçok Avrupa şehrinde tarım pazarları kurulmuştur. Bu durum ise, kentsel nüfusun rahatlıkla gıda maddelerine ulaşmasının önündeki tüm engelleri kaldırarak kentsel nüfus oranlarında hızlı artışlar yaşanmasına neden olmuştur (Epstein, 2009).

18. yüzyıla gelindiğinde ise İngiltere başta olmak üzere Batı toplumlarını derinden etkileyecek devrim niteliğinde gelişmeler yaşandı. Tarlalara şalgam ve üçgül ekimi ile nadas zorunluluğunun ortadan kalkması ile birlikte şalgam; hayvansal üretimde hayvan yiyeceği olarak kullanılmaya başlanmış ve hayvansal üretimde önemli bir sıçrama yaşanmıştır. Hayvan

artışları ise beraberinde gübre artışı ve tarımsal üretim artışını getirmiştir (Slicher van Bath, 1976).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken yine bu dönemde dökme demirler, sabanlar ve tırmıklar kullanılmaya başlanmıştır. Farklı toprak ve gübre türlerinin verimde artış yarattığı ortaya çıkmıştır. 1840 yılında Alman Kimyager Justus von Liebig tarafından yapılan çalışmalar potasyum, azot ve fosforun bitkilerin gelişimine önemli katkılar sunduğu kanıtlanmışken, İngiltere’de John Lawes ve Henry Gilbert fosfat bakımından zengin kayaçlar ile sülfürik asidi tepkimeye sokarak ilk defa yapay gübreyi elde etmiştir. Tüm bu yaşanan gelişmeler ile birlikte tarım sektörü ekonomik anlamda küresel bir etki yaratmaya başlamıştır (Mazoyer ve Roudart, 2009: 70-76).

Günümüzde tarım, büyük oranda ticari amaçlar doğrultusunda gerçekleşmektedir. Özellikle ulaşım sektöründe yaşanan gelişim, tarım ürünlerinin yetiştirildiği yerlerden çok uzak bölgelere taşınmasını sağlamaktadır. 19. yüzyıl sona ermeden önce Amerika kıtasından Avrupa’ya tahıl, süt ürünleri ve tuzlu et aktarımı yapılırken, saklama ve soğutma işlemlerindeki gelişmeler ile Avrupa, dünyanın birçok bölgesine tarımsal ihracat gerçekleştirmeye başlamıştır. Ancak 1914’de patlak veren I. Dünya Savaşı ile birlikte Avrupa’da taşıma sistemleri güçleştiğinden Avrupa dünyanın dört bir yanından yüksek fiyatlı tarımsal ürün almak zorunda kalmıştır. Ancak tarımsal üretimde istediği ivmeyi yakalayamayan Avrupa’da çiftçiler, mandıra ve süt üretiminde uzmanlaşmaya gitmiştir. Dönemin Avrupalı bilim adamları, besili evcil hayvanlarını çaprazlayarak hayvansal üretimden önemli derecede verim almışlardır. Özellikle Hollanda ve Danimarka’nın dış dünyaya süt ve türevlerini ihraç etmesi ile Avrupa bu alanda öne çıkmıştır (Direk, 2010).

1939 yılında ortaya çıkan II. Dünya Savaşı ile birlikte Avrupa’nın rekabet gücü giderek düşmüştür. Yaklaşık 6 yıl süren II. Dünya Savaşı’nın en çok etkilediği sektörler tarım ve sanayi sektörleri olmuştur. Bu durum ekonomik daralmaları, yüksek enflasyon artışlarını ve kamu borçlanmalarını beraberinde getirmiştir. 1944 yılında bu kötü gidişata dur demek için Bretton-Woods Konferansı yapıldı. Konferansta alınan kararlar global ekonomilerin kendilerini yeniden inşa etmeleri için istikrarlı bir çerçeve oluşturmaya yönelikti. Bretton-Woods ’ta alınan kararlar doğrultusunda Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) gibi birçok Uluslararası kuruluş kurularak savaşın ekonomik tramvaları atlatılmaya çalışıldı. Savaş sonrası yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda ekonomide düzelmeler meydana geldi (Çelik, 2015: 326-343).

Dünya genelinde tarımda yaşanan bir diğer gelişme de 1940 ve 1970 yılları arasında tarımsal üretimde yaşanan kademeli artışlar olmuştur. Bu tarımsal genişleme Dünya çapında "Yeşil Devrim" olarak adlandırılmaktadır. Yeşil Devrim'in kökenleri 1940'lı yıllarda Meksika'da buğday verimini arttırmaya yönelik yapılan tarımsal çalışmalara dayanır. Bu terim ilk defa, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) eski müdürlerinden William Gaud tarafından 1968 tarihli konuşmasında; "*Tarım alanındaki bu ve benzeri gelişmeler yeni bir devrimi simgeliyor. Bu, Sovyetler'in vahşi Kızıl Devrimi ya da İran Şahı'nın Beyaz Devrimi gibi değil. Ben buna Yeşil Devrim diyorum.*" sözleri ile kullanılmıştır (AgBioWorld, 2019).

Norman Boarlug' un öncülük ettiği hareket, bir milyona yakın açlıkla mücadele eden insanın kurtulmasını sağlamış, tahıl ürünlerinde verimliliğin artmasında önemli bir rol üstlenmiş, sulama tekniklerinin geliştirilmesine ve çiftçilere sağladığı melez tohumlar, yapay gübreler, pestisit gibi girdiler ile küresel çapta tarım sektörünün gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur (Mazoyer ve Roudart, 2009).

Yeşil Devrim'in geçmişten günümüze geçen süreçte istikrarını koruyamamasının altında yatan en önemli neden, ülkeleri bekleyen koşulların geçmişle kıyaslandığında, daha zor bir hale gelmiş olmasıdır. Yeşil Devrim öncesinde Doğu ve Güneydoğu Asya'da nüfus çok fazlayken eğitim durumu düşük ve yoksulluk üst düzeylerde seyretmekteydi. Yeşil Devrim tarafından geliştirilen politikaların başarılı olması için uygun bir ortam mevcuttu. Ancak günümüzde teknoloji doygunluğu maksimum seviyeye ulaştığı için, artık Yeşil Devrim'dekine benzer bir teknolojik sıçramanın gerçekleşmesi son derece zordur. Yine günümüzde tarım alanları yüksek sulama ve yüksek verimli tohumlarla üst limitine ulaşmış durumdadır (Byerlee vd., 2009: 16). Ayrıca son yıllarda küresel ölçekte yaşanan krizler, mevcut büyüme politikalarının ve uygulanan tarım politikalarının yetersiz olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden yapısal çözümlere ihtiyaç duyulmakta ve bu noktada uluslararası denetleyici kuruluşlara ve politika yapıcılara büyük görev düşmektedir (Losch vd., 2012: 62-63).

Bu yapısal dönüşüm kapsamında tarımla bağlantılı bir ekonomik büyümenin yanı sıra, yoksullukla mücadele, kent ve kır yaşamı arasındaki farkları minimal düzeyde tutma, gıda güvenliği, çevre hizmetlerinin temini gibi konular tarımın kapsadığı hususlar içine girmiştir. (Byerlee vd., 2009: 17).

Yapısal dönüşümleri gerçekleştirmek adına, bilimler arası iş birliğinden faydalanılarak tarımda teknoloji uygulamaları hızlanmış ve bununla birlikte Tarım 4.0 kavramı ortaya çıkmıştır (Özdoğan vd., 2017: 185). Tarım 4.0 ile birlikte günümüz dünyasında birçok tarımsal faaliyet daha pratik bir hal almıştır. Tarım 4.0'ın etkileri traktörlerden, ekin aletlerine kadar hemen hemen her üretim aşamasında kullanılan tüm aletlerde kendini göstermiştir. Sensör ve internet bağlantıları ile donatılan makineler üretim süreçlerinde birbirleri ile eşgüdümsel hareket etmektedirler. Dijital sensörlerle donatılmış tarım aletleri ve tarım alanları çiftçilere, hangi alanlara ne kadar gübre koyulması gerektiğini, hava durumunu, bitkilerin sulama zamanlarını ve minarele olan ihtiyacını, tahmini hasat zamanını ve toprağın durumunu detaylı bir şekilde analiz ederek bildirmekte, böylece üreticinin hem iş yükünü azaltmakta hem de ürün verimini artırmaktadır (Weltzien, 2016: 66).

Endüstri 4.0'ın sonuçlarından olan ve literatürde Tarım 4.0 olarak adlandırılan tarım devrimiyle şüphesiz üretim daha ucuz ve verimli bir hale gelecek ve zaman tasarrufu en etkili bir biçimde gerçekleşmiş olacaktır.

1.3.1. Dünya Tarım Sektöründe İstihdam

Tarım sektörü, insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biri olan besin ihtiyacını karşılamasından dolayı tüm dünyada üzerinde durulan ve geliştirmek için çaba harcanan sektörlerin en başında yer almaktadır. Tarım sektörünün küresel bazda en çok öne çıkan özellikleri, ekonomik büyümeye katkısı, besin sağlama açısından birincil sektör olması, sanayi ürünlerine talep yaratması, diğer sektörlerin hammadde talebini karşılaması ve önemli bir istihdam sağlayıcı olması şeklinde sıralanabilir (Bayramoğlu, 2014).

Dünya genelinde nüfusta sürekli bir artış yaşanırken, tarım gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde bireylerin istihdamı için çok önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak başta kırdan kente göç olmak üzere pek çok nedenden dolayı tarım istihdamı dünyanın pek çok ülkesi için son yıllarda düşüş eğilimi göstermektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte tüm dünyayı etkisi altına alan sanayileşme, kırsal kesimde yaşayan nüfusun kademeli olarak kentsel alanlara göç etmesinin önünü açmıştır. Nitekim 2010 yılına gelindiğinde dünya nüfusu 7 milyar seviyelerine ulaştığında kırsal alanda yaşayan nüfusun yüzdesi %48,4'e düşmüştür. 1970'te bu oran %70,39 iken 2018 yılında %45'lere kadar gerilemiştir (Rehber, 2013).

Tablo 1.14. Dünyada Kırsal ve Kentsel Nüfus Durumu

Yıllar	Kırsal Nüfus		Kentsel Nüfus		Toplam
	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%	Bin Kişi
1950	1 785 371	70,39	750 902	29,61	2 536 273
1970	2 346 362	63,40	1 354 215	36,60	3 700 577
1980	2 704 210	60,65	1 754 201	39,35	4 458 411
1990	3 040 715	57,00	2 290 228	43,00	5 330 943
2000	3 276 699	53,32	2 868 307	46,68	6 145 006
2018	3 413 002	44,71	4 219 817	55,29	7 632 819

Kaynak: FAOSTAT, Erişim Tarihi: 20 Ocak 2020

Yıllar itibari ile tüm dünyada kırsal ve kentsel alanda yaşanan değişimler istihdamın yapısında da birçok değişikliğin yaşanmasına sebep olmuştur. Kırsal nüfusta yaşanan küresel çaptaki bu gerileme tarımsal istihdama doğrudan yansımıştır. Her ne kadar tarımsal istihdamda düşüş yaşansada, hala dünya nüfusunun yarısı kırsal kesimde yaşamakta, yaklaşık 1 milyara yakın nüfus, tarım sektöründe çalışmaktadır (ILO, 2014).

Dünyada en çok tarımsal istihdamın görüldüğü ülkelerden biri Asya Kıtasında bulunan Hindistan'dır. Hindistan'da aktif nüfusun yaklaşık %50'si tarım sektöründe istihdam edilmektedir. 2019 yılında Hindistan'da nüfusun tarımsal istihdama katılım oranı %43,21 oranında gerçekleşmiştir. Yine bir diğer Asya ülkesi olan Endonezya tarımsal istihdamı yüksek olan ülkelerdendir. 2019 yılı itibari ile nüfusun yaklaşık %30,26'sını tarım sektöründe istihdam etmiştir. Tarımsal istihdamın yüksek oranlı gerçekleştiği bir diğer Asya ülkesi Nepal'dir. 2019 yılı itibari ile Nepal'de aktif nüfusun yaklaşık 69,78'i tarımda çalışmaktadır (Gaiha ve Kulkarni, 2006).

Tablo 1.15. Seçili Asya Ülkelerinin Tarımsal İstihdam Oranları

Ülkeler	1991	1999	2010	2019
Hindistan	63,48	59,92	51,05	43,21
Nepal	82,33	76,11	72,87	69,78
Endonezya	54,02	43,20	39,12	30,26
Bangladeş	69,51	65,02	47,30	39,71
Vietnam	68,57	64,98	48,70	39,44
Filipinler	45,28	38,84	33,18	24,95
Çin	59,7	50,1	36,7	26,56

Kaynak: The World Bank Data, Agricultural Employment, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2020.

Asya Kıtası'nda tarım faaliyetleri için uygun iklim koşulları ve nüfusun kalabalık oluşu, bu bölgede tarım istihdamını arttırmaktadır. Dünya nüfusunun %18'ini oluşturan dünyanın en yüksek nüfusa sahip olan ülkesi Çin de bu kıtada yer almaktadır. Çin'de tarım yaklaşık 300 milyon çiftçiye istihdam sağlayan önemli sektörlerin başında gelmektedir. 2019

yılı itibari ile Çin'in toplam istihdamı içindeki tarımın payı yaklaşık %26,56 oranında gerçekleşmiştir (Chao vd., 2006, 149-153).

Tarımsal istihdamın yüksek oranlı gerçekleştiği bir diğer kıta Afrika kıtasıdır. Afrika' da aktif nüfusun yaklaşık %65'i tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Geniş bir coğrafyaya yayılan Afrika Kıtası'nda iklim koşulları ve su kıtlığı yüzünden tarımsal faaliyetlerin yürütülmesi konusunda birtakım sorunlar da vardır. Kuzey ve Orta Afrika'da büyük alanlar kaplayan çöller nedeniyle yeterli tarım yapılamamaktadır. Yine Doğu Afrika'nın bir kısmını kaplayan safari parkları da tarımsal faaliyetleri engellemektedir. Tarımsal faaliyetler çoğunlukla Nil Nehri etrafında, Batı Afrika ve Güney Afrika bölgelerinde gerçekleşmektedir. Bu alanlar iklim ve sulama bakımından tarıma elverişli bölgelerdir. Kıtadaki tarım alanlarının sadece %5 ile %7'si sulanabilmektedir. Tarımda yaşanan bu sorunlar ve modern tarıma geçilememiş olması verimde önemli düşüşler yaşanmasına sebep olmaktadır. Tarımda makineleşme ve teknolojinin olmayışı kıtada tarımda işgücü arzını arttırmakta ancak bu arzı karşılayacak işgücü talebi de doğmaktadır. Afrika ülkelerinin büyük çoğunluğunda tarımsal istihdam oranları çok yüksek oranlarda gerçekleşmektedir (Giller vd., 2009).

Tablo 1.16. Seçili Afrika Ülkelerinin Tarımsal İstihdam Oranları

Yıllar	1991	1999	2010	2019
Çad	82,87	83,62	82,45	81,42
Somali	74,79	74,39	72,53	72,36
Nijerya	49,93	47,05	40,77	36,38
Güney Afrika	11,01	10,04	4,85	5,09
Cezayir	23,60	22,02	11,83	9,2
Etiyopya	78,08	76,35	73,91	65,32

Kaynak: The World Bank Data, Agricultural Employment, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2020.

Afrika kıtasında, tarımsal istihdamın genel görünümü incelendiğinde tarımsal istihdamın dünya ortalamasının çok üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durumun en büyük sebeplerinden birisi kıtada tarım dış sektörlerin gelişmemiş olmasıdır. Ancak Güney Afrika sanayi ve özellikle madencilik konusunda dünyada önemli bir konumdadır. Dünyanın üçüncü büyük elmas üreticisi konumunda bulunan Güney Afrika'da istihdam sanayi, madencilik ve hizmetler sektöründe yoğunlaşmıştır. Bu nedenle Tablo 1.16'da görüldüğü gibi tarımda istihdam oranları düşüktür. Cezayir'de de tarımsal istihdamın özellikle 2000'li yıllardan sonra bir düşüş yaşadığı görülmektedir. Özellikle ülkede hâkim konumda olan petrol ve doğalgaz rezervleri ülkede enerji sektörünü geliştirmiş, enerji sektörü GSMH'nin %40'ından fazla, ihracat gelirlerinin %98'ini oluşturmuştur. İstihdam yapısı incelenen ülkede hizmetler sektörü %60 ile lider konumda bulunurken %19'luk pay ile ikinci sırayı sanayi sektörü almıştır. Tarım

sektörü ise ülke toplam istihdamının %9,2'sini oluşturmuştur. Bu nedenler ülkede tarım sektöründen, tarım dışı sektörler istihdam transferini hızlandırmıştır. Böylece tarım sektörü ülkenin iç talebine cevap verememiş ve ülke dışı bağımlı hale gelmiştir. Ülke gıda ihtiyacının yarısını dışardan ithal etmektedir (Collier ve Decron,2014: 92-98).

Dünyanın en güçlü ülkelerinden biri olan Amerika Birleşik Devletleri'nde içinde bulunduğu Kuzey Amerika kıtasında tarımsal istihdam bölgesel olarak farklılık göstermektedir. Güney Amerika'da tarımsal istihdam oranları Kuzey Amerika'ya göre daha yüksektir. Kuzey Amerika; ABD, Kanada ve Meksika gibi ülkeleri kapsamaktadır.

Kanada'nın iklimsel özellikleri genel itibari ile tarımsal faaliyet gerçekleştirmek için uygun değildir. Bu yüzden bu ülkede tarım istihdamı düşüktür. 2019 yılında Kanada'da toplam istihdam içindeki tarımsal istihdamın payı %1,48 oranında gerçekleşmiştir. ABD'de ise tarımsal istihdam oranı 2019 yılında %1,41 oranında gerçekleşmiştir. Bu oran FAO verilerine göre, yaklaşık 2,2 milyonluk bir nüfusa tekabül etmektedir. ABD'de tarımsal istihdam düşük olmasına rağmen tarımsal üretimin çoğunluğu büyük şirket çiftlikleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu büyük şirket çiftlikleri yığın üretimi yapmaktadır. ABD'nin tarımsal ihtiyacını karşılayan bu büyük şirketler üretim fazlasını da ihraç etmektedir. Dünya'nın en büyük tarım üreticisi Çin olmasına rağmen, tarımsal ihracat konusunda ABD, birinci sırada yer alır. Özellikle Kanada, Meksika, Japonya, Almanya ve Güney Kore ABD'nin tarımsal ihracatının büyük bir kısmını oluşturduğu ülkelerdir (USDA, 2020).

Bir diğer Kuzey Amerika ülkesi olan Meksika'da tarım sektörü ülke ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle ülkenin batı eyaletlerinde tarımsal faaliyetler yoğunlaşmaktadır. Çoğunluğu ABD'de yaşayan ve sayıları 50 milyonu bulan Hispanik nüfus için Meksika önemli bir gıda tedarikçisidir. Ülke topraklarının yarısından fazlası tarım alanlarından oluşan Meksika'da en çok yetiştirilen ürünlerin başında, mısır, fasulye, biber avakado, vanilya, kakao, domates, papaya, mango, karpuz ve aleo vera gelmektedir. Meksika biyoteknoloji konusunda da gelişmiş bir ülke durumdadır. Ülkede domates, patates ve pamuk haşerelere karşı, biyoteknoloji sayesinde daha dirençli hale getirilmiştir. Tüm bu gelişmelerin yanında Meksika organik tarım konusunda da önemli atılımlarda bulunmuştur. Organik tarıma ayrılan tarım alanları sıralamasında dünyada 22. sırada bulunan Meksika dünyada ilk organik kahve üreten ülke olmuştur. Ülkenin tarım ihracatının %10'luk bir kısmını organik tarım oluşturmaktadır. 2019 yılında ülkede toplam istihdam içindeki tarımsal istihdamın payı

%12,86 oranında gerçekleşmiştir. Bu oran 6,8 milyon kişiye tekabül etmektedir (De Grammont, 2003).

Tablo 1.17. Seçili Kuzey Amerika Kıtası Ülkelerinin Tarımsal İstihdam Oranları

Ülkeler	1991	1999	2010	2019
ABD	2,77	2,45	1,41	1,41
Kanada	3,49	2,80	1,80	1,48
Meksika	25,93	20,59	13,92	12,86
Honduras	38,04	35,06	36,45	31,83
Nikaragua	31,27	30,87	29,74	30,91
Küba	24,91	27,12	18,60	18,11

Kaynak: The World Bank Data, Agricultural Employment, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2020

Honduras ve Nikaragua gibi Kuzey Amerika'nın orta kesimlerinde, toplam istihdam içinde tarımsal istihdam önemli bir yer tutmaktadır. 2019 yılı itibari ile Honduras'ta tarımsal istihdam %31,83 oranında gerçekleşirken, bu oran Nikaragua'da %30,91 oranında gerçekleşmiştir. Altın, gümüş, demir, çinko gibi madenler barındıran Honduras'ta petrol üretimi de önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca turizm sektörü ve tekstil sektörü de ülke istihdamına önemli katkılar sunar ancak Nikaragua'da istihdamın temel belirleyicisi hala tarım sektörüdür. Geçmişte yaşadığı savaşlar ülke ekonomisinde derin izler bırakmış olsa da ülke bu durumun altından kalkmak için tarım sektörüne ciddi yatırımlar yapmıştır (UNDP,2006; UDNP,2019).

Tablo 1.18. Seçili Güney Amerika Kıtası Ülkeleri İstihdam Oranları

Ülkeler	1991	1999	2010	2019
Brezilya	22,43	20,15	16,14	9,27
Şili	19,09	14,43	10,60	9,05
Bolivya	41,07	39,95	29,98	27,96
Peru	37,06	34,94	27,73	27,21
Uruguay	12,50	11,46	11,56	8,55
Arjantin	0,3	0,74	1,27	0,05
Kolombiya	24,16	22,85	18,37	16,19

Kaynak: The World Bank Data, Agricultural Employment, Erişim Tarih: 5 Şubat 2020

Güney Amerika Kıtası içinde tarım sektörü önemli bir yer tutmaktadır. Güney Amerika'nın lideri konumunda olan Brezilya zengin tarımsal kaynaklara sahiptir. Brezilya'da tarım sektörü çeşitlilik açısından da son derece zengindir ve ülkenin kendi kendine yete bilirlik sorunu yoktur. Brezilya, dünyanın en büyük kahve, şeker pancarı, portakal suyu, tropikal meyveler ve dondurulmuş nektar üreticisidir. Yine hayvancılık alanında da çok ilerlemiştir. Dünyanın en büyük sığır yatırımcılarının arasındadır (Rada ve Valdes, 2012: 10-15). Dünya tarım ve gıda sanayi ürünleri dış ticaretinde üretimde fazla veren ülkelerin başında

gelen Brezilya şeker, kakao, soya fasulyesi, et, tütün, kahve gibi katma değeri yüksek ürünlerde dünyada önde gelen ihracatçı konumundadır (Baer, 2008: 301-304).

Çok önemli bir tarım üreticisi olan Brezilya'da tarım istihdamı bu yüksek üretimle paralellik göstermez. 2019 yılında Brezilya'da toplam istihdam içerisinde ki tarımsal istihdam oranı %9,27 oranında gerçekleşmiştir. Bunun altında yatan en büyük sebep Brezilya da tarım sektörünün modern hale gelmiş olmasıdır. Sulama ve gübreleme alanında mekanizasyon sistemleri son derece gelişmiştir. Bu yüzden insan gücüne duyulan ihtiyaç da azdır (Chaddad ve Jank, 2006: 89-90).

Bir diğer Güney Amerika ülkesi olan Şili'de de tarım sektörü, önemli bir konumda yer almaktadır. Şili'nin farklı toprak çeşitlerinin ve bölgesel iklim farklılıklarının olması tarımsal üretim potansiyelini yüksek kılmaktadır. Şili'de tarımsal faaliyetlerde 1980 yılından bu yana modernizasyon çalışmaları devam etmektedir (Holland vd., 2001). Ülkede 2010 yılında yaşanan 8,8 şiddetindeki büyük deprem ile birlikte tarım sektöründe ağır hasarlar oluşmuştur. Başta sulama sistemleri ve meyve üretimi olmak üzere tarım sektöründe 601 milyon dolar hasar meydana gelmiştir. Güney yarım kürenin en büyük meyve üreticisi olan Şili 100'ün üzerinde ülkeye yaş meyve ihraç etmektedir. 2019 yılı itibari ile Şili'de toplam istihdam içindeki tarımsal istihdamın payı yaklaşık %9 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi ve madencilik sektörleri ülkenin diğer geçim kaynaklarını oluşturmaktadır (Retamales vd., 2011).

Güney Amerika'nın bir diğer ülkesi Kolombiya'da tarım sektörü toplam istihdamın içinde önemli bir paya sahiptir. 1991 yılında ülke istihdamının yaklaşık çeyreğini oluşturan tarım sektörü, 1999'da %22,85, 2010 yılında %18,37 ve 2019 yılında %16,19 oranında gerçekleşmiştir. Özellikle ülkenin ekvatora yakın oluşu, su kaynaklarının bolluğu, Kolombiya da tarım sektörünü cazip hale getirmektedir. Özellikle palm yağı, kakao, kauçuk ve meyve sebze ihracatı ülke ekonomisine önemli katkılar sunmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020a).

Avrupa Kıtası'nda da tarım sektörü ve istihdamı her zaman üzerinde durulan ve tartışılan konuların başında gelmektedir. 1960'lardan bu yana tarım sektörü daima Avrupa ekonomisinin temel yapı taşlarından birini oluşturmuştur. Bugün 28 Avrupa ülkesini içine alan ve Avrupa'nın en büyük ekonomik ve siyasal yapısı olan Avrupa Birliği'nde (AB), 1991 yılında tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı %9,35 oranında gerçekleşmiş ve bu oran 2000 yılına gelindiğinde yaklaşık %1,5'lik bir düşüş yaşayarak %7,97 olmuştur. 2010 yılında ise %5,19 seviyelerine gerileyen tarımda istihdam oranı, 2019'da %4,10 olmuştur.

1990'ların başından günümüze kadar geçen süre zarfında Avrupa'da tarımsal istihdamın ivmeli bir şekilde düştüğü görülmektedir (EUROSTAT, 2020).

Avrupa'da tarımsal üretim ve verim konusunda öne çıkan ülkelerin başında Hollanda gelmektedir. Hollanda'da toplam işgücü içindeki tarımsal istihdamın payı %2,22 olmasına rağmen tarımsal üretimin her aşamasında ileri teknoloji ve ileri mekanizasyon sistemleri kullanılmaktadır. Tarımda sürekli kullanılan inovatif yaklaşımlar Hollanda'yı tarımsal üretim ve verim konusunda dünya sıralamasında önemli bir noktaya taşımıştır. Hollanda dünyada tarımsal ihracat konusunda, ABD'nin ardından ikinci sırada yer almaktadır

Tablo 1.19. Seçili Avrupa Kıtası Ülkeleri Tarım İstihdam Oranları

Ülkeler	1991	1999	2010	2019
İngiltere	2,08	1,55	1,21	1,13
Almanya	3,30	2,86	1,64	1,25
Fransa	5,33	4,24	2,90	2,57
Polonya	25,56	19,51	13,05	10,04
Hollanda	4,15	3,21	3,07	2,22
Romanya	29,78	44,01	31,01	22,44
Norveç	5,78	4,59	2,54	2,02
İzlanda	10,17	8,91	5,58	3,68

Kaynak: The World Bank Data, Agricultural Employment, Erişim Tarihi 5 Şubat 2020

İngiltere, Fransa, Almanya ve Hollanda gibi Avrupa'nın en büyük ekonomilerini oluşturan ülkelerde tarımsal istihdam yıllar itibari ile sürekli bir düşüş yaşayarak durma noktasına gelmiştir. Avrupalı gençlerin kırsal alanda yaşamak istememesi ve diğer sektörlerin daha cazip fırsatlar sunması Avrupa'da tarım sektörüne olan ilgiyi giderek düşürmüştür. Bu sebeple AB 2010 yılında Ortak Tarım Politikası'nın temellerini atmaya başlamıştır. 2013-2020 yılları arasını kapsayan reformlar bugünün Ortak Tarım Politikası (OTP) olarak nitelendirilmektedir. AB, OTP ile genç nüfusun tarımsal istihdam oranını arttırmak için adımların atılması gerekliliğini öngörmüştür. Bu adımlardan bir tanesi hem genç girişimcilere hem de yaşlı üreticilere teknolojinin üretimin her safhasında kullanılmasını sağlayacak rehberlik çalışmalarının sunulmasıdır. Ayrıca AB, OTP ile tarım, ormancılık ve kırsal alanlarda bilgi transferi ve inovasyonu geliştirmek, tarım sektörünün rekabet edebilme gücünü arttırmak, tarımı gıda zinciri organizasyonu ve risk yönetimi ile geliştirmek, tarıma ve ormancılığa ait ekosistemleri korumak, kırsal alanlarda sosyal bütünleşmeyi ve yoksullukla mücadeleyi sağlamayı da amaçlamıştır (Akder, 2018: 273- 294).

Ancak AB tarafından yapılan bütün bu reformlara rağmen bölgede tarım istenilen seviyelere gelememiştir. Avrupa'da 2019 yılında toplam istihdam içindeki tarımın payı;

Almanya' da %1,25, Fransa' da %2,57, İngiltere' de %1,13, Hollanda'da %2,22, Norveç'te %2.02, İzlanda'da %3,68, Polonya'da %10,04 oranında gerçekleşmiştir.

Romanya'da bu oran %22,44 ile diğer AB ülkelerine kıyasla daha yüksektir. Tarımsal istihdam oranı Avrupa ortalamasının üzerinde olan Romanya, Avrupa tarımında önemli bir rol oynamaktadır. Verimli topraklara sahip ülkede iklimsel şartlar tarımsal faaliyetler için son derece uygun durumdadır. Romanya 15 milyon hektarlık tarım alanlarının yaklaşık 9 milyon hektarını tarla bitkilerine ayırmıştır. Romanya AB'nin tarım alanlarının yaklaşık üçte birine sahiptir. Bunun yanında AB içindeki en yüksek tarımsal istihdamı da oluşturmaktadır (Davis ve Pearce, 2001).

2. BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKALARI VE KONYA OVASI PROJESİ

Tarım politikaları, bir ülkenin tarımsal faaliyetlerin yapılandırılması, yürütme ve yönetim işlemlerinin gerçekleştirilmesi, çiftçilerin ekonomik yaşantılarının iyileştirilmesi, tarımsal istihdamın artırılması, kırsal bölgelerde refah seviyelerinde artışların sağlanması ve tüketicilerin yüksek fiyat oluşumlarından korunması için devlet ve diğer kurum ve örgütlerin yerine getirdikleri etkinlikler ve önlemler dizisidir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere tarım sektörünün seyrinin belirlenmesinde en önemli işlev devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte, tarım politikalarının tek yürütücüsü devlet değildir. Meslek ve üretici örgütleri, zirai kooperatifler ve benzer sivil toplum kuruluşları tarım politikasının oluşturulmasında ve yönetilmesinde önemli söz hakkına sahip unsurlardır (Çalgüner, 1960: 2).

Tarım politikasının amaçları ülkeden ülkeye değişmez. Çünkü her ülke toplumun refah seviyesini arttırmak için aynı araçlara başvurmasa da aynı amaç doğrultusunda hareket eder (Gaytancıoğlu, 2009: 24-25). Her ülke ve politika yapıcılar politikaları hazırlarken birincil olarak çiftçisinin yüksek gelir elde etmesini ve refah seviyesinin optimum seviyeye yükselmesini amaçlar. Bunun yanında istihdamın ve üretimin artmasını, tarımsal ürün fiyatlarının üretici ve tüketici lehine olmasını aynı zamanda sanayi endüstri kuruluşlarına düşük maliyetli hammadde temin edilmesini isterler. Ayrıca, tarım sektörü ve kırsal kesimde yaşanan sorunları asgari düzeye indirme, üreticinin piyasa koşullarına uygun olarak ve kendi iradesi ile üretim sürecine katılması, bölgesel gelir dağılımı adaletsizliğinin önüne geçmek ve kırsal kesim ve kırsal yaşamı gelecek nesillere bozulmadan aktarmak gibi daha birçok stratejik amacı vardır (Rehber, 2013: 228-229).

Bu bölümde Türkiye'de uygulanmış ve uygulanmakta olan politikalar, tarım politikalarının bu genel amaçları doğrultusunda incelenecek olup, tez çalışmasının asıl etkisini analiz ettiği KOP üzerinde ayrıca durulacaktır.

2.1. Türkiye’de Tarım Politikalarının Türleri ve Uygulamaları

Türkiye’de uygulanmış ve uygulanmakta olan politikalar genel literatür incelenmiş temelde istihdam amacı, üretici ve tüketicinin refahını koruma amacı, ihracat amacı ve bölgesel kalkınma amacı güttüğü görülmektedir. Politikalar genel literatür ele alınarak 4 başlıkta incelenmiştir.

2.1.1.İstihdam Amacı Güden Tarım Politikaları

Tarımın bölge halkı için geçimin bir numaralı kaynağı olduğu özellikle kırsal alanlarda, tarım odaklı sanayi ve endüstri kollarının geliştirilmesi ve bölge halkı için yeni istihdam olanaklarının yaratılması tarım politikasının birincil hedefleri arasında yer alır (Penson vd., 2002: 424-425).

Uygulanacak politika, uygulama alanının istihdam seviyesini, tam istihdam seviyesine çıkarmayı hedefler. Tam istihdam hiç işsiz bireyin olmadığı anlamına gelmez. Çünkü istihdam olanakları olsa da bu işleri beğenmeyen ve iş koşullarından dolayı çalışmak istemeyen bireyler olacaktır. Bu nedenle bir ülkede işsizlik düzeyi yaklaşık %2 ile %5 arasında değişiyor ise istihdam düzeyinin istenilen seviyede olduğu anlaşılır (İnan, 2016: 104).

İstihdam amacı, tarım politikalarının diğer amaçları özellikle de verimlilik amacı ile birçok noktada çelişmektedir. Bilindiği üzere tarımsal mekanizasyonun, tarımsal üretimin tüm kademelerinde kullanılmaya başlanması tarımda verimliliğin atmasına sebep olmuş ancak köyden kente göçü de tetiklemiştir. Bu nedenle geçim kaynağının büyük çoğunluğunu tarım sektörünün oluşturduğu ve kırsal nüfusun sürekli azaldığı bölgelerde dengeli politikalar uygulanarak istihdam politikalarına ağırlık verilmelidir (Swinnen, 2018: 71-74).

Özellikle kırsal alanları kapsayacak olan tarımsal istihdam politikaları, sağladığı bölgeler arası gelir eşitliğinin yanı sıra, ülkelerin en büyük sosyolojik ve ekonomik sorunlarından biri olan ve durdurmak için politikalar ürettiği kırdan kente göçe neden olan etkenleri de büyük ölçüde azaltacaktır. Kırsal alanlardaki nüfusu, kentsel bölgelere doğru göçe iten en büyük sebeplerin başında kırsal alanın içinde bulunduğu ekonomik koşul ve şartlar gelmektedir. Bu geri kalmış kırsal alanlarda devletin uygulayacağı politikalar ile gerek tarımsal istihdam gerekse tarım dışı becerilerin artırılması ile tarım dışı sektörlerin istihdam oranlarında artışlar sağlanabilir. Buna verilecek en güzel örnek ise, AB ülkelerinde önümüze

çıkılmaktadır. AB' de toplam nüfus içindeki kırsal nüfus oranı çok yüksek oranlarda seyretmesine rağmen bu bölgelere uygulanan politikalar ile tarım ve tarım dışı sektörlerin gelişmiş olması kırdan kente olan göçü durdurmuştur (Râmniceanu ve Ackrill, 2007).

Burada değinilmesi gereken mesele uygulanan tarım politikasının istihdamı tek başına yükseltmeyeceğidir. Uygulanan politika; kırsal kalkınma, tarımsal üretim, altyapı, eğitim, sağlık gibi birçok alanı da içine kapsamalıdır. Yine politika yapıcı ve yürütücüleri de koordine ve iş birliği içinde olurlarsa politikanın etkinliği ve verimliliği hususundaki sorunlar daha kolay yollardan çözülecektir.

Ülkemizde bu kapsamda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nca yürütülen ve bu konuya güzel bir örnek oluşturabilecek "Tarımsal Nüfus Gençleşiyor Projesi" ilgili bakanlık, Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) ve Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) arasında 10 Temmuz 2013 tarihinde Aktif İşgücü Piyasası Programları İş birliği Protokolünde imzalanmıştır. Proje başlangıçta 7 pilot ilde (Şanlıurfa, Adana, Aydın, Ordu, Kastamonu, Çanakkale Bayramiç ve Sakarya Akyazı) uygulanmaya konulmuştur. Proje genç çiftçi eğitimleri ile çağdaş bilgilerin aktarılmasını, genç nüfusun tarım sektörüne kazandırılmasını, tarımda son yıllarda düşen verimliliğin arttırılmasını ve kırdan kente göçün önüne geçilmesini hedeflemiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2013).

26.02.2016 tarihli Resmî Gazetede 8540 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile alınmış Tarım ve Ormanlık Bakanlığı bünyesinde gerçekleştirilen "Genç Çiftçileri Destekleme Programı" da kırsal yaşamda istihdamı arttırmak ve kırsal bölgelerdeki yoksulluğun önüne geçmek için uygulamaya konmuş bir diğer projedir. Proje 2016 ve 2018 yılları arasında 3 yıl kendine uygulama alanı bulmuştur. Bu süre zarfında kırsal alanlarda yaşayan gençlere çiftçiliğin cazip bir meslek olduğunu düşündürmek ve gelir düzeylerinin yükseltilmesi yoluyla eğitilmiş gençlerin tarımda rol almasını sağlamak hedeflenmiştir. Bu proje ile 64. Hükümet Acil Eylem Planı kapsamında genç çiftçilere 30.000 TL destek verilmesi kararlaştırılmıştır.

Ülkemizin, istihdam politikalarını hazırlarken üzerinde duracağı en önemli konu uygulama alanındaki çiftçilerin gelir düzeylerini, sanayi sektöründe istihdam edilen işçilerin gelirine yaklaştırmak olmalıdır. Yukarıda sayılan örnekler gelirden uzun vadede bir artışa ve refah seviyesinin yükselmesine sebep olursa tarımsal istihdam sürdürülebilir bir yapıya evrilmiş olacaktır. Gelişmiş ülkelerin birçoğunda çiftçi ve sanayi ücretlerinin birbirine

yaklaşmış olması hatta çiftçi ücretlerinin sanayi sektöründe çalışan işçi ücretlerini geçmiş olması bu görüşü destekler niteliktedir (Gaytancıoğlu, 2009: 25).

2.1.2.İhracat Amacı Güden Tarım Politikaları

Tüm dünyada ülkeler üretimlerini önce kendine yetebilmek için bu yeterliliği sağladıktan sonra ise elinde ki tüketim fazlası ürünleri ihraç etmek için çaba sarf etmektedirler. Bu yüzden tarımın dış ticaretteki payı ve ülkelerin tarımsal ihracatı arttırıcı ve korumacı politikaları her geçen daha çok önem kazanmaktadır. Politikanın ihracat amacının tam verimli gerçekleşebilmesi için ülkeler ihracat edeceği ürünleri karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ürünlerden seçmelidir (Penson vd., 2002: 540-542). Nitelikli olan ürünlerin satışı ülkeye döviz girişinin önünü açacak ve üretici gelirlerinde artışlar sağlayarak emek gücü yüksek olan tütün, pamuk, çay, şeker pancarı, sebze, meyve gibi ürünlerin üretimi ile birlikte istihdam seviyesinde de ivmeli artışlar yaşanacaktır. Görüldüğü üzere ihracat etme eğilimi üretimi arttırarak işsizlik sorununun çözümünde de önemli bir rol oynayacaktır. Bu açıdan uygulanacak ihracat arttırıcı politikalar birçok tarım politikaları ile yakından ilgilidir

Tarımsal ihracatın ülkeler için stratejik konumda oluşu ülkemizde de birçok tarımsal ihracatı destekleyici politikanın uygulanmasının önünü açmıştır. Örneğin, yüksek katma değerli ve istihdama katkıda bulunacak uzun dönemde yüksek potansiyel arz eden işlenmiş tarım ürünlerinin, 2018 yılı ve sonrasında gerçekleşecek ihracatı birim miktar bazında ve azami ödeme oranları çerçevesinde desteklenmektedir. Bu politikanın altında yatan ana amaç ise ülkemiz menşeli tarım ürünlerinin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü arttırmak ve ülkenin ihracat oranlarını yükselterek cari açığı azaltmaktır. Desteklenme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan karşılanmak üzere; 2018/12 sayılı karar kapsamında ürünlerin 01/01/2018 ve sonrasında gerçekleştirilecek fiili ihracatında; ürünlerin karşısında daha önceden belirlenen azami ödeme miktarları ve miktar barajları dikkate alınarak ihracat iadesi yardımı yapılmaktadır. Yardım ihracatçı firmalara nakit olarak ödenmemekte, söz konusu yardımlar vergiler, vergi cezaları, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) ödemeleri, Türkiye İhracat Kredi Bankası AŞ'den (EXİM BANK) alınan kredilerin faiz ödemeleri, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna (TMSF) ve ilgili tasfiye halindeki bankalara olan borçlar ve bunların gecikme zammı ve faizlerine ilişkin giderlerin düşümü yoluyla gerçekleştirilmektedir.

Ülkenin tarımsal ihracatının korunması ve geliştirilmesi adına uygulanan devlet destekli bir diğer politika ise tarım ürünlerinin dış ticaret denetimlerinin sağlanmasıdır. Politika ihraç edilecek ürünleri denetleyerek, ihraç edilen ürünlerin kalitesini kontrol altında

tutmakta ve Türk tarımının uluslararası piyasalarda güçlenmesinin önünü açmaktadır. Böylece yüksek kaliteli ürünler teşvik edilmiş ve ihraç edilen ürünler varış noktasında herhangi bir sorunla karşılaşmamaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2020b).

Görüldüğü üzere ülkemizde tarımsal ihracat, birçok politik yaklaşım ile denetlenmeye ve güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Ülkenin birincil kaynağı konumunda olan tarım sektörüne uygulanan bu politikalar ihracatı arttırmanın yanı sıra ülkede üretim ve istihdam seviyelerinde önemli artışlar yaşanmasını amaçlamaktadır.

2.1.3.Üretici ve Tüketicinin Refahını Koruma Amacı Güden Tarım Politikaları

Bu amaç doğrultusunda devletlerin uyguladığı birincil tarım politikaları fiyat politikalarıdır. Çünkü tarım üreticilerinin gelir seviyelerini arttırmanın veya refahının sağlanması, tarımsal üretimin artması yoluyla ya da piyasa ürün fiyatlarında yaşanacak artışlarla sağlanacaktır.

Tarım politikası yapımcılarının piyasadaki tarım ürünü fiyatlarına doğrudan müdahale etmesi ile ürüne pazar desteğinin kazandırılması ve üreticinin gelirlerinde kısmi artışlar gözlenmesi mümkün olacaktır. Ancak politikanın yansması olan ürün fiyatlarındaki bu artışlar sanayi ve tüketiciler için maliyet unsuru olacağından, fiyat politikaları hem tüketicilerin hem de üreticilerin refahını bozmadan dengeli bir şekilde yürütülmelidir (Oğuz ve Bayramoğlu, 2018: 201). Tarım fiyat politikası, piyasada tarımsal fiyatların oluşumu önündeki tüm engelleri ortadan kaldırarak, fiyat istikrarını en etkin bir biçimde sağlamak ve devletin belirlediği kamu ve kuruluşlar tarafından gerçekleştirilerek üretici ve tüketici haklarının korunmasını amaçlamaktadır (Eştürk ve Ören, 2014: 195-196). Genelde üretici ve tüketicilerin refahını arttırmak ve korunmasını sağlamak adına yürütülen tarım fiyat politikası, daha spesifik olarak ürünlerin üretimini arttırmak, ürüne nispi fiyat avantajı kazandırmak, üretici gelirlerini yükseltmek, tarım istihdam oranını arttırmak, tarım sektörü ve tarım dışı sektörler arasındaki gelir adaletsizliğini ortadan kaldırmak gibi birçok amaç doğrultusunda uygulanmaktadır (Gürkan ve Kasnakoğlu, 1991: 280). Daha açık ifade etmek gerekirse devlet destekleme kapsamına aldığı ürünlerin fiyatlarını tespit ederek ürünün piyasa fiyatlarının altına düşmesini önlemektedir. Devlet garantili bu fiyat “taban fiyat politikası” olarak adlandırılır (Özdemir, 1989: 47).

Ülkemizde üreticinin korunması amaçlı ilk destekleme fiyat politikası 1929 Büyük Ekonomik Krizi'ni takiben gerçekleşmiştir. Bu yıllarda gıda piyasasında yüksek dalgalanmalar yaşanmış ve bu fiyat dalgalanmalarından en çok etkilenen ürün buğday olmuştur. Bu dalgalanmalara karşın 3 Temmuz 1932 tarihinde 2056 sayılı “Buğday Koruma Kanunu” ile yeni düzenlemeler getirilerek müdahalelerde bulunulmuştur. Bu tarihten sonra politika önem kazanmış ve 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) ve 1935 yılında Tarım Satış Kooperatifler Birliği'nin (TSKB) kurulmasıyla desteklemeler hız kazanmıştır. 1960'lara kadar birçok tahıl ürününe, haşhaşa, tütüne ve şeker pancarına uygulanan politika 1970'e gelindiğinde yaklaşık 17 ürünü kapsamış, 1970'lerde artış devam etmiş ve bu sayı 22'ye yükselmiştir. 1992'ye gelindiğinde azami sayıya ulaşarak toplam 26 ürüne ulaşmıştır. Günümüzde ise bu politika hububat, mısır, bakliyat, haşhaş, fındık gibi belli başlı ürünlere uygulanmaktadır (Çakmak, 1998: 5).

Tarım fiyat politikaları dışında özellikle üreticilerin refahını artırıcı diğer politikalar fark ödemeleri (prim) sistemi, doğrudan destekler, depolama yardımları, sübvansiyonlar ve kredi kolaylıklarıdır. Bu politikalar tüketiciler tarafından tüketilen gıda ürünleri fiyatlarında oynaklığa mahal vermeden, yani tüketici refahını bozmadan, üreticinin refah artışını sağlamayı ve tarım dış sektörler ile tarım sektörü arasındaki ücret farklarını asgari düzeyde tutmayı amaçlamaktadırlar.

Örneğin fark ödeme (prim) sistemi kullanılarak, üretim faaliyetleri yüzünden katlanılması gereken tarımsal ürün maliyetlerinin, piyasa fiyatlarının çok üzerinde seyrettiği durumlarda, tüketicinin geliri kontrol altında tutularak fiyatlar ve üretici gelirlerinde iyileştirme sağlanması için devlet tarafından tazmin edici bir ödeme gerçekleştirilir. Tazmin edici ödeme, devletçe saptanan hedef fiyat (üretici fiyatı) ve piyasa fiyatı arasındaki fark üzerinden hesaplanmaktadır. Fark ödeme sistemi üreticinin karşılaştığı istikrarsız fiyat hareketlerinin önlerken aynı zamanda tüketici lehine fiyat oluşumu sağlar (Çakmak, 1998: 3). Destekleme fark ödemesi sistemi öncelikle arz açığı olan ürünleri kapsamaktadır. Politika, üreticiyi korumanın yanı sıra sanayi ve endüstri sektörlerine dünya fiyatlarından hammadde sağlaması ve bütçenin üzerinde oluşan yükleri azaltması gibi avantajlardan dolayı birçok ülkede kendine uygulama alanı bulmaktadır (Erdal ve Erdal, 2008: 42). Özellikle İngiltere ve ABD başta olmak üzere serbest piyasa düzenini ve dokunulmazlığını savunan Angolo-Sakson ülkelerde bu politikalar yaygındır (Gaytancıoğlu, 2009: 44).

Türkiye’ de ilk defa 1993 yılında pamuk üreticisini destekleme amaçlı uygulamaya konulan bu politika uzun vadeli olarak düşünülmemiş ve kısa dönemde vazgeçilmiştir. Ancak 1998 yılına gelindiğinde pamuk, ayçiçeği, kanola, soya ve zeytin gibi yağlık ürünlerde kilogram başına 5-10 sent arasında pirim desteği uygulayarak tekrardan kendini göstermiş ve günümüzde de dane mısır, yağlık ayçiçeği, soya fasulyesi, kanola, aspir, zeytin, baklagiller gibi yaklaşık 17 üründe kendine uygulama alanı bulmuştur. Ülkemizde şimdiye kadar uygulanan destekleme fiyat yöntemleri gibi diğer politik araçlardan birçok yönden farklılık gösteren bu uygulama, ürün sübvansiyonu olarak da kabul edilmektedir (Yavuz vd., 2016: 26-27). Üreticiye bu sübvansiyonları prim adı altında ödeyen bu politik araç, 2017 yılı itibari ile destekleme ödemelerinin yaklaşık %26,1’ini oluşturarak bu alanda %29,9 ile lider konumda olan hayvancılık destek ödemelerinden sonra ikinci sırada gelmektedir (TOBB,2017: 40-41).

Özellikle üreticilerin, hatta küçük ölçekli çiftçilerin refahını artırmayı amaçlayan bir diğer politika türü doğrudan gelir desteğidir. İklimsel özelliklerin kötüye gitmesi ve tarım ürünlerinde çoğunlukla talep fiyat esnekliğinin düşük olması ve arzda gözlenen ciddi artışlar gibi birçok unsur, üretimde birtakım risklerin doğmasına ve bu riskler de üretim ya da fiyatların düşmesine yol açmaktadır. Fiyatlar bazen öylesine düşer ki üreticiler ürünlerini tarlada bırakmak zorunda kalabilirler. Tarımda böylesine hassas risk faktörlerinin olması doğrudan gelir destek (DGD) politikalarının uygulanmasının başlıca nedenidir.

Taban fiyat politikası ve prim sistemlerinin üretim ve üretim alanlarının hacmine göre şekillenmesi büyük ölçekli çiftçilerin, küçük ölçekli çiftçilere göre yardımlardan daha çok yararlanmasını sağlamaktadır. Küçük ölçekli çiftçilerin çoğu bu politikaların yararlanma koşullarından olan Ziraat Odalarına kayıt için gerekli maliyetleri karşılayamadıkları için başvuru dahi yapamamaktadırlar. Bu durum ise ekonomik düzen içinde küçük ölçekli çiftçilerin, büyük ölçekli çiftçilerle rekabet edebilme gücünü ortadan kaldırmış ve toplum içinde gelir adaletsizliğinin yaşanmasına sebep olmuştur (Dinler, 2014: 270). Yine tarıma yönelik yardımların hedef kitlenin eline ulaşmaması, yapılan harcamaların bütçe üzerine ciddi bir baskı uygulaması, Türkiye’de GSYH içinde tarımsal destek harcamalarının fazlalığı, piyasa fiyatından daha yüksek düzeyde belirlenen taban fiyat politikasının piyasa sinyallerini dikkate almaması gibi birçok olumsuzluk Türkiye’de yeni bir tarımsal politika aracının inşasının önünü açmıştır (Eraktan vd., 2004:45).

Daha önce uygulanan politikalarda yaşanan tüm bu aksaklıklar sonucu Türkiye IMF ile 17. Stand-By Antlaşması'nda tarımda yeni reformsal ihtiyaçlar duyduğunu belirtmiştir. Antlaşmada tarımsal destekleme politikalarının değiştirilerek yerine DGD ödemelerinin getirilmesi istenmiştir. 9 Aralık 1999'da Türkiye'nin IMF'ye sunduğu niyet mektubunda konu daha da derinlik kazanmış ve diğer tarım politikalarının bırakılıp sadece DGD ödemeleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Politika önce 2000'de pilot illerde uygulanmış daha sonra 2001 yılının Mart ayına kadar Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS)'lerinin kurulması ile birlikte politika ülke genelinde faaliyet alanını genişletmiştir. Politikanın uygulandığı bu pilot iller tesadüfi örnekleme sistemi ile tespit edilmiştir. Buna göre; Ankara Polatlı ilçesinde 26, Antalya Manavgat ilçesinde 6, Serik ilçesinde 8, Adıyaman Merkez ilçesinde 8, Kahta ilçesinde 2, Trabzon Akçaabat ilçesinde 10, Sürmene ilçesinde 11 köy olmak üzere toplam 4 ilde 71 köy için uygulama başlatılmış (Demirci, 2000: 8).

DGD ödemelerinin amacı kamu kaynaklarının tüketiciye transferi gerçekleştirilirken politikanın uygulandığı üreticilerin refah düzeyinde ve gelirinde pozitif yönde artışlar sağlayarak politikanın sürekliliğini devam ettirmektir. Bu politika ile üreticilere üretimden bağımsız gelir ödemesi yapılmaktadır (Aslan ve Boz, 2005: 61-62). Ödeme transferi, üreticinin işlediği arazi baz alınarak, Bakanlar Kurulunun belirlediği oran üzerinden gerçekleştirilir. DGD ödemeleri çoğunlukla hektar hesapları üzerinden üreticiye doğrudan yapılmaktadır (T.C. Resmî Gazete, 2006).

Politika Türkiye'nin yanı sıra dünyanın birçok ülkesinde kendisine uygulama alanı bulmaktadır. Özellikle ABD, AB ülkeleri, Kanada, Meksika, Japonya gibi ülkeler bu politikanın kullanımını faal olarak gerçekleştirmektedir. Ancak bu politika tarımsal bozulmaların düzeltilmesi konusunda her zaman tek başına yeterli olmayabilir. Bu yüzden politika dünyanın hiçbir yerinde tek başına kullanılmamaktadır. Örneğin ABD ekonomisinde DGD ödemeleri kısmi olarak kullanılmaktadır. ABD, fiyat politikaları, garanti eşikleri, üretim planlaması gibi birçok ekonomi politikalarıyla DGD ödemelerini desteklemektedir. ABD'de toplam destekleme politikaları içindeki DGD ödemelerinin ağırlığı yaklaşık %10'dur (Özkaya vd., 2001: 25-26).

DGD'nin dünyada ve ülkemizde tarım sektöründe aktif bir politika olarak kullanılabilmesi için birtakım şartların oluşması gereklidir. Politika özellikle üretim açığı bulunan ürünlerde uygulanmalıdır. Örneğin Türkiye gibi yağlı tohum açığı bulunan ülkelerde, yağ bitkileri üretiminin yüksek oranlı gerçekleştiği bölgelerde bu politika uygulanarak üretim

hacminde artışlar teşvik edilmelidir. Yine gelir adaletsizliğinin çokça bulunduğu ülkelerde uygulanacak bölgesel destekler ülke gelirinin adil bir şekilde dağılmasını sağlayacak ve gelir adaletsizliği olgusunu ortadan kaldıracaktır. Destekleme sadece tarla sahiplerine değil o tarlayı işleyen kiracı çiftçiye de ödenmelidir. Aksi takdirde ödeme sadece alan başına yapılmış olacak ve politika amacından sapmış olacaktır. Politika tarım sektörü ve tarım dışı sektör ücretleri arasında oluşan farkların kapanmasında da etkilidir. Etkin bir DGD tüm toplumda istihdamı arttırarak buna paralel olarak yoksulluk ve gelir adaletsizliği gibi birçok makro ekonomik sorunun çözümünde önemli bir rol oynamaktadır (Gaytancıoğlu, 2009: 49-50).

2.1.4.Bölgesel Kalkınma Amacı Güden Tarım Politikaları

Üst başlıklarda sayılan istihdam, ihracat ve üretici ile tüketici refahını artırmayı amaçlayan politikaların yanı sıra, bu ekonomik göstergeleri belli bölgeler özelinde iyileştirmeyi hedefleyen bölgesel kalkınma politikaları mevcuttur. Bölgesel kalkınma, bir bölgedeki sağlık, eğitim, adalet, güvenlik ve ekonomik şartların iyileştirilerek o bölge vatandaşlarının refah seviyelerinin ve yaşam standartlarının artırılması ve diğer bölgelerle olan gelir düzeyi farklılıklarının minimal düzeye indirgenmesi anlamına gelmektedir (Meier ve Stiglitz, 2001: 345). Bir ülke içindeki bölgelerin birbirinden farklı karakterler göstermesi, kalkınmanın bölgesel bazda daha çok başarılı olacağını ortaya koymaktadır (Scott, 1988: 171-186). Daha açık ifade etmek gerekirse bölgesel kalkınmanın sağlanması ile birlikte bölgeler arası gelişmişlik düzeyleri azaltılacak ve bu durum bölgesel farklılıkların yol açtığı sosyal ve ekonomik yaşamı tehdit eden sorunları minimize edecektir (Moulaert vd., 2016: 3-10).

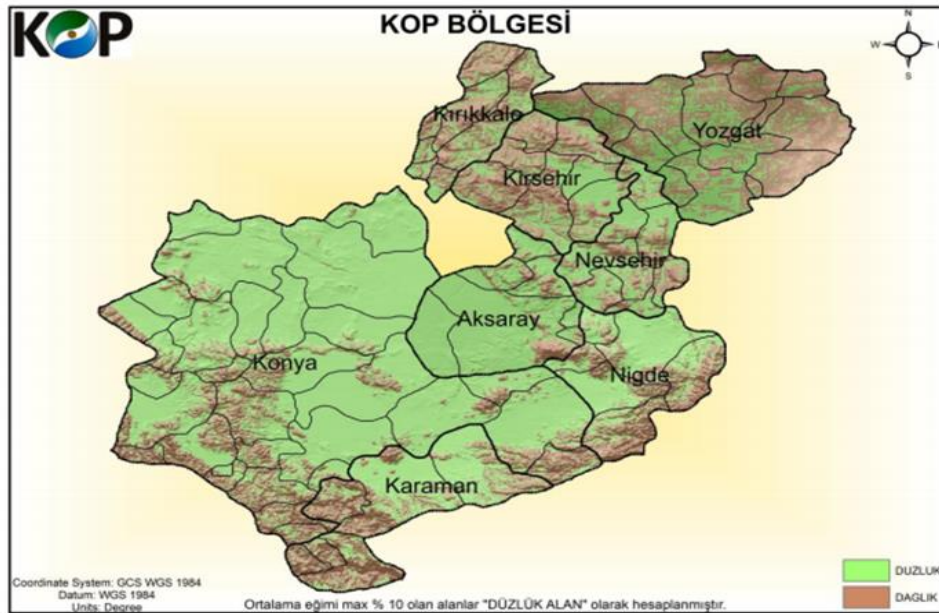
Bölgeler arası gelir farklılıkları ve yaşam standartlarının çok fazla değişiklik gösterdiği ülkemizde, bölgesel kalkınma projeleri son derece önem arz etmektedir. Ülkemizde tarihsel süreç incelendiğinde uygulamaya koyulan ilk bölgesel kalkınma projesi Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP)'dir. Bölgenin tarımsal sektör açısından yüksek düzeyde potansiyel taşımaya karşın, sosyo ekonomik şartlar bakımından geri kalmış olması GAP'ın bölgede uygulanmasını gerekli kılmıştır ve 1989 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Özellikle bölge tarımının etkin bir şekilde gerçekleşmesi adına GAP kapsamında geliştirilen sulama sistemleri ve kaynakları günümüze kadar geçen sürede bölgenin kalkınmasında ve bölgeler arası gelişmişlik düzeyi farklarının en aza indirgenmesinde etkin olmuştur. GAP ile bölgede sağlanan iyileşme ile birlikte bölgesel kalkınma projeleri hız kazanmış Doğu Anadolu Projesi

(DAP), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP), Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi (YHGP) ve tez çalışmasına konu olan Konya Ovası Projesi (KOP) gibi farklı projeler geliştirilmiştir.

Türkiye'nin tarımsal anlamda stratejik önem taşıyan ve tarım ambarı olan Konya ve çevresinde geliştirilen Konya Ovası Projesi'nin istihdam üzerine etkisi tez çalışmasında ampirik olarak incelenmiş olup, bir sonraki bölüm projeyi detayları ile anlatmıştır.

2.2. Konya Ovası Projesi (KOP)

KOP bölgesi İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılması (İBBS) Düzey 2'ye göre TR52 (Konya, Karaman), TR71 (Kırıkkale, Nevşehir, Aksaray, Niğde ve Kırşehir) ve TR72 (Yozgat) bölgesindeki sekiz ili içinde barındırmaktadır. Bu sekiz ili içinde barındıran bölge, kültürel mirası ve geniş tarım alanları vasıtasıyla bölgeye sunduğu istihdam olanakları açısından tarihin her döneminde stratejik önemini korumuştur. İnsanlığın tarihi süreçleri incelendiğinde ise; üretim, beslenme, dini inançlar gibi birçok sosyal hayatı etkileyen kavramların Çatalhöyük başta olmak üzere, bu bölgenin içinde geliştiği görülmüştür. Tarihi ve kültürel zenginliğin yanı sıra bölgede geniş tarım alanlarının olması ve bölgenin jeopolitik konumunun güçlü olmasından dolayı 2012 yılının ikinci çeyreğinde bakanlıklar, valilikler, üniversiteler ve kalkınma ajanslarının iş birliğiyle KOP Eylem Planı için altyapı çalışmalarına başlanmıştır. KOP Eylem nihai olarak 30.12.2014 yılında Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu tarafından kabul edilmiş ve eyleme geçmiştir.

Şekil 2.1. KOP İlleri Haritası

Kaynak: KOP Sosyo Ekonomik Göstergeler, 2018.

İlk kuruluş yıllarında KOP Bölge Kalkınma İdaresi` nin kapsadığı iller Aksaray, Karaman, Konya ve Niğde ile sınırlıyken 6 Haziran 2016 tarihli 2016/8870 sayılı kararname ile Nevşehir ve Yozgat illeri, 7 Eylül 2016 tarihli 2016/9140 sayılı kararname ile Kırıkkale ve Kırşehir illeri Bakanlar Kurulu kararı ile KOP Bölgesi içine dahil edilmiştir (KOP,2020).

KOP Eylem Planı`nın içeriğinde beş temel eksen, yirmi altı alt eksen, doksan iki eylem ve iki yüz kırk üç projenin yapılması planlanmıştır. Temeldeki bu beş eksen toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, ekonomik yapının güçlendirilmesi, altyapının geliştirilmesi ve kentleşme, beşerî ve sosyal yapının güçlendirilmesi ile kurumsal kapasitenin geliştirilmesidir.

Tablo 2.1. KOP Eylem Planı Ödeme Tutarlarının Yıllara ve Eksenlere Göre Dağılımı (Milyon TL)

Eksenler	2015	2016	2017	2018	2015-2018
Toprak ve Su Ürünlerinin Sürdürülebilir Kullanımı	374	456	549	620	499,75
Ekonomik Yapının Güçlendirilmesi	115	140	169	191	153,75
Altyapının Geliştirilmesi ve Kentleşme	824	1004	1210	1366	915,5
Beşerî ve Sosyal Yapının Güçlendirilmesi	283	345	416	470	378,5
Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi	4	5	6	7	5,5
Toplam	1600	1950	2350	2654	2138,5

Kaynak: KOP, 2017 Yılı Dördüncü Dönem İzleme Raporu, Erişim Tarihi: 6 Mart 2020.

Tablo 2.1` de görüldüğü üzere KOP Eylem Planı, bölgenin birçok alanda ekonomik ve sosyal yaşamına olumlu etki edecek eksenler etrafında kurulmuştur. Bölgenin en etkili sektörü olarak gösterilen tarım sektörüne sunduğu katkıların yanı sıra yöre insanının ekonomik gelişmişlik düzeyini ve hayat standartlarını arttırarak bölgeler arası gelişmişlik düzeyi farklarını asgari düzeyde tutarak bölgenin ekonomik hedeflerine ulaşmasında ve ülkemizin uluslararası alanda daha güçlü bir şekilde rekabet etmesine katkı sağlamak amacı ile faaliyetlerini sürdürmektedir.

2.2.1. KOP Bölgesi'nin Coğrafi, Demografik ve Ekonomik Göstergeleri

KOP bölgesi yaklaşık 94.959 km² lik bir alanı kapsamakta ve Türkiye'nin toplam alanlarının %12,2'sini oluşturmaktadır. Bölgenin içinde olduğu İç Anadolu ise Türkiye toplam alanının %21'ini kaplamaktadır. Bu bilgi ışığında İç Anadolu Bölgesi'ndeki illerin büyük bir çoğunluğunun KOP bölgesi içinde yer aldığı söylenebilir. KOP illeri içerisinde en büyük yüzölçümüne sahip il Konya'dır. Tablo 2.2'de KOP illerinin yüz ölçümleri detaylı bir şekilde ele alınmış olup Türkiye'nin önemli bir alanını kapladığı görülmektedir. Daha çok kırsal iklim tipinin görüldüğü bölge, Türkiye'de en az yağış alan bölgelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bölgenin en önemli özelliklerinden bir tanesi de çok büyük düzlüklere ve

ovalara sahip olmasıdır. Bu nedenle bölgede tahıl üretimi çok stratejik bir önem teşkil etmektedir.

Tablo 2.2. KOP Bölgesi İllerinin Yüzölçümü

İller	Yüz Ölçümü (KM ²)
Aksaray	7.659
Karaman	8.678
Kırıkkale	4.791
Kırşehir	6.584
Konya	40.838
Nevşehir	5.485
Niğde	7.234
Yozgat	13.690
KOP Bölgesi	94.959
Türkiye	783.562
KOP/Türkiye	(%) 12,2

Kaynak: Harita Genel Müdürlüğü (HGM), Erişim Tarihi: 8 Mart 2020.

Türkiye'nin tahıl ambarı olarak adlandırılan bölgenin en büyük geçim kaynağını tarım sektörü oluşturmaktadır. Özellikle sahip olduğu geniş düzlükler tarımda makinalaşma için son derece uygundur (Tezel, 2015:415-416). Bölgede özellikle tahıl ekiminin başladığı ilkbahar mevsiminde yağışların seyrek görülmesi kamu kurum ve kuruluşlarının bölgede sulama faaliyetlerini arttırıcı politikalar geliştirmesini gerekli kılmıştır. KOP' un en başta kurulum amacının altında yatan temel neden budur.

Bölgenin demografik özelliklerine baktığımızda, en büyük nüfusa sahip olan ilin Konya ili olduğu görülmektedir. 12 milyon 705 bin 812 nüfusu içinde barındıran İç Anadolu Bölgesi'nin yaklaşık 4,5 milyonunu KOP bölgesi illeri oluşturmaktadır.

Tablo 2.3'te görüldüğü üzere KOP bölgesinin yıllar itibari ile nüfus miktarında artmalar yaşanmıştır. Artan nüfus ile birlikte bireylerin yaşam standartları ve gelir düzeyini arttırıcı politikalarına gün geçtikçe daha çok önem verilmektedir.

Tablo 2.3. KOP Bölgesi İllerinde Yıllara Göre Nüfusun Durumu

Yıllar	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018	2019
Aksaray	366.109	376.907	378.823	382.806	386.514	402.404	412.172	416.367
Karaman	226.049	231.872	234.005	237.939	242.196	246.672	251.913	253.279
Kırıkkale	280.234	280.834	274.992	274.658	270.271	278.749	286.602	283.017
Kırşehir	223.170	223.102	221.015	223.498	225.562	234.529	241.868	242.938
Konya	1.959.082	1.992.675	2.038.555	2.079.225	2.130.544	2.180.149	2.205.609	2.232.374
Nevşehir	280.058	284.025	283.247	285.460	286.767	292.365	298.339	303.010
Niğde	331.677	339.921	337.553	343.658	346.114	352.727	364.707	362.861
Yozgat	492.127	487.365	465.696	444.211	419.440	418.650	424.981	421.200

Kaynak: TÜİK, ADNKS, Erişim Tarihi: 7 Mart 2020

KOP kapsamında uygulanan birçok proje ile yeni istihdam alanları oluşturmanın yanında, yine KOP kapsamında geliştirilen sulama sistemleri ile de bölgede özellikle tarım istihdamını sürekli kılmak adına çalışmalarda bulunmaktadır. Çünkü bölgede tarım sektörü mevcut bölgenin geniş düzlükleri ve iklimsel özellikleri nedeniyle öne çıkmaktadır. Özellikle Konya buğday ve arpa üretiminde ülke üretiminin önemli bir payını oluşturmaktadır. 2017 yılında sadece Konya’da üretilen tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretimi 13,8 milyon ton iken, bu üretim 2019 yılında 15,6 milyon tona ulaşmıştır. KOP içinde Konya’dan sonra gelen en büyük tahıl üreticisi Aksaray’dır. 2017 yılında yaklaşık 4 milyona ulaşan tahıl üretimi 2019 yılında 3,9 milyon ton gerçekleşmiştir. Bölgede tahıl üretiminin yanı sıra kuru fasulye, havuç, şeker pancarı, elma, patates ve ayçiçeği gibi ürünlerin üretimi de önemli miktarda gerçekleşmektedir. Üretimin daha şeffaf ortaya konulabilmesi için Tablo 2.4’te KOP projesinin öncesi ve sonrası dönemlerde işlenen tarım alanları İBBS Düzey 2 bölgeleri için ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. KOP öncesi ve sonrası dönemlerde işlenen tarım alanlarının çok değişim göstermemesi ve bölge de var olan tarımsal aktivitelerinin devam ettiğine bir işarettir. Son on yıldır tüm Türkiye’yi ve dünyayı etkisi altına alan küreselleşme hareketleri tarımdan, tarım dışı sektörlerle bir işgücü transferi hareketliliğinin önünü açmış ve işlenemeyen tarım alanlarının her geçen gün kentleşmeye açılması ile birlikte tarımın küresel çapta bir düşüş trendi içerisine girmesine yol açmıştır. Böylesine yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir dönemde işlenen tarım alanlarının çok büyük düşümlere maruz kalmayıp, istikrarın korunması bölgede KOP’un etkinliğini destekler niteliktedir. KOP kapsamında geliştirilen irili ufaklı projeler ve sulama faaliyetleri tarımsal üretim alanlarının azalmamasına, tarımsal üretimin ve dolayısıyla istihdamın devamlılığına neden olmuş olabilir (KOP, 2014: 29-30). Bu nitel çıkarımanın yanı sıra, tez çalışmasının 4. bölümünde yapılan ampirik analizler KOP’un tarımsal istihdam üzerindeki etkisini nicel olarak da ortaya koyacaktır. KOP’un istihdama katkı sunduğu noktasındaki bir diğer nitel çıkarım bölgedeki yıllar itibariyle yaşanan üretim artışından da yapılabilir. Tablo 2.5 incelendiğinde KOP bölgesinde üretim değerinde yıllar itibari ile artış olduğu görülmektedir.

Tablo 2.5’te gösterilen politika öncesi üretim artışına kıyasla politika sonrası dönemlerde tarımsal üretimde çok büyük sıçramalar yaşanmıştır. Pek çok il için, KOP projesi sonrası üretim ortalaması proje öncesi dönemlerdeki üretim ortalamasının neredeyse iki katıdır. TÜİK verilerine göre 2004 yılında Konya’da 6,2 milyon ton üretilen tahıl ve bitkisel ürünler miktarı 2017 yılında 13,7 milyon tona yükselmiştir. Üretim değerlerinde gözlenen bu önemli artışlar bölgede birçok unsura bağlanabilir. Politikanın bölgeye sunduğu yeni sulama

alanlarının inşası ve mevcut sulama sistemlerinin iyileştirilmesi gibi araçlar üretimde verimi arttırabildiği gibi yine teknolojik gelişmelerin tarımsal aletlerde kendine yer bulmaya başlaması tarımda seri üretime geçişi ve üretim miktarını etkilemiş olabilir. 2009 yılında Konya ve Karaman illerini kapsayan TR52 bölgesinde toplam traktör sayısı 62.521 iken bu sayı 2018 yılına gelindiğinde 84.608'e yükselmiştir. Yine bu bölgede 2009 yılında 88.503 olan pulluk sayısı 2018 yılında 90.142'ye, 38,881 olan gübre dağıtma makinası ise 46.043'e yükselmiştir. Bölge tarımında gözlenen bu mekanizasyon artışları üretimden elde edilen çıktılara yansıdığı düşünülmektedir.

Tablo 2.4. KOP Bölgesi İlleri İşlenen Tarım Alanları (Hektar)

İller	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
TR52											
Konya	2.104.519	2.082.780	2.070.597	2.041.157	1.885.248	1.869.984	1.869.284	1.869.700	1.882.675	1.920.782	1.839.443
Karaman	287.400	249.624	237.957	233.527	234.751	281.307	305.185	309.247	306.412	301.749	298.500
TR 71											
Nevşehir	305.158	305.384	295.918	299.921	308.358	319.678	309.349	311.695	312.409	312.911	301.085
Aksaray	419.049	390.062	399.990	406.331	383.446	370.193	380.434	411.666	411.295	407.342	394.550
Niğde	236.508	234.843	234.803	237.690	240.606	260.295	247.726	247.734	246.272	240.180	239.462
Kırıkkale	283.748	288.666	280.630	287.309	294.269	283.767	302.564	305.855	307.011	304.721	297.870
Kırşehir	409.905	364.826	346.990	394.869	403.290	396.184	380.573	362.210	387.587	394.006	349.209
TR 72											
Yozgat	724.190	720.435	639.041	733.696	743.104	692.413	591.409	616.690	615.767	597.798	592.189

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, Erişim Tarihi: 11 Mart 2020

Tablo 2.5. KOP Bölgesi İlleri Toplam Tarımsal Üretim Değeri (Bin TL)

İller	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
TR 52											
Konya	4.227.933	4.692.503	5.351.888	6.709.047	7.687.759	8.120.605	9.326.819	10.373.35	11.926.99	12.922.38	15.955.89
Karaman	1.288.145	1.407.202	1.290.702	1.151.870	1.402.457	1.847.260	2.470.758	2.483.882	2.820.783	2.916.496	3.519.859
TR 71											
Nevşehir	683.734	711.705	803.481	1.023.939	1.192.916	1.065.363	1.197.711	1.344.593	1.649.420	1.520.838	1.767.315
Aksaray	932.386	.024.307	1.312.675	1.666.764	1.687.261	1.986.003	2.045.036	2.407.798	3.005.125	3.052.619	3.704.205
Niğde	1.061.479	1.098.496	1.232.914	1.580.549	1.914.711	2.106.361	2.256.264	2.536.325	3.545.973	3.141.624	3.822.312
Kırıkkale	244.379	285.317	490.067	555.422	609.543	702.177	726.752	714.202	821.482	872.336	1.143.806
Kırşehir	630.171	649.662	795.222	1.195.222	1.142.649	1.071.292	1.060.996	1.019.517	1.397.672	1.764.862	2.503.615
TR 72											
Yozgat	1.036.151	1.189.208	1.337.094	2.157.065	2.130.864	2.141.722	2.218.825	2.266.869	2.773.374	2.791.935	3.581.103

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, Erişim Tarihi:13 Mart 2020

Tarımsal alan ve üretim hacminin böylesine yüksek olduğu bölgede genel ve tarımsal istihdamın yüksek olması beklenmektedir. Ancak tez çalışmasında spesifik olarak KOP politikasının istihdam üzerinde etkisi analiz edilmektedir. Analizlerde istihdamı etkileyebilecek diğer faktörler gibi tarımsal üretimden kaynaklı GSYİH'nın kontrol edilmesindeki amaç sadece KOP'un salt etkisini ortaya koyabilmektir. Bu bağlamda analizlerin asıl bağımlı değişkeni olan istihdam ve özellikle tarım istihdamının yıllar itibariyle bölgedeki durumunu incelemek önemlidir.

Bölgenin üretim değerleri ve üretim alanları bölgenin hâkim sektörünün tarım sektörü olduğunu söylese de hizmetler ve sanayi sektörlerinde istihdam oranları tarımdakinden az değildir ve yıllar itibariyle artışlar yaşanmıştır. Örneğin Konya'da tarım sektörünün yanında, tarıma dayalı endüstri ve sanayi sektörü önemli bir konumdadır. Ülkemizin en büyük tahıl üretim merkezlerinden olan Konya sanayi sektörü gelişimi bakımından da hayli ileri seviyelerdedir. Özellikle gıdaya dayalı sanayileşmenin yüksek oranlı gerçekleştiği Konya'da en yüksek istihdama sahip sanayi üretim alanı gıda üretimlerinin imalatı iken, bunu makina ve ekipman imalatı, fabrikasyon metal imalatı, motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römorkların imalatı gibi üretim kalemleri izlemektedir. Burada tarım aletleri üretimi öne çıkmaktadır. Tarım makinaları konusunda Türkiye'nin %65'ini oluşturan Konya, Türkiye tarım aletleri ihracatının ise yaklaşık %45'ini karşılamaktadır (KTO, 2019).

Konya, istihdam ve ülkemiz ekonomisine kattığı yüksek oranlı katma değerler bakımından İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Antalya'dan sonra altıncı sırada gelmektedir. Konya'da toplamda 9 adet Organize Sanayi Bölgesi (OSB), otuz dokuz adet küçük sanayi sitesi ve on dört adet özel sanayi sitesi bulunmaktadır. İl genelinde yayılmış olan bu sanayi bölgeleri, bünyesinde barındırdıkları işletmelerle Türkiye'nin %4'ünü oluşturmakta, sanayi üretimi gerçekleştiren firma sayısı açısından da beşinci sırada yer almaktadır (Ay ve Çevik,2017). Konya'nın yan ısıra TR52 bölgesinde yer alan Karaman'da da imalat sanayisinin alt dalı olan bisküvi ve çikolata sanayisi il ve ülkemiz ekonomisinin önemli yapı taşlarından birini oluşturmaktadır (Karaman Valiliği, 2020).

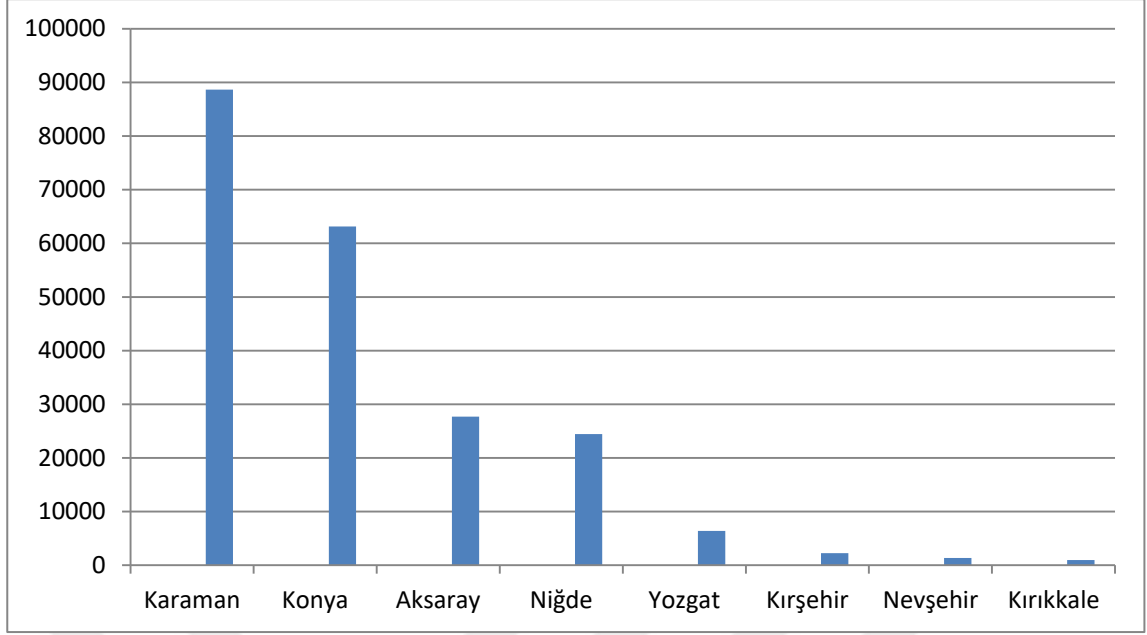
TR52 bölgesini oluşturan Konya ve Karaman illerinde işgücü istatistikleri incelendiğinde KOP öncesi 2009 yılında 746.000 olan istihdam edilen toplam nüfusun, yine KOP öncesi 2012 yılında 741.000'e düştüğü görülmüştür. KOP aktif bir şekilde uygulanmaya başladıktan sonra, 2015 yılında bu sayı 808.000'e 2018 yılında ise 848.000'e yükselmiştir. Görüldüğü üzere KOP politikası sonrası bölge istihdamı artmıştır ancak istihdamı etkileyen

diğer faktörlerin kontrolü altında gerçekleştirilen analizlerle ancak istihdam artışının KOP'tan mı yoksa farklı faktörlerden mi kaynaklandığı kesin olarak ortaya koyulabilir. Bu durum tez çalışmasının 4. bölümünde ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Analizlere dahil edilmesinde KOP'un genel bir görünüm kazanabilmesi için KOP'un kapsadığı diğer bölgelerden bahsetmek önemli olacaktır. Bu hususta 5 ili kapsayan TR71 bölgesinin istihdam yapısında incelenmiş ve en büyük istihdam yaratan sektörün hizmetler sektörü olduğu görülmüştür. Hizmetler sektöründen sonra ise bölgenin istihdam kaynağını tarım sektörü oluşturmaktadır. Sanayi sektörü ise bölgede hizmetler ve tarım sektöründen sonra gelen sektör konumundadır. KOP öncesi 2009 yılında istihdam edilenlerin sayısı 405.000 iken bu sayı 2012 yılında 480.000'e ulaşmıştır. KOP sonrası dönemde bölge istihdamı sırasıyla 2015 yılında 516.000 ve 2018 yılında 534.000 olmuştur.

Son olarak TR72 bölgesinde bulunan Yozgat politkanın uygulandığı sekizinci ildir. Ekonomisinin temel kaynağını tarım ve hayvancılık sektörlerinin oluşturduğu Yozgat'ta sanayi sektörü yeterince gelişmemiştir. Nüfusun %36,27'si kırsal alanlarda %63,73'ü kentsel alanlarda yaşayan Yozgat özellikle tahıl üretiminde gelişmiş durumdadır. İstihdamın çoğunluğunu hizmetler sektöründen sonra tarım sektörü karşılar. Bu ilde de KOP öncesine kıyasla KOP sonrası dönemde istihdam artışları yaşanmıştır (Oran Kalkınma Ajansı, 2017).

Şekil 2.2'de KOP bölgesi illerinin 2011 ve 2017 yılları arasında gerçekleşen istihdam artışları gösterilmiştir. En büyük istihdam artışının Karaman ilinde, en az artışın ise Kırıkkale ilinde olduğu görülmektedir. Görüldüğü üzere analizlerin gerçekleştirildiği iki il olan Konya ve Karaman istihdamın en çok arttığı iki şehir olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Konya gerek popülasyon seviyesi gerekse iktisadi hayatı ile bölgenin en aktif ve gelişmiş ili konumundadır. Bu yönüyle yapılacak analizlerde Konya'nın olması son derece önem kazanmaktadır.

Şekil 2.2. 2011-2017 Arası Dönemde KOP Bölgesi İstihdam Artışı

Kaynak: KOP, KOP Eylem Planı (2014-2018), Erişim Tarihi: 20 Mart 2020

Şekil 2.2 bölgede yaşanan istihdam artışlarını özet niteliğinde ortaya koymuş ve 2011-2017 arasında toplam 214.936 kişinin istihdama katıldığı saptanmıştır. İstihdam bölgenin refahının ve gelişmişliğinin en büyük parametrelerinden bir tanesidir. Toplumda istihdam seviyesinde yaşanan iyileşmeler tüm ekonomik birimleri harekete geçirecek ve genel ekonomik yapının düzelmesini sağlayacaktır. Bu yüzden KOP politikasının istihdam seviyesine etkisi son derece önemlidir. KOP kapsamında istihdamı doğrudan ya da dolaylı etkileyen programlar uygulamaya koyulmuştur. Bir sonraki bölüm bu projeleri açıklayacaktır.

2.2.2. KOP Kapsamında Uygulanan Programlar

KOP Eylem Planı, KOP Bölge Kalkınma Başkanlığı İdaresi, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve kamu kurumları ortaklığı ile faaliyete geçirilmiştir. KOP Eylem Planı ilk kez 2015-2016 yıllarında Aksaray, Karaman, Konya, Niğde illerinde toplam 36 ilçeyi kapsayacak şekilde “Kırsal Dezavantajlı Alanlarda Tarımsal/Kırsal Kalkınmaya Yönelik Model Geliştirilmesi Projesi” ve “Elma, Kiraz, Üzüm ve Çilek Meyvelerinde Değer Zinciri Analizi Araştırma Etüt Projesi” ile faaliyetlerine başlamıştır.

KOP, kırsal ve kent yaşamı arasındaki gelir adaletsizliğini gidermek ve bölgeler arası refah seviyesini eşitlemek amacıyla hareket etmektedir. Ancak KOP bölgesinde kent ve kırsal alanlar arasında birçok açıdan farklılaşmanın yaşandığı görülmektedir. Bu az gelişmiş kırsal bölgelerde alt yapı sorunlarının yüksek seviyede olması, doğal kaynak alanlarının ve insan

potansiyelinin etkin bir şekilde kullanılmaması, beşerî ve fiziki faktörlerin bölgede görülen eksikliği sebebiyle ulusal ve bölgesel kalkınmaya katkıları sınırlı seviyelerde kalmaktadır. Tüm bu gerekçeler bölgede KOP Kırsal Kalkınma Programlarını gerekli kılmıştır. Projenin odaklandığı ana amaç bu gelişmemiş kırsal alanların dezavantajlarını avantaja döndürmek ve üretim seviyelerinin yükselterek, üretim veriminde dünya standartlarını yakalamak olmuştur. Böylece istihdam seviyesi istenilen düzeye gelerek gelir seviyeleri olumlu yönde etkilenecek, rekabet ve örgütlenme faaliyetleri sağlam temeller üzerine kurulacak, pazarlama ağı hem ulusal hem de uluslararası bir yapı içine bürünecek ve fiziki ve sosyal alt yapının iyileştirilmesi ile de kırsal alanlarda kalkınma ve refah artışları istenilen düzeyde seyredecektir.

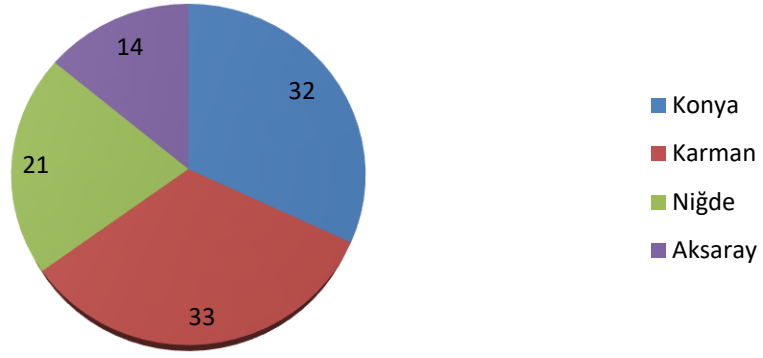
2016 yılına gelindiğinde bahçe bitkileri, örtü altı sebzeçilik, küçükbaş hayvancılık, kanatlı hayvan yetiştiriciliği, arıcılık, organik tarım gibi konu başlıklarına yönelik kurumlardan proje üretmeleri istenmiş ve Tablo 2.6’da gösterilen program ve projeler pilot illerde uygulanmaya başlamıştır. Bu programlara 3.805.000 TL mali destek enjekte edilmiştir (KOP Kırsal Kalkınma Programı, 2018).

Tablo 2.6. 2016 Yılı Pilot İllerde Uygulanan Kırsal Kalkınma Mali Destek Programları

Sıra	Uygulayıcı Kuruluş	Proje Adı	Proje Yeri
1	Aksaray İl GTHM	Yaz Seracılığında Kadın Eli	Aksaray
2	Aksaray İl GTHM	Bağcılığı Geliştirme Projesii	Aksaray
3	Aksaray İl GTHM	Arıcılığı Geliştirme Projesi	Aksaray
4	Karaman İl GTHM	Toroslarda Yaz Seracılığı	Karaman
5	Karaman İl GTHM	Yaylamda Daha Mutluyum	Karaman
6	Karaman İl GTHM	Dünyaca Öneme Sahip Tarımsal Ürünlerin Yaşatılması (Divle Obruk Peyniri ile Yöremiz Kalkınıyor)	Karaman
7	Konya İl GTHM	Organik Tarımda Yaz Seracılığı	Konya
8	Konya İl GTHM	Temiz Fasulye Sağlıklı Toplum Projesi	Konya
9	Konya İl GTHM	Erken Uyanan Yol Alır Projesi	Konya
10	Konya İl GTHM	Dünyaca Öneme Sahip Tarımsal Ürünlerin Yaşatılması	Konya
11	Niğde İl GTHM	Özgür Tavuklardan Soframıza Gelen Lezzet	Niğde
12	Niğde İl GTHM	Çilek Üretiminin Yaygınlaştırılması ve Yayımlı Projesi	Niğde

Kaynak: KOP Kırsal Kalkınma Programı, 2018: 8, Erişim Tarihi 19 Mart 2020

Şekil 2.3’te açıkça görüldüğü üzere 2016 yılı mali desteğinin en çok finanse edildiği il Karaman ve Konya’dır. Şekil 2.2’de ise 2011-2017 arası yıllarda istihdam sayısında artışın en yüksek gerçekleştiği il sıralamasında da Karaman ilk sırada yer almıştır. Bu iki bilgi kırsal kalkınma mali desteğinin istihdam üzerinde etkisinin olduğunu destekler niteliktedir.

Şekil 2.3. 2016 Kırsal Kalkınma Programı Kapsamında İllere Göre Bütçe Dağılımı (%)

Kaynak: KOP Kırsal Kalkınma Programı, 2018 Erişim Tarihi 19 Mart 2020

2016 yılında sadece dört ilde uygulanan bu programlar bölgede kırsal alanda olumlu sonuçları doğurmuş ve akabinde 2017 yılında daha kapsamlı bir kırsal kalkınma Mali Destek Programı uygulanmıştır. Politika alanına KOP'un diğer illeri olan Kırşehir, Kırıkkale, Yozgat, Nevşehir de dahil edilmiş ve politikanın kapsama alanı tüm KOP illerini kapsar hale getirilmiştir. Böylece bölgede topyekûn bir kırsal kalkınma hamlesi gerçekleştirilmiş ve bölgeler arası gelir farklılıklarının önüne geçilerek bölgede yeni istihdam alanları açılmak istenmiştir. Tablo 2.7'de bölgede topyekûn uygulamaya konulan projeler detaylı bir şekilde gösterilmiştir. 2017 yılında faaliyete geçirilen bu Mali Destek Programı'na toplam 17.000.000 TL kaynak tahsis edilmiştir. Kaynaktan en çok faydalanan il Konya olmuştur. Bölgede kırsal alanlar bu programlardan olumlu yönde etkilenmiştir. Kırsal alanların en büyük geçim kaynağını oluşturan tarım sektöründe önemli atılımlar gerçekleştirilmiş, özellikle kadın ve gençler gibi toplumun her katmanından bireylere hitap eden projeler bölgede ekonomik yapının düzelmesinde önemli roller üstlenmiştir. İstihdam odaklı projelerin sayılarının ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Bu programların yanı sıra tarımın devamlılığı ve tarımsal istihdamın sürekliliği açısından önem arz eden sulama projeleri de KOP kapsamında hayata geçirilmiştir (Tipi vd., 2017: 157-158). Özellikle nüfusta yaşanan artışın tüm dünyada kendini hissettirmesi, hızlı şehirleşme ve iklim değişikliği gibi faktörler yağış rejiminde istikrarsızlığa yol açmakta ve bu nedenle tarım alanlarının su kaynaklarına erişimi daha önem kazanmaktadır (Çakmak vd., 2008: 215-218).

Tablo 2.7. 2017 Yılı Uygulanan Kırsal Kalkınma Mali Destek Programları

Sıra	Uygulayıcı Kuruluş	Proje Adı	Proje Yeri
1	Başyayla İlçe GTHM	Yaban Hayvanlarıyla KOP ile Mücadele	Karaman Başyayla
2	Sarıveliler İlçe GTHM	Taşeli Yaban Hayvanlarına KOP ile Mücadele	Karaman Sarıveliler
3	Ayrancı İlçe GTHM	Genç Üreticiler KOP ile Geleceğe Umutlu Bakıyor	Karaman Ayrancı
4	Güneysınır İlçe GTHM	Ömeroğlu'nda KOP Organik Bağcılık	Konya Güneysınır
5	Çamardı İlçe GTHM	Özgür Tavuklardan KOP ile Sofranıza Gelen Lezzet	Niğde Çamardı
6	Sarıveliler İlçe GTHM	Toroslarda KOP Yaz Seracılığı	Karaman Sarıveliler
7	Başyayla İlçe GTHM	Başyayla'da KOP ile Yaz Seracılığı	Karaman Başyayla
8	Aksaray İl GTHM	Kırsal Kalkınmada Yeni Umut KOP ile Örtü Altı Sebze Yetiştiriciliği	Aksaray Merkez
9	Ermenek İlçe GTHM	İremnak KOP ile Geri Geliyor	Karaman Ermenek
10	Akşehir İlçe GTHM	KOP ile Karahüyük Sera Hüyük	Konya Akşehir
11	Konya İl GTHM	KOP ile Koyun Gerisi Oyun	Konya, Halkapınar, Ereğli, Meram, Selçuklu
12	Aksaray İl GTHM	KOP ile Çoban Evleri Yerleşiyor Yaylalar Şenleniyor	Aksaray Merkez
13	Akören İlçe GTHM	Susamda Teknoloji Çağı	Konya Akören
14	Ereğli İlçe GTHM	Çobanım Mutluyum	Konya Ereğli
15	Taşkent İlçe GTHM	Taşkent KOP Entegre Mantar Üretim Tesisi Projesi	Konya Taşkent
16	İlgin İlçe GTHM	Küçükbaş Hayvancılıkta KOP ile Modernizasyon	Konya Ilgın
17	Niğde İl Özel İdaresi	KOP ile Güneşten Bal Akıyor	Niğde, Altunhisar Bor, Çiftlik, Ulukışla
18	Sarıyahşi İlçe GTHM	Sarıyahşi'de KOP Yaz Seracılığı	Aksaray Sarıyahşi
19	Bozkır İlçe GTHM	KOP ile Sağlıklı Hayat Arılı Yaşam Konya Bozkır, Hadım	Konya Bozkır, Hadım
20	Beyşehir İlçe GTHM	KOP Sayesinde Karavanımla Daha Mutluyum	Konya Beyşehir
21	Karaman İl GTHM	Arıcılar! Destek KOP'tan Üretmesi Sizden	Karaman Merkez
22	Karaman İl GTHM	Elma Borsası ile Karaman Elması Değer Kazanıyor	Karaman Merkez
23	Konya İl GTHM	Erken Kalkan Yol Alır	Konya Merkez
24	Doğanhisar İlçe GTHM	Davras Bölgesi Kilis Keçisi Yetiştiriciliği	Konya Doğanhisar
25	Derebucak İlçe GTHM	Temiz Fasulye Sağlıklı Toplum Projesi	Konya Derebucak
26	Altınekin İlçe GTHM	Çerezlik Kabak Paketleme Projesi	Konya Altınekin
27	Delice İlçe GTHM	Modern Bağ Tesisi Kurulumu	Kırıkkale Delice
28	Kaman İlçe GTHM	Örtü altı Sebzeçilik	Kırşehir Kaman
29	Nevşehir İl GTHM	Bağlarda Modernizasyon	Nevşehir Merkez
30	Yerköy İlçe GTHM	Çilek Yetiştiriciliği Projesi	Yozgat Yerköy
31	Hüyük İlçe GTHM	KOP ile Kepenek'ten Karavana	Konya Hüyük
32	Doğanhisar İlçe GTHM	Doğanhisar Yaylalarında Hayvancılık KOP ile Yeniden Doğuyor	Konya Doğanhisar
33	Halkapınar İlçe GTHM	Topraklar KOP ile Yeşeriyor	Konya Halkapınar

Kaynak: KOP Kırsal Kalkınma Programı, 2018: 8, Erişim Tarihi 19 Mart 2020.

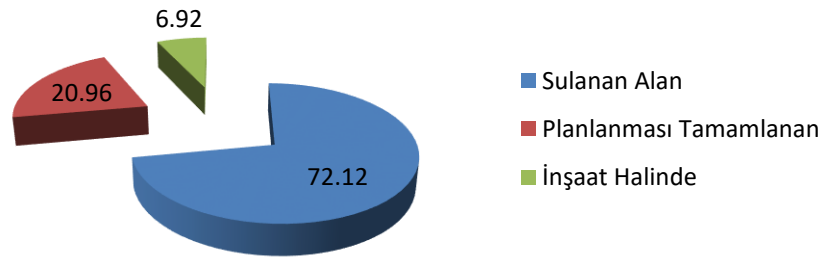
KOP Bölgesinde yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve yağışlı geçmekte ve bu durum karasal iklimin tipik özelliklerini yansıtmaktadır. Bölge coğrafi konumu itibari ile Türkiye’de en az yağış alan bölgedir. Türkiye’nin uzun yıllar yağış ortalaması 643 mm olmasına karşın bölgede bu ortalama 330 mm civarında kalmıştır. Bölgenin sahip olduğu yıllık ortalama su potansiyeli 21,4 milyar m³ olup bu değer Türkiye ortalamasının sadece %4’üne tekabül etmektedir. Türkiye su potansiyelinin oldukça altında kalan bölgede sürdürülebilir tarımın gerçekleştirilebilmesi için sulama programları çok stratejik bir öneme sahiptir. KOP tüm bu gereklilikleri göz önünde bulundurmuş ve bölgenin etkin bir biçimde sulanabilmesi için gerek gördüğü projeleri hayata geçirmiştir. Tablo 2.7’de görülen kırsal kalkınma mali destek programlarının başarılı bir şekilde faaliyete geçebilmesi için bölgede etkin bir sulama ağının kurulması ve var olan sulama sistemlerinin en iyi şekilde güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu hususta KOP bölgede sulama ilgili birçok çalışma yürütmekte ve başarılı sonuçlar elde etmektedir. 2019 yılında Konya Büyükşehir Belediyesi ve Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi arasında imzalanan ve ilçelerde 11 adet küçük ölçekli sulama projesi yapmayı amaçlayan protokol buna verilecek en güzel örneklerdendir. 13,8 milyar TL kaynak tahsis edilen projelerin yaklaşık yirmi bin hektarlık alanda sulanabilir tarımın gerçekleştirmesini sağlayacağı beklenmektedir (KOP, 2019).

KOP bölgesindeki sulama altyapısının güçlendirilmesi ve sürdürülebilir tarımsal faaliyetlerin devam ettirilebilmesi için tüm KOP illerini içine kapsayan KOP Küçük Ölçekli Sulama İşleri Programı (KOP KOSİP) faaliyete geçirilen önemli projelerdendir. Bu program 2014 yılında Konya Büyük Şehir Belediyesi tarafından yürütülmüş ve 2016 yılından itibaren de Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) İl Müdürlüğü ile eşgüdümsel olarak sürdürülmektedir (KOP KOSİP, 2018).

KOSİP projelerinin merkezinde yatan ana amaç özellikle kırsal alanlarda su depolama alanları kurarak taşkınlarla gelen suyu depolayarak bölgenin su ihtiyacına yetebilmek ve üretim artışları ile gelir seviyelerini arttırıp buna bağlı olarak istihdam seviyesini arttırmak olmuştur. KOSİP ile birlikte kış akımlarının, bölgede bir doğal afet olmaktan çıkması ve bölgede sulama faaliyetlerini hızlandırılması amaçlanmıştır. Program ile birlikte bölgede modern sulama sistemlerine geçilmiş ve yaygınlaştırılmıştır. Bölgede yaşanan gelir seviyesindeki ve yaşam standartlarındaki bozukluklar nedeniyle göç etme eğiliminin azaltılması ve istihdam seviyelerinin korunması da KOSİP’in bölgede gerçekleştirmeyi hedeflediği faktörlerdendir.

2014 yılında bölgeye ayrılan ödenek 70.000.000 TL olarak belirlenmiş ve yaklaşık 12.334 ha alanın sulanması hesaplanmıştır. Beklenen gelir 49.336.000 TL olmuş ve 24.668 kişi istihdam edilmiştir. Ayrıca bu dönemde 4.200.000 TL ödenekle sulama sistemlerinin elektrik enerjisini sağlamak üzere iki adet Rüzgâr Enerji Santrali (RES) kurulmuştur. 2018 yılı sonuna kadar toplam 778 adet proje gerçekleştirilmiş ve bu projelere 729 Milyon TL destek sağlanmıştır. Nihayetinde bölgede 121 bin hektar sulanabilir alan temin edilmiştir.

KOP bölgesinden toplamda 1.5335.000 ha alanın sulanması, 365,745 hm³/yıl içme suyunun temin edilmesi ve 3,712 milyar kWh/yıl enerji üretilmesi hedeflemektedir. Bu hususta bölgede birçok sulama projeleri hayata geçirilmiştir. Şekil 2.4'te bölgede yapımı tamamlanmış, yapımı devam eden ve planlanmış projelerin oranı gösterilmiştir (KOP KOSİP, 2018: 9-10).

Şekil 2.4. KOP Bölgesi Projelerin Dağılımı

Kaynak: KOP, KOP Bölgesi Sosyo- Ekonomik Göstergeler, 2018.

Şekil 2.4'te de görüldüğü üzere KOP bölgesindeki mevcut su potansiyelini en iyi şekilde kullanmak için birçok proje geliştirilmiş ve bu projelerin birçoğu tamamlanmışken birçoğunun halen daha yapım aşamasında ya da planlama sürecinde olduğu görülmektedir. Bölgenin en büyük ekonomik gücü olarak öne çıkan tarım sektörüne yapılacak doğru atılımlar ve altyapı geliştirme çabaları bölgede ekonomik hayatın canlanmasına, toplumun tüm katmanlarında refah artışlarının yaşanmasına katkı sunacak ve yeni istihdam alanları yaratarak günümüzün en büyük makroekonomik sorunlarından biri haline gelen işsizliğe çözüm üretmede önemli bir rol üstlenecektir. Ayrıca bölgede yeni sulama alanlarının inşası ve var olan sulama sistemlerinin rehabilite edilmesi ile birlikte bölgede var olan tarımsal üretimde ve potansiyelde artışlar yaşanacak, böylece bölgede yaratılan üretim ve refah seviyelerindeki artışlar ulusal çapta bir derinlik kazanması beklenmektedir.

3. BÖLÜM

3. KONYA OVASI PROJESİ'NİN KONYA VE KARAMAN TARIM SEKTÖRÜ İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİSİ: LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Türkiye’de İç Anadolu Bölgesi’nde uygulamaya konulan KOP’un istihdam göstergeleri üzerine etkisi mevcut literatürde ele alınmamıştır. Genel anlamda ülke genelinde uygulamaya konulan ekonomi politikalarının etkinliği ileri ekonometrik analizlerle çok az sayıda çalışma tarafından incelenmiştir. Bu bağlamda tez çalışmasının literatürde önemli bir eksikliği dolduracağına inanılmaktadır. Uluslararası alanda yapılan incelemeler neticesinde ise kırsal kalkınmayı geliştirmeye yönelik birçok politikanın varlığı saptanmış ancak iyileştirmeyi hedeflediği göstergeler açısından KOP ile birçok bakımdan farklılık gösterdikleri görülmüştür. Tarımsal politikalar, üretim, dış ticaret, üretici refahı ve tüketici refahı gibi pek çok ekonomik değişken üzerinde iyileştirici etkilerde bulunmak için uygulamaya koyulabilmektedirler. İstihdam değişkeni de bunlardan bir tanesidir. Tez çalışmasında ele alınan Konya Ovası Projesi de daha çok sulama imkanlarının artırılmasına dönük politikaların uygulandığı bir proje olup Konya Ovası bölgesinde istihdam dahil pek çok ekonomik değişkeni iyileştirme amacı gütmektedir. Çalışmamız KOP’un spesifik olarak istihdam üzerindeki etkilerini analiz etmektedir.

Tez çalışmasının bu bölümünde Türkiye’de ve dünyada tarım politikalarının belli ekonomik değişkenler üzerine etkisinin incelendiği çalışmalar ele alınmış olup, politikaların özellikle istihdam üzerine etkilerinin araştırıldığı literatüre yer verilmiştir. KOP gibi sulama ağırlıklı politikaların ve sulama faaliyetlerinin özellikle tarımsal istihdam üzerindeki etkilerini araştıran literatüre de ayrıca değinilmiştir. Uluslararası yazın da bu çalışmalar az sayıda olup, tez çalışması Türkiye’de KOP projesinin istihdam üzerine etkilerini detaylı mikro veriler ile ampirik olarak analiz eden ilk çalışma olma niteliğindedir.

Sueyawanshi ve Kapase (1985), Hindistan’da uygulanan Ghod Sulama Projesi’nin istihdam üzerine etkilerini incelemiştir. Sulamanın kadın istihdamı üzerine etkilerinin görülmesi için iki dönem arası karşılaştırma yapılmıştır. İlk dönem proje öncesi dönemde klasik sulama sistemlerinin uygulandığı 1968-1969 dönemi iken diğer dönem projenin uygulamalarının fiilen görüldüğü 1975-1976 dönemidir. Proje Hindistan’ın Pune şehrine bağlı 38 köyünde ve Maharastra bölgesinde bulunan Ahmednagar şehrinde uygulanmıştır.

Proje sonrası toplam 52.732 hektar alanın yaklaşık %48'i sulanabilir alanlara dönüştürülmüştür. Projenin uygulanması ile birlikte istihdama katılan ailelerin oranı %7'den, %7.40'a yükselmiştir. Bölgede sulama sistemlerinin iyileştirilmesi üretimi, üretim ise gelir seviyesini yükseltmiş bunun sonucu olarakta eğitim seviyesinde de artışlar gözlenmiştir. Sulama ile birlikte hem kadın hem de erkek bireylerin istihdam oranları artmıştır. Proje öncesinde istihdam edilen erkek bireylerin oranı %19,70 iken, proje sonrasında %30,25 olmuş, kadın istihdamı ise %15.02'den, %37,92'ye yükselmiştir. Sonuç olarak Ghod Sulama Projesi'nin ilgili bölge istihdamı üzerinde önemli etkileri olduğu saptanmıştır.

Asayehgn vd. (2011), Etiyopya ekonomisinin temel geçim kaynağını tarım sektörünün oluşturduğunu, ancak kuraklığın ülke tarımını olumsuz anlamda etkilediğini ve bu bağlamda hükümet ve sivil toplum kuruluş kanalları ile başta Tigray bölgesi olmak üzere küçük ölçekli sulama projeleri başlatıldığını ifade etmişlerdir. Ancak bölgedeki bireylerin başlangıçta küçük ölçekli bu projelere katılmada isteksiz oldukları görülmüş ve bu çiftçilerin projeye katılımını etkileyen faktörler değerlendirilmeye alınmıştır. Öncelikle iki aşamalı sistematik küme örnekleme ile elde edilen veri setini kullanarak küçük ölçekli sulama projelerine katılımın belirleyicilerini tahmin etmek için probit analizi gerçekleştirilmiştir. Modele; gelir, cinsiyet, eğitim seviyesi, pazar bilgilerine erişim vb. gibi açıklayıcı değişkenler eklenmiştir. Projelere katılım hangi gelir grubu, cinsiyet ya da eğitim grubuna dahil bireylerde düşük ise bu bireylere sulama projesine katılım ile birlikte gelirlerinde artışların yaşanacağı, buna paralel olarak sağlık hizmetlerine ve piyasa bilgilerine ulaşımın daha kolay olacağı anlatılmasının gerektiği belirtilmiştir. Daha sonra sulama projesine katılanların olduğu bir örnekleme projenin etkilerini değerlendirdikleri analizlerde, sulama projesinin bölgede eğitim seviyesini %0,4, ailelerin işgücüne katılım oranını %5, piyasa bilgilerine erişim imkanını %100 oranında artırdığı, sağlık koşullarını ve gelir seviyesini ise sırasıyla %50 ve %0,01 oranında artırdığını tespit etmişlerdir. Bu sonuçlar sulama projesinin bölgede başta istihdam olmak üzere bölgenin sosyo-ekonomik hayatına önemli katkılar sunduğunu göstermektedir.

Bhattarai ve Narayanamoorthy (2003), Hindistan'da 1970-1993 yılları arasında seçilen 14 eyalette sulama ve seçilen girdi faktörlerinin kırsal yoksulluk düzeyi üzerindeki marjinal etkilerini incelemiştir. Bu 14 eyaletin Hindistan kırsal nüfusunun yaklaşık %95'ini oluşturduğunu, bu bağlamda sonuçların tüm Hindistan'ın kırsal kesimini temsil ettiğini belirtmişlerdir. Çalışmada, panel veri analizinin zaman içinde ve kesit boyunca değişkenler

arasındaki ilişkinin değişim dinamiklerini, sadece yatay kesit veya zaman serisi veri seti kullanılarak yapılan analizlerden daha iyi kestirmesinden dolayı çalışmada panel veri analizleri kullanılmıştır. Çalışmanın neticesinde 1973-1974 donemi ve 1993-1994 yılları arasında ülke genelinde sulanabilir ekim alanlarının %24.10'dan %36,48'e yükseldiği, istihdamın ve gelir düzeyinin arttığı, yoksulluk oranının ise bu artışa paralellik göstererek --0.63'ten -0.30'a düştüğü görülmüştür. Bulgular uygulanan sulama projesinin bireylerinin istihdamını ve gelir düzeyini artırmada, yoksulluğu iyileştirmede etkin olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bhattarai vd. (2002), Hindistan'ın Bihar ve Haryana eyaletleri arasında yaptıkları karşılaştırmalı analiz ile, sulama sistemlerinin iyileştirilmesinin istihdam seviyesinde, tarımsal üretim miktarında ve gelir seviyesinde artışları getireceğini belirtmişlerdir. Gelirde meydana gelen iyileşmelerin ise özellikle geçim koşullarını iyileştirdiğini ve yoksullukla mücadelede önemli bir araç görevi gördüğünü ortaya koymuşlardır. Sulama sistemlerinin iyileştirilmesinin özellikle topraksız tarım işçilerinin istihdamını ve ücretlerini arttırdığı bulunmuştur. Ayrıca sulama ile birlikte ürün çeşitliliğinin arttığı, temiz ve hijyenik gıdaya olan erişimin kolaylaştığı diğer edinilen bulgular arasındadır. Sulama sisteminin yarattığı üretim artışı ile birlikte kentlerde yaşayan bireylerin de daha ucuz fiyatlardan gıda temin edebilmesinin sağlandığı ve toplumun gıdaya erişim sorunlarının büyük oranda açılmış olduğu da ulaşılan sonuçlardandır. Hindistan'ın doğusunda bulunan Bihar eyaletinin toplam sulanabilir alanları tüm alanlarının %36'sını oluştururken, Haryana eyaletinde bu oran %58'dir. Kişi başına gelir ise Haryana'da 2,331 Rupı iken, Bihar' da 870 Rupı olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak sulanabilir alanların istihdam, üretim ve gelir artışında önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır.

Sulama sistemlerinin tarımsal üretim, istihdam, gelir düzeylerini arttırdığı ve yoksulluğu düşürücü etkisinin olduğu ilgili literatürde açıkça ortaya konmuştur. Tarımda, politika yapıcılar tarafından tercih edilen bir diğer politika ise üreticilerin tarımsal faaliyetlerini sürdürebilmelerini desteklemeye dönük politikalar ve nakit destekleridir. Bu politikaların üreticilerin gelir, refah ve istihdam düzeyleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar da literatürde çok sayıda olup burada özellikle istihdam üzerinde odaklanana yer verilmiştir. Örneğin Petrick ve Zier (2001), iftlik sahiplerinin tarımsal faaliyetlerin korunması için Ortak Tarım Programı (OTP) kapsamında verilen nakit desteklerinin istihdam üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırma kapsamına Almanya'nın Doğu Eyaletleri

içerisinde yer alan Branderburg, Saksonya ve Saksonya-Anhalt bölgeleri alınmıştır. Analizlerde Branderburg ve Saksonya için 2000 ve 2006 yıllarını kapsayan bir veri seti, Saksonya-Anhalt için 1999-2005 yılları arasını kapsayan bir veri seti kullanılmıştır. İlgili bölgelerde OTP'nin etkinliği bu tez çalışmasının analizlerinde de kullanılan Farkların Farkı Tahmincisi ile ölçülmüştür. Mikro düzeyde panel veriler kullanılarak yapılan çalışmada, nakit desteklerinin istihdam üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bunun sebebi ise, emek yerine işleme ve pazarlamada modern teknolojilere yapılan harcamalar ve kırsal alanların gelişimine yönelik girişimlerde bulunulmaması olarak belirtilmiştir.

Neuwirth vd. (2010), Avusturya'da kırsal alanların terk edilmesi ve ülke tarımının tehlike altına girmesiyle birlikte hükümetin 2000-2006 yılları arasında ülke tarımının sürdürülebilir bir yapıya dönüşmesi için uygulamaya koyduğu Avusturya Kırsal Kalkınma Programı'nın etkilerini analiz etmiştir. Program ile temelde tarım ve ormancılığın korunması amaçlanmıştır. Sektörel canlanmanın sağlanması için tarım ve ormancılık sektörlerine toplam 15,2 milyar Euro sübvansiyon edilmiş ve bütçenin 2,2 milyar Eurosu tarım sektörüne ayrılmıştır. Tarım sektörüne sübvansiyon edilen bu miktarın tarımsal istihdam üzerine etkileri Çiftlik Muhasebesi Veri Ağı (FADN) verileri ile ampirik olarak test edilmiş ancak sübvansiyon tarımsal istihdam üzerinde bir etkisinin olmadığı, aksine istihdamın tarım dışı sektörlere kayarak düştüğü görülmüştür.

Javed vd. (2006) yılında yaptıkları çalışmada, Pakistan hükümetinin Pencap Eyaletinde uygulamaya geçirdiği Pencap Kırsal Destekleme Programı'nın (PRSP) etkilerini analiz etmişlerdir. Programın hedefi mali yetersizlikler nedeniyle küçük ve orta düzeyde çiftliklere sahip çiftçilerin birçok tarım girdisine ulaşamaması yüzünden ortaya çıkan işsizlik ve yoksulluk gibi sorunları en aza indirmektir. Program vasıtasıyla bölge çiftçilerine mikro kredi desteği sağlanmıştır. Veriler bölgede 90 kişi ile yüz yüze görüşme tekniği ile 2002 yılında toplanmış ve program kapsamında verilen kredinin başta istihdam ve üretim olmak üzere gelir ve yaşam standartları üzerine etkisini görmek adına regresyon analizi uygulanmıştır. Kredinin sosyo ekonomik etkilerinin daha iyi anlaşılması için kredi öncesi ve kredi sonrası dönem mukayese edilmiştir. Mikro kredinin bölgenin bitkisel üretimini arttırdığı ve yaşam standartlarını iyileştirdiğini ortaya koyulmuştur.

Cuong (2008), Vietnam'ın son 10 yılda yoksullukta kayda değer bir azalma yaşamış olmasına rağmen, nüfusun yaklaşık %20'sinin hala yoksulluk sınırının altında yaşadığına vurgu yaparak hükümet tarafından verilen mikro kredilerin, özellikle yoksul haneler

için tüketimi artırmak ve üretimi teşvik etmek için önemli bir araç olduğunu vurgulamıştır. Ancak, teminat olmadan yoksullar krediye erişimde kısıtlamalarla karşılaşabildiğinden, 2003 yılında Vietnam Hükümeti yoksullara tercihli mikro krediler sağlamak için Vietnam Sosyal Politikalar Bankası'nı (VBSP) kurmuştur. Cuong (2008) ise VBSP programının hanehalkı refahı ve yoksulluğun azaltılması üzerindeki etkilerini ölçmüştür. Çalışmada panel veriler kullanılarak Araç Değişkenli Sabit etkiler Modeli tahmin edilmiştir. Analize tabi tutulan veriler 2002-2004 yılları arasında gerçekleştirilen Vietnam Hanehalkı Standart Anketi'nden (VHLS) temin edilmiştir. Uygulanan analizler sonrası elde edilen ampirik bulgular, mikro kredilerle bireylerin çalışma girişiminde bulunduğu, dolayısıyla gelir ve tüketim harcamalarının arttığını göstermiştir.

Khandker vd. (2007), mikro kredilerin özellikle kırsal bölgelerde istihdam ve gelirde artışlar yaratarak yoksullukla mücadelede önemli bir araç olduğunu vurgulamışlar ve Bangladeş'in en önemli üç mikro kredi programının (Grameen Bank, Bangladeş Kırsal Kalkınma Komitesi (BRAC) ve Bangladeş Kırsal Kalkınma Kurulu (BRDB) RD-12) köy düzeyindeki politikalarının etkilerini ölçmüşlerdir. Bu çalışmada kullanılan analizler 1991-1992 yılları arasında Dünya Bankası ve Bangladeş Kalkınma Araştırma Enstitüsü (BIDS) tarafından ortaklaşa yürütülen bir hanehalkı anketine dayanmaktadır. Ekonometrik analizler bu programların kırsal bölgelerde gerçekleşen tarım ve tarım dışı sektörlerde istihdam ve ücretleri arttırdığını ortaya koymuştur. En yüksek tarımsal istihdama katkıyı Grameen Bank'ın, en yüksek tarım dışı istihdama ise BRAC'ın katkıda bulunduğu bulmuşlardır.

Mazumder ve Wencong (2013), Bangladeş'te kırsal kesimde yaşayan yoksul bireylerin mikro krediye erişimlerini ve bu erişimin yoksulluk üzerinde meydana getirdiği etkileri ölçmek için 360 mikro kredi alıcısı ile yüz yüze görüşerek Nisan 2009 ve Nisan 2010'da iki aşamalı olarak veri toplamışlardır. Ayrıca mikro kredilerden yararlanmayan 60 kişilik bir grup da kontrol grubu olarak mikro kredinin etkinliğinin daha iyi anlaşılması için modele dahil edilmiştir. Yapılan analizler sonucu, katılımcıların kredi almadan önce %63,3'ünün düşük, %26,7'nin orta ve kalan %10'luk kesmin yüksek gelir grubunda yer almasına rağmen mikro kredi kullanımı sonucu orta gelir grubunun %26,7'den %45,6'ya yükseldiği, düşük gelir grubunun ise %63,3'ten %40'a düştüğü bulunmuştur. Diğer bir ifade ile mikro kredinin gelir üzerindeki olumlu etkisi somut bir şekilde ortaya koyulmuştur. Ayrıca krediden faydalanan bireylerin sağlık, sulama sistemleri, kıyafet ve elektrik sistemleri gibi birçok hizmetten faydalanma olasılıklarının da arttığı görülmüştür.

Sadoulet vd. (2001), Meksika`da Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması'nın (NAFTA) temel ürün fiyatları üzerindeki olumsuz etkilerini telafi etmek için uygulanan PROCAMPO programının çiftçilerin istihdam ve üretim göstergeleri ile ürün fiyatları üzerine etkisini analiz etmiştir. NAFTA'nın 1994 yılında kurulması ile bölgede ticaret serbestleşmiş ve sübvansiyonlar kaldırılmıştır. Bu bağlamda tarım istihdamı ve üretim azalmış, girdi fiyatlarında artışlar meydana gelmiştir. Bu durum ürünlerin fiyatlarına yansımıştır. Ulusal Kırsal Alanların Kalkınma Komitesi (PROCAMPO) ile bireylere tekrardan nakit transferleri sağlanmıştır. Çalışmada PROCAMPO programının etkisi spesifik olarak *ejido* sektörü hanehalkı üzerine uygulanmıştır. Ejido sektörü, Meksika'nın kırsal nüfusunun yaklaşık %60'ını ve sulanabilir arazilerin de yarısını oluşturmaktadır. 1994-1997 yılları arası panel veri analizinin gerçekleştirildiği çalışmada ve programın bölge istihdamı ve gelirinde pozitif etkiler yarattığı ve toplam gelir içindeki tarım sektörünün payının korunduğu bulunmuştur.

Kahn vd. (2016), diğer çalışmalarla benzerlik gösterecek şekilde Bangladeş ve Pakistan'da uygulanan mikro kredi programlarının istihdam üzerine etkilerini incelemiştir. Çalışmada kullanılan veriler; Pakistan için Aralık 2008 ve Şubat 2009 tarihleri arasında 468 bireyle yüz yüze gerçekleştirilmiş anket çalışmalarından elde edilmiş olup, Bangladeş için ise Haziran 2014 ve Eylül 2014 yılları arasında 1522 birey ile gerçekleştirilen anketlerden elde edilmiştir. Çalışmada En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY) ve Sabit Etkiler Regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmada mikro krediye borçlu olanlar, hiç borcu olmayanlar ve borçlanma için başvuru yapan ancak henüz borçlanmamış olan üç grup karşılaştırılmıştır. Pakistan'da kredi kullanan ve kullanma niyetinde olan bireylerin serbest meslekte istihdam edilme durumlarının, hiç kredi kullanmayan bireylere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bangladeş için de istihdam açısından benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Her iki ülkede de mikro kredi borcu olanların ücretli olarak istihdam edilme yada serbest meslek yürütme olasılıklarının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Khandker (1998), mikro kredilerin genel istihdama değil ama spesifik olarak kadın istihdamına etkilerini analiz eden literatürü inceleyerek mikro kredi programlarının özellikle yoksul kadınların refah seviyelerinde önemli artışlar yarattığını, özellikle ev dışında ücretli olarak çalışmayı göze alamayan veya işgücü piyasasına katılma noktasında gerekli eğitim seviyesine sahip olmayan kırsal bölge kadınlarına ekonomik fırsatlar yarattığını vurgulamıştır. Ancak mikro kredi programlarının işsizlik ve yoksulluğu ortadan kaldıracak

tek yöntem olarak görülmemesi gerektiğini, politikaların çeşitlendirmesi ile bu problemler karşısında daha etkili sonuçlar alınabileceğini belirtmiştir.

Bu bahsi geçen uluslararası literatürün yanı sıra ulusal yazına bakıldığında, herhangi bir bölgesel kalkınma projesinin istihdama dönük etkilerinin detaylı mikro verilerle ampirik olarak incelenmediği görülmüştür. Mevcut literatür bölgesel tarım politikalarının etkilerini çoğunlukla nitel analizler veya temel tanımlayıcı istatistikler vasıtasıyla incelemiştir.

Ülkemizde bölgesel tarım politikası denilince akla gelen ilk proje Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'dir. Bu bağlamda çalışmaların çoğu GAP'ın bölge üzerindeki sosyo ekonomik etkilerini incelemiştir.

Örneğin Çelik ve Gülersoy (2013), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarımsal verimliliği arttırmayı hedefleyen GAP'ın tarımsal yapı üzerinde meydana getirdiği değişimler üzerinde durmuşlardır. Çalışmada bölgenin en büyük tarımsal üretim potansiyelini oluşturan Harran Ovası'nın %90'dan fazlasını I. sınıf arazilerin² oluşturduğunu, bölgenin tarımsal potansiyelinin bu derece yüksek olması ve iklimin kurak olması sebebiyle sulama sistemlerinin geliştirilmesi gerektiğini ve böylece GAP ile birlikte birçok sulama sisteminin inşa edildiği vurgulanmıştır. 1995 yılı ile başlayan faaliyetlerle birlikte Harran Ovası'nın da büyük bir kısmı sulandığı ve çalışmada bu faaliyetlerin Harran Ovasında ne gibi değişimler yarattığının uzaktan algılama teknolojisi kullanılarak incelendiği belirtilmiştir. 1984 yılında sulanabilir alanlar sadece 15.120 hektar iken, 1992 yılında bu alanların 58.410 hektara, 1999 yılında 137.362 hektara yükseldiği, 1984-2011 yılları arasında bu artışın devam ederek toplam artışın %59,77'ye ulaştığından bahsedilmiştir. Buna paralel olarak 1984-2011 yılları arasında sulu tarım faaliyetlerinde %60'lık bir artışın yaşandığı, böylece GAP sulama sistemlerinin iyileştirilmesi ile sosyo ekonomik açıdan önemli atılımların olduğu çalışmanın bulguları arasındadır.

Öztürk (2001) ise GAP'ın bölgede tarım sektörü, sanayi sektörü, ticaret ve sosyo kültürel yaşam üzerinde önemli etkilerinin olduğunu ve bu parametrelerin ise istihdam seviyesi açısından önem arz ettiğini belirtmiştir. GAP'ın bölge istihdamını artırdığı, mevsimsel olarak istihdamı düzene soktuğu, bölgeden dışarıya göç hareketlerini önlediği hatta bölgeye dışarıdan göç alınmasında bile önemli bir rol oynadığı çalışmanın diğer

² Alışılmış tarımsal faaliyetlerin rahatlıkla gerçekleşebildiği verimi yüksek ve kolay işlenebilen tarımsal alanlardır. Topraklar iyi drenaja sahiptir. Su taşkını, erozyon gibi doğal afetlere çok fazla maruz kalmazlar. (Karakayacı, 2010).

saptamaları arasındadır. Sonuç olarak GAP öncesi bölgede istihdamın sektörel dağılımı, tarımda %71, sanayide %5, inşaatla %3 ve hizmetler sektöründe %21 iken bu sektörel dağılımın 2001 yılına gelindiğinde, tarımda %49'a düştüğü, sanayide %9,5, inşaatla %4 ve hizmetler sektöründe %37,5 oranlarında gerçekleşerek arttığı görülmüştür.

Yıldız (2008) ise çalışmasında GAP'ın bölge illeri üzerindeki sosyo ekonomik değişimlerini istatistikî veriler ışığında incelemiş ve eleştirel analizlerde bulunmuştur. Projenin temel stratejisinin bölgenin sürdürülebilir beşerî kalkınmayı sağlamak olduğunu belirtmiş ve bölgenin yoksulluk ve işsizlik gibi önemli ekonomik sorunlarda ülke ekonomisinin hayli üzerinde olduğunu eklemiştir. Bölgede tarımsal istihdam toplam istihdamın en büyük parçasını oluşturmakta ancak bölge tarımının birçok sorunla yüzleşiyor olması GAP Master Planı ile bölgede başta sulama olmak üzere tarımsal faaliyetleri artırıcı politikaların hızlandırılmasının önünü açtığını ifade etmiştir. Ayrıca bölgede yüksek oranlı tarım istihdamının gerçeği yansıtmadığını bölgede ciddi bir gizli işsizlik sorununun var olduğunu anlatmıştır. Projenin kapsadığı Batman gibi daha az gelişmiş illerde yoksulluk ve işsizlik probleminin daha yüksek olduğunu vurgulayarak sağlık, eğitim, konut, suç vb bir dizi toplumsal soruna kaynaklık teşkil ettiğini belirtmiştir. Bu hususta proje bölgede topyekün bir gelişme sağlamak istese de halen daha ciddi ekonomik problemlerin olduğunu ifade etmiş ve politikaların hız kazanması gerektiği üzerinde durmuştur.

Ulusal yazında, GAP gibi tarım temelli bölgesel kalkınma politikaları dışında tarımsal gelir desteklerinin de etkilerinin incelendiği çalışmalar mevcuttur. Örneğin Yılmaz vd. (2008), Isparta ilinde uygulanan Doğrudan Gelir Desteği'nin (DGD) üreticiler açısından etkilerini araştırmış ve bu etkiler ki-kare bağımsızlık testi ile test edilmiştir. Veriler 2004-2005 yılları arasından belirlenen 12 köyde yüz yüze anket görüşmesi ile toplanmıştır. Ankete seçilen örnekleme tabakalı örnekleme yöntemi kullanmıştır. İl genelinde DGD ile nakit ödemelerin gerçekleştirilmesiyle gayri safi üretim değeri arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca DGD'nin arazi genişliği, arazi parça sayısı, ekilen arazi genişliği gibi faktörlerle anlamlı bir ilişki içinde olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışma Doğrudan gelir desteklerinin istihdam ile ilişkisini ölçmemiştir.

KOP'un istihdam ile ilişkisini inceleyen çalışma olmamakla birlikte literatürde ilk kez bu tez çalışmasıyla ele alınmış olacaktır. KOP'un diğer ekonomik değişkenler üzerine etkisi de yeterince araştırılmamıştır³. Bu konuda ulaşılabilen tek çalışma Ağızan vd., (2018) çalışması olup, yazarlar KOP kapsamındaki sulama sistemlerinin ekonomik yapı üzerindeki etkilerini incelemişler ve tarımın tarih boyunca toplumların en stratejik ve üzerinde durduğu sektörlerin başında geldiğini ifade etmişlerdir. Tarımın temelde verimliliğini etkileyecek birincil koşulun etkin bir sulama sistemi olduğunu ve bu çalışmanın da merkezini oluşturan KOP'un bölgede inşa ettiği ve rehabilite ettiği sulama alanlarının bölgenin sosyo ekonomik yaşamı üzerine etkilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Sonuç olarak, 2011-2014 yılları arasında KOP sayesinde bölgede 432 tane sulama sisteminin hayata geçirildiği, bu projelere 262.903.827 TL'lik bütçe aktarıldığını ve bu sayede tarımsal gelirden 302.209.200 TL'lik artış olduğu vurgulanmıştır. Tüm bu gelişmelerin bölgede 151.105 kişiye yeni istihdam olanağı sunduğu çalışmada verilen bilgiler arasındadır ancak çalışma ampirik olarak istihdamı etkileyebilecek diğer faktörler kontrol altındayken salt KOP'un istihdamı ne kadar arttırdığını analiz etmemiştir. Tez çalışması bu bağlamda ulusal ve uluslararası yazına katkı sunacaktır.

³ Su kaynaklarının, Konya havzasında son derece kıtlı durumda bulunduğunu ve bu durumun bölgedeki mevcut yer altı ve yer üstü sularının korunması gerekliliğini vurgulayan ve KOP bölgesinde tarımda yaşanan mekanizasyon hareketleri üzerinde duran çalışmalar mevcuttur (Ökten, (2016); Malaslı, vd. (2020); Bayramoğlu ve Ağızan, (2018)).

4. BÖLÜM

4. KONYA OVASI PROJESİ’NİN KONYA VE KARAMAN TARIM SEKTÖRÜ İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİSİ: FARKLARIN FARKI YÖNTEMİ

4.1. Metodoloji

Bu tez çalışması son dönemin önemli bölgesel kalkınma projelerinden bir tanesi olan Konya Ovası Projesi’nin genel istihdam ve özellikle tarım sektörü istihdam göstergeleri üzerine etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Analizlerde TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi (2008-2017) havuzlanmış yatay kesit veri seti kullanılmıştır. Bu analiz gerçekleştirilirken “Standart Farkların Farkı-FF (Differences and Differences-DID)” yöntemi ve “Eğilim Skoru Eşleştirme Yöntemi (Propensity Score Matching-PSM)” uygulanmıştır.

FF yöntemi nicel araştırmalarda uygulanan ve gözlemsel verileri kullanarak, deneysel bir araştırma tasarımını taklit etmeye çalışan, istatistiki yöntemlerden bir tanesidir. Doğal bir deney olarak kabul edilen FF yöntemi bazı dışsal olay, tedavi ve uygulamaların canlılar üzerindeki etkisini analiz eder. Örneğin sağlık biliminde bir tedavinin insan ve hayvanlar üzerine etkisi, ekonomi biliminde ise hükümet politikalarının hanehalkları ve firmalar üzerine etkisi FF yöntemi ile analiz edilebilir (Callaway ve Anna, 2019: 2-3).

Ekonomik açıdan özellikle kamu müdahalelerinin nedensel etkilerini tahmin etmek ve sonuçlarını değerlendirmek için uygulanan FF yöntemi, politikanın uygulanması ile birlikte hedeflenen gösterge açısından politika öncesi ve politika sonrası dönemde müdahale grubu ve kontrol grubu arasındaki görece farklılıkları ortaya koyarak nedensel çıkarımlarda bulunmaktadır (Abae, 2005: 1-2). Müdahale grubu politikanın uygulandığı yani politikadan etkilenen grup iken, kontrol grubu politikanın etkilemediği gruptur.

Politika öncesi ve sonrası dönemde müdahale grubu ve kontrol grubu arasında hedeflenen göstergeler açısından farklılıklar vardır. Örneğin tez çalışmasının ele aldığı KOP bir politikadır ve KOP’un etkisi merak edilen gösterge istihdamdır. KOP’un uygulandığı iller müdahale, uygulanmadığı iller kontrol grubu olup, müdahale grubu ve kontrol grubunun politika öncesi yani KOP’un uygulanmaya başladığı yılın öncesi dönemlerde istihdam seviyeleri arasında farklılık görülebilir. Aynı şekilde politika uygulandıktan sonra da iki grup arasında ortalama istihdam düzeyi noktasında farklılıklar olabilir. Politikanın etkisini görmek

adına, politika sonrası müdahale ve kontrol grubu arasındaki ortalama istihdam farkından politika öncesi ortalama istihdam farkı çıkarılır, yani farkların farkı alınmış olur. Böylelikle politikanın etkinliği hesaplanmış olur. Yöntemin isminin “Farkların Farkı” olması buradan kaynaklanmaktadır.

Model tahminlerinde FF yönteminin tercih edilmesinin altında yatan nedenler heterojen bireyler arasında karşılaştırma yaparken ortaya çıkan ölçüm hatası, otokorelasyon sorunu, dışlanmış değişken gibi içsellik yaratabilecek problemlerin çoğuna çözüm getirmesidir (Bertnard vd., 2003: 2-3).

FF yöntemi matematiksel ifadelerle gösterilecek olursa, $\mu_{it} = E(Y_{it})$ belirli bir grup (i) için politikanın hedeflediği değişkenin ortalama değerini verir. i kontrol grubu için 0 değerini alırken, müdahale grubu içinse 1 değerini almaktadır. t ise politika öncesi dönem için 1 değerini alırken politika sonrası dönem için 0 değerini almaktadır. Politikanın uygulanacağı müdahale grubu için hedef değişkenin politika öncesi dönemde ortalama değeri μ_{10} iken, kontrol grubu için bu değer μ_{00} ’dır. Politikanın uygulandığı dönem ve sonrasında müdahale grubunun ilgili değişken ortalaması μ_{11} iken kontrol grubu için bu ortalama μ_{01} ’dir. Politikanın etkisini gösteren ortalama değişken farkları arasındaki fark, politika sonrası ilgili değişken ortalamalarının farkından, politika öncesi ilgili değişken ortalamalarının çıkarılması ile bulunur (Abadie, 2005: 3).

Farkların farkı metodunun matematiksel olarak yazımı ise (1) nolu denklemdeki gibidir.

$$\delta = (\mu_{11} - \mu_{01}) - (\mu_{10} - \mu_{00}) \quad (1)$$

Farkların farkı metodu uygulanırken, hedeflenen değişken üzerine politikanın yalın etkisini görebilmek adına kullanılan regresyon modelinde hedeflenen değişkene etki edebilecek diğer değişkenler kontrol altına alınır. Örneğin tez çalışmasında incelenen KOP’un hedef değişken olan istihdam üzerine etkisi analiz edilirken, politika dışında istihdamı etkileyebilecek bireysel ve bireylerin yaşadığı bölgeye özgü karakteristikler regresyonda kontrol altına alınır.

Denklem (2)’de yer alan $müdahale_{i,s,t} * dönem_{s,t}$ etkileşim değişkeninin katsayısı yani (δ) politikanın etkinliğini ortaya koyar. Bu katsayı denklem (1)’deki farka eşittir.

$$\dot{I}ST_{i,s,t} = \beta_0 + \beta_1 \text{müdahale}_{i,s,t} + \beta_2 \text{dönem}_{s,t} + \delta (\text{müdahale}_{i,s,t} * \text{dönem}_{s,t}) + \mathbf{b}'\mathbf{X} + \omega_s + \varphi_t + u_{i,s,t} \quad (2)$$

Tez çalışmasında KOP projesinin sırasıyla genel istihdama, sürekli istihdama ve tarım sektöründeki sürekli istihdama etkisi analiz edilmiştir. Yani (2) nolu denklem 3 farklı bağımlı değişken için ayrı ayrı analiz edilmiştir. İlk analizde “İST” ile ifade edilen değişken bireyin istihdam durumunu göstermektedir. İstidam durumu tezde kullanılan “Hanehalkı İşgücü Anketinde” bireyden bireye değişmekte olup, eğer kişi çalışıyorsa 1, çalışmıyorsa 0 değerini almaktadır. Diğer bir ifade ile “İST” değişkeni bir kukla değişkenidir. KOP politikasının bireylerin istihdamı üzerine etkisi mikro veriseti ile araştırıldığından kullanılan örnekleme t zamanında, s bölgesinde yaşayan i bireyine ilişkin gözlemler yer almaktadır. İkinci analizde bağımlı değişken sürekli istihdamdır, KOP’un kalıcı mı geçici mi istihdama yol açtığı bu analiz ile araştırılmıştır. Üçüncü analizde ise sadece tarım sektöründe KOP’un geçici mi kalıcı mı istihdama yol açtığı tahmin edilmiştir. Üç analiz yapıldığı örneklem farklılaşmakla birlikte kullanılan açıklayıcı değişkenler aynıdır.

“*dönem*” değişkeni politika öncesi yani 2015 öncesi dönem için 0, KOP’un uygulamaya koyulduğu 2015 ve sonrası yıllar için 1 değerini alan bir diğer kukla değişkendir. \mathbf{X} matrisi politika dışında istihdamı etkileyecek diğer kontrol değişkenlerini içerir. Bu kontrol değişkenleri yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim vb. gibi bireysel karakteristiklerin yanı sıra bölgedeki işgücüne katılım oranı, genel enflasyon düzeyi ve tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı gibi bölge karakteristiklerini temsil eden makroekonomik değişkenlerdir. Denkleme, bölgeye ve zamana göre değişen ama gözlemlenemeyen ve istihdamı etkileyebilecek faktörler sırasıyla ω_s bölge sabit etkileri ve φ_t yıl sabit etkileri ile kontrol edilmiştir. $u_{i,s,t}$ ise beyaz gürültü özelliği gösteren özdeş ve bağımsız hata terimidir. “*müdahale*” değişkeni KOP’un uygulandığı bölgelerde yaşayan bireyler için 1 değerini, kontrol grubu olarak seçilen bölgelerde yaşayan bireyler için ise 0 değerini almaktadır. Politikanın uygulandığı yani müdahale grubu olan bölgeler İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2 (İBBS-2) bölgelerinden TR52 (Konya, Karaman)’dır. Konya ve Karaman gibi Aksaray ve Niğde’de politika tam olarak 2015 yılında⁴ uygulanmaya başlamasına rağmen, TR71’deki diğer iller (Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir) 2016 yılında KOP’a dahil olduğundan ve Hanehalkı İşgücü Anketi İBBS-2’den daha detaylı tahmine izin

⁴ KOP Eylem Planı nihai olarak 30.12.2014 yılında Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu tarafından kabul edilmiş ve faaliyete geçirilmiş olduğundan, analizlerde politika başlangıç dönemi olarak 2015 yılı kabul edilmiştir.

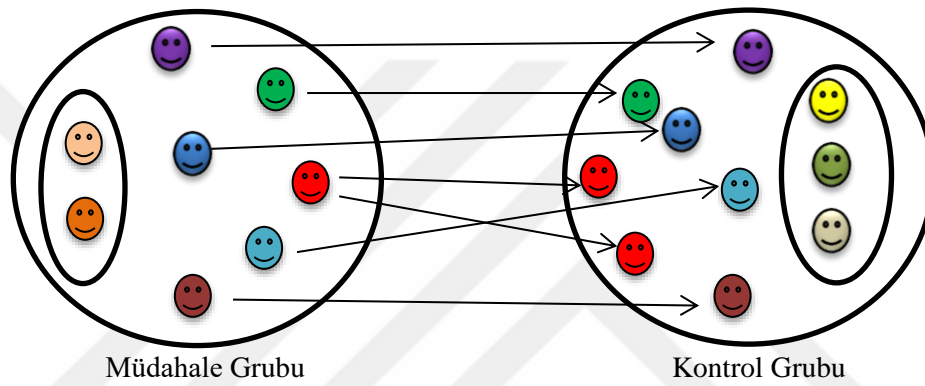
vermediğinden TR71 bölgesi analize dahil edilmemiştir ve analiz TR52 bölgesi ile sınırlandırılmıştır. KOP'a 2016 yılında dahil olan TR72 bölgesi illerinden Yozgat da aynı sebeple ve TR72 bölgesini KOP kapsamına hiç girmeyen Kayseri ve Sivas ile paylaştığından analize dahil edilmemiştir.

Politikanın etkisinin güvenilir ve yansız bir şekilde tahmin edilebilmesi için seçilen kontrol ve müdahale gruplarının politika öncesi dönemde benzer karakteristik özellikler göstermesi gerekmektedir. Bu hususta politikanın uygulandığı müdahale grubu ve kontrol grubu arasında çok büyük farklılıkların olmamasına dikkat edilmelidir. Diğer bir ifade ile kontrol grubu bireyleri ve müdahale grubu bireylerinin sosyo-ekonomik göstergeler, yaşanan bölgenin iş gücü piyasası şartları ve istihdam oranı bakımından politika öncesi dönemde benzer özellikler taşıması politikanın salt etkisinin daha doğru tahmin edilebilmesi için önemlidir. KOP bölgesi özellikle tarımsal üretim ve istihdam özellikleri ile öne çıkarken, seçilen kontrol grubu bölgelerde benzer özellikler aranmıştır. Aksi takdirde sonuçlarda seçim yanlılığı ile karşılaşılabilir. Eğer kontrol grubu istihdamın veya tarımsal istihdamın halihazırda yüksek olduğu yerler arasından seçilseydi (seçim yanlılığı) KOP'un müdahale grubu bireylerinin istihdamı üzerinde aldatici bir pozitif etkisi olduğu bulunabilirdi. Bu nedenle müdahale grubu ile benzer karakteristikler sergileyen TR33 (Manisa, Kütahya, Afyon, Uşak), TR41 (Bursa, Bilecik, Eskişehir) ve TR62 (Mersin, Adana) bölgeleri kontrol grubu olarak belirlenmiştir.

Seçilen benzer yapıdaki kontrol bölgeleri ile her ne kadar seçim yanlılığı ortadan kaldırılmaya çalışılsa da analizlerde seçim yanlılığı olma ihtimali halen devam etmektedir. Çünkü politika bölgesel olarak gerçekleştirilmiş olup bireylerin istihdam düzeyleri üzerine etkisi araştırılmıştır. Politikanın uygulanmadığı kontrol grubunda bireysel karakteristiklerinden dolayı istihdam edilme şansı yüksek, müdahale grubunda ise bireysel karakteristiklerinden dolayı (cinsiyet, medeni hal ve eğitim gibi) istihdam edilme şansı düşük bireylerin olabilme ihtimali seçim yanlılığının tam olarak elimine olmasını engellemektedir. Daha açık bir ifade ile bireysel düzeyde gözlemlenen mikro verilerin kullanılmasından dolayı, politika öncesi ve sonrası dönemde ancak ve ancak kontrol ve müdahale grubu bireylerinin benzer yapı ve karakteristik özellikler sergilemesi sayesinde politikanın salt etkisi doğru tahmin edilebilecektir. Literatürde bu durum paralel trend olarak (**common trend**) adlandırılır.

Bu nedenle seçim yanlılığını önlemek adına, “Eğilim Skoru Eşleştirme Yöntemi (ESEY)” ile benzer karakteristikler sergileyen bireylerin kontrol ve müdahale grubunda olması sağlanmıştır. Eğer araştırmada seçim yanlılığı meydana gelirse tahmin edilen parametreler yanlı olacaktır. ESEY ile yanlılığın asgari düzeye indirilmesi hedeflenmiştir.

ESEY Rosenbaum ve Rubin (1983) çalışması ile geliştirilmiştir. ESEY temelde müdahale ve kontrol gruplarındaki bireylerin temel karakteristikler veri olarak alınarak eşleştirilmesi fikrine dayanır. İşleyişinde Şekil 4.1’de ortaya konulduğu gibi müdahale grubundan her bir birey kendi ile aynı özellikleri taşıyan, kontrol grubundaki birey veya bireylerle eşleştirilmektedir.

Şekil 4.1. Müdahale ve Kontrol Grubundaki Bireylerin Eşleştirilmesi

Kaynak: Polat ve Aktakke, 2017: 44

Şekil 4.1’de sembolik olarak gösterildiği üzere ESEY ile müdahale grubu ve kontrol grubunda aynı özellikleri sergileyen bireyler kullandığımız örnekte eşleştirilmiş haldedir. Eşleştirmede ve diğer bölümlerde detayları ile anlatılacak analizlerde STATA 15 programı kullanılmıştır. ESEY, özellikle tıp ve ekonomi alanında müdahale ve kontrol gözlemlerinde benzerlik yaratmada ün kazanmış bir metottur. Metot, gözlenebilir ortak karakteristik özellikleri ortaya koymakta ve bağımlı değişkenin bu karakteristikleri simgeleyen değişkenlere göre şartlı olabilirliği olarak ifade edilmektedir. Şekilde de görüldüğü üzere yöntem, müdahale ve kontrol grupları arasında bir örtüşmeyi dizayn eder (Guo ve Frase, 2015: 1-3).

Yöntem birçok açıdan avantaj sağlar. Bu avantajlardan biri ESEY’in net tanımlanan aşamalar takip edilerek kolayca uygulanmasıdır. Ancak yöntemin temelinde iki önemli eksiklik de yatmaktadır. Bunlardan ilki yöntemin tam deneysel tasarımlardan farklı olarak sadece gözlenebilir değişkenler temelinde eşleme yapmasıdır. İki grup arasındaki gözlenemeyen faktörler yüzünden oluşabilecek farkları dikkate alamamaktadır. Bu yüzden

gözlenemeyen özelliklerden dolayı ortaya çıkacak seçim yanlılığı ESEY ile çözümlenemeyecektir. ESEY'in bir diğer zayıf noktası ise işlemin gerçekleşebilmesi için çok gözlemlili veri setlerine ihtiyaç duyulmasıdır. Kontrol ve müdahale grubunun pek çok karakteristik açıdan gözlenebilir olması ve doğru eşleşmeyi sağlamak için mümkün olduğunca çok veri toplanması gerekir ancak bu her zaman istenildiği gibi gerçekleşmeyebilir. Kontrol ve müdahale grupları benzer eş bulamamaları durumunda örneklem dışı olmakta ve bu durum ise kayıp gözlem sorununu ortaya çıkarmaktadır. Literatürde, herhangi bir gözlemin benzer özelliklere sahip bir eş bulamaması **ortak destek alanına (common support) girememesi** olarak ifade edilir (Austin, 2011: 404-406). Sonuçta kaybedilen gözlem sayısı yeterli düzeye ulaşamaz ise ESEY ile yaratılan yeni örneklem FF tahmininde kullanılamayacaktır. Çalışmada kullanılan ve 2008-2017 yılları arasını kapsayan TÜİK "Hanehalkı İşgücü Anketi" çok gözlemlili bir veri seti olduğundan, bu yönüyle çalışma ESEY'in kullanılabilirliği açısından uygun şartlarını gözlem sayısı açısından fazlasıyla sağlamaktadır.

ESEY yöntemi kontrol ve müdahale grubu bireylerinin her biri için bireysel karakteristiklerini temel alarak bir "eğilim skoru" hesaplamaktadır ve benzer eğilim skoruna sahip bireyler eşleşmektedir. ESEY'in türleri de mevcuttur. Örneğin bu çalışmada "Kaliper Eşleştirmesi" kullanılmıştır. Müdahale grubunda eşleştirme gerçekleştirilirken her bireyin en yakın komşusu ile değil benzer eğilim skoruna sahip ama verisetinde daha uzaktaki bireylerle de eşleşebilmesi bu metodla mümkündür. Kaliper Eşleştirmesi komşu eşleştirmelerinin yanlı sonuçlar doğuracağı varsayımına göre geliştirilmiştir. Eşleştirme kalitesi bu yönüyle daha iyidir (Guo ve Fraser, 2015: 189).

Rosenbaum ve Rubin (1983) ideal kaliper değerini 0,25 olarak belirlemiş ve literatürün geneli incelendiğinde ise bu değere yakın değerlerin tercih edildiği görülmüştür. Bu değer düşükçe sonuçlar daha kaliteli çıkmaktadır. Tez çalışmasında çok yüksek olan gözlem sayısının avantajı kullanılarak bu oran 0,1 olarak belirlenmiş ancak 0.25 ile de benzer sonuçların çıktığı görülmüştür.

ESEY yöntemi ile ilgili örneklem elde edildikten sonra farkların farkı tahmini gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan 3 bağımlı değişkenin kukla değişkeni olmasından dolayı (2) nolu denklem, bağımlı değişkenler sırasıyla genel istihdam, sürekli istihdam ve tarım sektöründe sürekli istihdam iken 3 kere logit yöntemi ile analiz edilmiştir. Logit yöntemi

ile elde edilen analiz sonuçlarına ilerleyen bölümlerde değinilecek olup, burada logit yöntemi metodolojik açıdan anlatılacaktır.

Logit yöntemi bağımlı değişkenin kukla değişkeni olduğu durumda uygulanır. Bağımlı değişkenin 2 değer alan nitel değişken (kukla değişkeni) olduğu log-doğrusal (yarı logaritmik) modellere logit model denilmektedir. Logit modeller, lojistik birikimli dağılımdan türetilen modellerdir (Akay, 2015: 179). Logit modelleri nitel varsayımlara dayandığından yaşamın birçok alanında nitel özellikler taşıyan değişkenlerin analizine imkân tanır. Logit model 1845’li yıllarda ortaya çıkartılmış ve ilk olarak toplumsal yapının ekonomik ve sosyal dinamiklerini incelemede kullanılan örneklemelere uygulanmıştır. Logit model EKKY (En Küçük Kareler Yöntemi) ile değil, en çok benzerlik (maximum likelihood) yöntemi ile tahmin edilmektedir (Gujarati, 2004: 595).

Y denklemi; bir kukla değişken ve X ’te bir açıklayıcı değişken olmak üzere lojistik regresyon

$$P_i = E (Y = 1/X_i) = \frac{1}{1+e^{-(b_0+b_1X_i)}} = \frac{1}{1+e^{-Z_i}} \quad (4)$$

eşitliği ile gösterilmektedir.

Burada $Z_i = b_0 + b_1X_i$ ve e doğal logaritmayı göstermekte olup 2.7182’ye eşittir. Z_i değişkeni $-\infty$ ve $+\infty$ arasındaki değerler aldıkça, P_i de 0 ve 1 aralığında değerler almakta ve Z_i ve P_i arasındaki ilişkinin doğrusal olma şartı sağlanmış olmaktadır.

Bu ilişkinin tahmin edilebilmesi için modelin doğrusal biçime dönüştürülmesi gerekmektedir.

$$1 - P_i = \frac{1}{1+e^{Z_i}} \quad (5)$$

olarak yazılabilir. Bu durumda (5) nolu denklem (6) nolu denklemdeki gibi düzenlenebilir;

$$\frac{P_i}{1-P_i} = \frac{1+e^{Z_i}}{1+e^{-Z_i}} = e^{Z_i} \quad (6)$$

Nihai olarak (6) nolu denklemin sol tarafındaki oranın e tabanına göre logaritması alınır;

$$L_i = \ln \left(\frac{P_i}{1-P_i} \right) = \ln e^{Z_i} = Z_i = b_0 + b_1 X_i \quad (7)$$

Bu fonksiyon bir logit model olup, değişkenler arası doğrusal ilişkiyi açıklamada kullanılan yarı logaritmik bir fonksiyondur. Çalışmadaki analizlerin temel aldığı (2) numaralı denklem logit yöntemi ile analiz edilmiştir.

4.2. Veri Seti ve Özet İstatistikler

Konya Ovası Projesi'nin (KOP) bölge istihdamı üzerine etkileri 2008-2017 arası yılları TÜİK "Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA)" kullanılarak FF ve FF-ESEY yöntemleri ile analiz edilmiştir. Bu bağlamda HİA ve analizlerde kullanılan değişkenlere ait özet istatistikleri açıklamak yerinde olacaktır.

Türkiye'de 1961 Anayasası ile birlikte ilk kalkınma planı DPT tarafından hazırlanıp 1963 yılında faaliyete geçirilmiştir. Türkiye'de planlı döneme geçiş ile birlikte beş yılda bir araştırılan nüfusun istihdam yapısı 1966 yılından itibaren HİA ile derlenmeye başlanmış ancak 1988 yılına gelinceye kadar tutulan bu kayıtların işgücü piyasasını tamamıyla yansıtacak yeterli bilgiyi içermediği kanısına varılmıştır. Ayrıca işgücü anketinden elde edilen verilerin; coğrafi kapsam, kapsam, tanım, değişken ve sınıflandırmadaki farklılıklar nedeni ile yıllar itibariyle karşılaştırılabilir nitelikte olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu gibi yaşanan sorunlar Türkiye'yi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yürütölen İşgücü Piyasası Enformasyon Sistemi (IPES), Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası İşgücü Örgütü (ILO) gibi küresel çapta kuruluşlar ile ortak iş birliğine yönelmiş ve iş gücü göstergelerinin daha düzenli ve objektif analiz edilebilmesi için HİA üzerinde yeni yapılandırmalar gerçekleştirilmiştir. 1988 yılında anket her yönüyle gözden geçirilerek yeni bir görüntüye kavuşturulmuştur. Ekim 1988'den 1994'e kadar geçen süre zarfında ikame prensibine dayanarak 11,160 hanehalkından veri toplanmış, 1994 yılından itibaren ikame prensibinden vazgeçilerek, örneklem sayısı 15,000'e ve 1999 yılında ise 23,000'e yükseltilmiştir. 2000 yılına kadar sadece 12 yaş ve üstünün cevapladığı anket, 2000 yılından sonra 15 yaş üstü bireylere uygulanmaya başlanmıştır. 2004 yılına gelindiğinde soru sayısında artışlar yaşanmış ve sorular EUROSTAT standartları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Şu an pek çok hanehalkı anketinde olduğu gibi HİA'da yer alan sorular AB ülkelerindeki HİA anketlerindeki sorularla aynıdır. 2004 yılında HİA'nın örnek hacmi İİBS-2 düzeyinde tahmin verecek şekilde elde edilmeye başlanmış ve örneklem sayısı 37.000'e ulaşmıştır. 2009 yılına gelindiğinde ise HİA'da yeni değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde soru

kâğıdı ILO'dan bir uzmanla revize edilmiş, 2009 yılına kadar kendine ankette yer edinen eksik istihdam kavramı çıkarılarak yerine zamana bağlı eksik istihdam ve yetersiz istihdam kavramları dahil edilmiştir. 2009 yılında ayrıca “Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflandırılması (NACE)” Revize 1 ve Revize 2 aktif bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. 2010 yılından sonra ise tamamen Revize 2 kullanılmıştır. HİA'ların sürekli bir değişim sürecinde olmasının altında yatan ana nedenler ülkemizin işgücü yapısını objektif bir biçimde yansıtmak, çalışanların hangi iktisadi faaliyet kolunda olduğunu ve hangi birimde görevlendirildiğini ortaya çıkarmak ve işsiz bireylerin iş arama süreçlerini ortaya koymaktır (TÜİK, 2018).

HİA'ların örneklem tasarımı için iki aşamalı tabakalı örneklem yöntemi uygulanmaktadır. Ardışık iki dönem arası ve ardışık iki yılın aynı dönemlerinde adrese dayalı %50 çakışma sağlanarak rotasyon kalıpları meydana getirilmiştir. Araştırmanın 2014 yılındaki örneklem hacmi 44,000 kişidir. Örnek hacmi EUROSTAT 577/98 nolu regülasyon temel alınarak belirlenmiştir. Çalışma yıllık tahminleri İBBS-2 düzeyinde verebilmektedir. Tez çalışmasında anketin bu avantajı kullanılarak bölgesel düzeyde uygulanan KOP politikasının etkisi FF ve FF-ESEY yöntemi ile analiz edilebilmiştir

Anket bireylerin yaş, cinsiyet, eğitim durumları, medeni halleri gibi karakteristik özelliklerini sunmasının yanı sıra istihdama konu olan; bireylerin işgücü durumu, çalıştığı iktisadi meslek grubu, işe nasıl girdiği, çalışma sisteminin tam zamanlı ya da yarı zamanlı olup olmaması gibi birçok soruyu içerisinde barındırmaktadır (TÜİK, 2018).

Tablo 4.1. Modele Dahil Edilen Kontrol Değişkenleri

Kontrol Değişkenler	Değişken Açıklamaları
Cinsiyet	1-Erkek 2-Kadın
Yaş	15-66
Medeni Durum	1-Bekar 2-Evli 3-Boşandı 4-Eşi Öldü
Eğitim	1-Okur Yazar Olup Bir Okul Bitirmeyen 2-İlkokul 3- Genel Ortaokul/Mesleki Ortaokul 4-Genel Lise 5-Mesleki/Teknik Lise 6-Yüksekokul, Fakülte ve Lisansüstü
Enflasyon Oranı	Fiyatlar Genel Seviyesindeki Artış Oranı
İşgücüne Katılım Oranı	Toplam Nüfus İçinde İşgücünün Payı
Tarımsal GSYİH	Toplam GSYİH içinde Tarım Sektörünün Payı

KOP politikasının genel istihdam, sürekli istihdam ve tarım sektöründe sürekli istihdam üzerine etkisi analiz edilirken, politika dışında istihdamı etkileyebilecek diğer değişkenler regresyon modeline kontrol değişkenleri olarak dahil edilmiştir. Bu değişkenler Tablo 4.1’de gösterildiği gibidir.

Bu değişkenler Denklem (2)’de belirtilen X matrisinin içinde yer almaktadır. Bireysel düzeyde eğitim, cinsiyet, medeni hal ve yaş değişkenleri, bölgesel düzeyde ise, enflasyon oranı, işgücüne katılım oranı ve tarımsal GSYİH X matrisi içerisinde yer almaktadır. Bölgesel bazda gözlenemeyen ama istihdam üzerinde etkisi olabilecek diğer değişkenleri temsil eden ve ω_s ile gösterilen bölge sabit etkileri ayrıca modele dahil edilmiştir.

Analizlerin temel bağımlı değişkenleri olan genel istihdam, sürekli istihdam ve tarım sektöründe sürekli istihdama ilişkin özet istatistikler Tablo 4.2’de sunulmuştur.

Tablo 4.2’de Panel A, KOP öncesi ve sonrası bireylerin genel istihdam durumlarını, KOP’un uygulandığı bölgeleri kapsayan müdahale grubu ve politikanın uygulanmadığı kontrol grubu için ayrı ayrı göstermektedir. Politika öncesi dönemde müdahale grubunda istihdam edilemeyenlerin oranı %52,91 iken, politikanın uygulanmaya başlamasıyla birlikte %48,41’e düşmüştür. Diğer bir ifade ile istihdam oranı %4,5 artmış, müdahale bölgelerinde politika öncesinde işi olmayanlar politika sonrasında istihdam edilmiştir. Kontrol grubu içerisinde bir işi olmayanların oranı ise politika öncesinde %54,12 iken bu oran politika sonrasında %49,18’e düşmüştür. Kontrol grubunda da müdahale grubundaki gibi politika öncesi döneme nazaran sonrası dönemde istihdam oranının arttığı görülmektedir. Müdahale grubunda bu artış %4,5 olmakla birlikte, kontrol grubunda %4,94 olarak gerçekleşmiştir. KOP, sadece müdahale grubu olan bölgelere uygulanmasına rağmen, kontrol grubunda istihdam artışı daha fazla olmuştur. Politikanın uygulanması ile birlikte müdahale grubunda genel istihdam açısından daha fazla bir iyileşme beklenirken, bunun gerçekleşmediği görülmektedir. Tabii ki, sadece özet istatistiklere bakarak bunu söylemek yanlış olur ki, müdahale grubundaki istihdam artışı politika ile gerçekleşmiş olabileceken kontrol grubu bölgelerinde başka faktörler istihdam artışına neden olmuş olabilirler. Ya da müdahale grubundaki istihdam artışı da tamamen başka faktörlere bağlı olabilir. Bu bağlamda regresyon analizi yapılarak istihdamı etkileyecek faktörler kontrol edildiğinde daha doğru bir çıkarımda bulunulabilecektir.

Tablo 4.2. İstihdam, Sürekli İstihdam ve Tarımda Sürekli İstihdama İlişkin Özet İstatistikler

Panel A: İstihdam	Gözlem Sayısı	Yüzde Değer
Politika Öncesi Müdahale Grubu		
0= Çalışmıyor	61,191	52,91
1=Çalışıyor	54,468	47,09
Toplam	115,659	100,00
Politika Sonrası Müdahale Grubu		
0= Çalışmıyor	25,041	48,41
1=Çalışıyor	26,682	51,59
Toplam	51,723	100,00
Politika Öncesi Kontrol Grubu		
0= Çalışmıyor	144,985	54,12
1=Çalışıyor	122,911	45,88
Toplam	267,896	100,00
Politika Sonrası Kontrol Grubu		
0= Çalışmıyor	56,043	49,18
1=Çalışıyor	57,920	50,82
Toplam	113,963	100,00
Panel B: Sürekli İstihdam		
Politika Öncesi Müdahale Grubu		
0= Çalışmıyor	5,258	16,26
1=Çalışıyor	27,082	83,74
Toplam	32,340	100,00
Politika Sonrası Müdahale Grubu		
0= Çalışmıyor	2,606	15,51
1=Çalışıyor	14,197	84,49
Toplam	16,803	100,00
Politika Öncesi Kontrol Grubu		
0= Çalışmıyor	11,464	13,55
1=Çalışıyor	73,131	86,45
Toplam	84,595	100,00
Politika Sonrası Kontrol Grubu		
0= Çalışmıyor	5,988	14,68
1=Çalışıyor	34,801	85,32
Toplam	40,789	100,00
Panel C: Tarımda Sürekli İstihdam		
Politika Öncesi Müdahale Grubu		
0= Çalışmıyor	1,351	78,23
1=Çalışıyor	376	21,77
Toplam	1,727	100,00
Politika Sonrası Müdahale Grubu		
0= Çalışmıyor	403	60,97
1=Çalışıyor	258	39,03
Toplam	661	100,00
Politika Öncesi Kontrol Grubu		
0= Çalışmıyor	4,088	80,22
1=Çalışıyor	1,008	19,78
Toplam	5,096	100,00
Politika Sonrası Kontrol Grubu		
0= Çalışmıyor	1,623	78,79
1=Çalışıyor	437	21,21
Toplam	2,060	100,00

Ayrıca KOP ağırlıklı olarak tarımsal sulama ve tarımla ilgili projeleri kapsayan bir politika olduğundan genel istihdamda bir artış yaratmaması olasıdır. Çünkü genel istihdama sanayii ve hizmetler sektörü de girmekte olup, KOP kapsamında spesifik olarak bu sektörlere yönelik çok sayıda faaliyete geçirilmiş program bulunmamaktadır.

Tablo 4.2’de Panel B, KOP öncesi ve sonrası dönemde müdahale grubu ve kontrol grubunun sürekli istihdam değerleri hakkında bilgi vermektedir. Politika öncesinde müdahale grubunda sürekli olarak istihdam edilemeyenlerin oranı %16,26 iken bu oran politika sonrasında %15,51’e düşmüştür. Diğer bir ifade ile sürekli istihdamın %0,75 oranında arttığı görülmüştür. Kontrol grubunda ise tersine, sürekli olarak istihdam edilmeyenlerin oranı %13,55’den %14,68’e yükselmiş ve sürekli istihdam oranı %1,3 düzeyinde düşüş kaydetmiştir. Özetle politikanın uygulandığı müdahale grubunda sürekli istihdam açısından küçüğe olsa bir artış yaşadığı ancak politikanın uygulanmadığı kontrol grubunda ise sürekli istihdamın düştüğü görülmüştür. Diğer faktörler kontrol edilmeden özet istatistiklere bakarak kesin bir yorum yapmak çok gerçekçi olmayacaktır ancak istatistiklerin verdiği ön bilgi KOP’un müdahale bölgesinde var olan istihdamı korumanın yanısıra yeni istihdam alanları da yarattığını ima etmektedir. Ancak kesin bir çıkarım FF analizi sonrası yapılabilir.

Tablo 4.2’de Panel C, KOP öncesi ve sonrası dönem için KOP’un uygulandığı müdahale bölgesi ve uygulanmadığı kontrol bölgesi için tarım sektöründeki sürekli istihdam oranlarını göstermektedir. Daha öncede belirtildiği üzere tarım sektörü bölgenin en stratejik öneme sahip sektörlerinin başında gelmektedir ve KOP kapsamında başta sulama olmak üzere tarımsal projeler ağırlıktadır bu bağlamda KOP’un bölgede tarım istihdamını artırma noktasında pozitif etkiler sergileyeceği beklenmektedir. Özet istatistikler de bunu doğrular niteliktedir ki, politika sonrası dönemde, politika öncesine kıyasla müdahale grubu illerindeki tarım sektöründe sürekli olarak istihdam edilen bireylerin oranı büyük bir artış kaydederek %21,77’den %39,03’e çıkmıştır. Tarımda sürekli istihdam müdahale grubu illerinde ortalama olarak %17,26 artmıştır. Diğer yandan kontrol grubu illerinde bir artış yaşansa da bu artış sadece %1,43 olarak gerçekleşmiştir. Politika öncesinde, müdahale grubu ile kontrol grubu illerindeki tarım sektörü sürekli istihdam ortalaması farkı sadece %1,99 (%21,77-%19,78) iken, politika sonrası %17,82 (%39,03-%21,21) olarak gerçekleşmiştir. Bu iki farkın farkı yani %15,83 politikanın etkisi olarak adlandırılmaktadır ancak regresyon modeline diğer faktörlerin eklenmesi ile bu yüzde tabii ki de değişecektir. Özet istatistikler bölgede politikanın sulama sistemlerinin iyileştirilmesi, yeni sulama sistemlerinin inşa edilmesi ve

diğer projelerle tarımsal istihdama katkı sunduğunu göstermektedir Ancak istihdamı etkileyen birçok değişken olduğundan bir sonraki bölümde gerçekleştirilecek olan ampirik analizler sonuçlar üzerinde daha doğru çıkarımlar yapabilmemizi sağlayacaktır. İstihdamı etkileyebilecek değişkenler cinsiyet, eğitim, yaş gibi bireysel faktörler olabileceği gibi bölgelere özgü faktörlerde olabilir. Bireyden bireye değişmeyen ama bölgesel olarak değişen faktörler enflasyon oranı, işgücüne katılım oranı gibi değişkenlerdir ki Tablo 4.3 genel anlamda istihdamı, sürekli istihdamı ve tarım sektöründe istihdamı etkileyebilecek ve bu nedenle analizlerde kontrol altına alınan bölgesel faktörlere ait özet istatistikleri sunmuştur.

Tablo 4.3. Dönemler İtibari ile Enflasyon, İşgücü Katılım Oranı ve Tarımsal GSYİH Değişkenlerine İlişkin Özet İstatistikler

Panel A: Enflasyon	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Min.	Max.
Politika Öncesi Müdahale Grubu	115.659	0.077	0.0124	0.0547	0.0934
Politika Sonrası Müdahale Grubu	51,723	0.086	0.019	0.071	0.114
Politika Öncesi Kontrol Grubu	267,896	0.077	0.012	0.051	0.096
Politika Sonrası Kontrol Grubu	113,963	0.087	0.013	0.072	0.112
Panel B: İşgücüne Katılım Oranı					
Politika Öncesi Müdahale Grubu	115.659	50.074	1.474	48.6	52.8
Politika Sonrası Müdahale Grubu	51,723	55.471	0.288	55.1	55.8
Politika Öncesi Kontrol Grubu	267,896	49.611	2.828	44	54.8
Politika Sonrası Kontrol Grubu	113,963	56.566	1.977	54.3	59.7
Panel C: Tarımsal GSYİH					
Politika Öncesi Müdahale Grubu	115.659	6.583.680	1.430.438	4.292.513	8.547.759
Politika Sonrası Müdahale Grubu	51,723	1.18e+07	12.001.77	1.10e-07	1.36e+07
Politika Öncesi Kontrol Grubu	267,896	6.371.863	1.903.456	3.196.133	1.07e+07
Politika Sonrası Kontrol Grubu	113,963	1.03e+07	2..617951	6.466.686	1.38e+07

Tablo 4.3-Panel A'da görüldüğü üzere politika öncesi KOP bölgesinde gerçekleşen ortalama enflasyon oranı %7,7 iken, bu oran politika sonrasında %8,6 olmuştur. Kontrol bölgesinde ise politika öncesi gerçekleşen enflasyon oranı %7,7, politika sonrasında %8,7 olarak gerçekleşmiştir. Müdahale grubu ve kontrol gruplarının hem politika öncesi hem depolitika sonrası enflasyon oranları birbirine çok yakındır. Bu bağlamda aralarında istihdam oranlarını politika sonrasında farklılaştıracak çok büyük enflasyon oranı farklılıkları yoktur. Analiz yapıldıktan sonra daha kesin olarak yorum yapılabilecektir ancak özellikle sürekli istihdam değişkenleri açısından kontrol grubu ve müdahale grubu arasında KOP sonrası oluşan büyük istihdam farklılıkları enflasyona atfedilemez gibi görünmektedir.

Modele dahil edilen bir diğer önemli makro ekonomik değişken ise işgücüne katılım oranıdır. İşgücüne katılım oranı, istihdam edilenlerle işsizlerin toplamının oluşturduğu işgücünün aktif nüfusa oranıdır. Bu nedenle işgücüne katılım arttıkça işsiz ya da çalışan sayısının artması beklendiğinden bu değişken analizlerde kullanılan modellerde kontrol altına

alınmıştır. Tablo 4.3, Panel B’de müdahale bölgesi ve kontrol bölgelerinde gerçekleşen işgücü katılım oranları politika öncesi ve politika sonrası dönem için gösterilmiştir. Politika öncesi müdahale grubunda %50 olan işgücüne katılım oranının politika sonrasında %5’lik bir artış yaşayarak %55’e yükseldiği görülmektedir. İlgili özet istatistikler, politikanın uygulanmadığı kontrol grubunda ise politika öncesi ve sonrası dönemde bu oranların çok farklı olmadığını, sırasıyla %49,6 ve %56,5 olarak gerçekleştiğini belirtmektedir. Müdahale ve kontrol grubunda işgücüne katılım oranları özellikle politika sonrası dönemde farklı olmadığından, politika sonrası dönemde müdahale bölgelerindeki ortalama istihdam oranının kontrol bölgelerindeki ortalama istihdam çok büyük olmasının bu değişkenden de kaynaklanmadığı açıktır ancak farkların farkı analizi sonrası daha kesin yorumlar yapılabilecektir.

Modele dahil edilen son makroekonomik değişken ise Tarımsal GSYİH olmuştur. GSYİH en temel tanımıyla, belli bir dönem içinde ülkede üretilen nihai mal ve hizmetlerin tamamını oluştururken, tarımsal GSYİH, toplam çıktı düzeyindeki tarımsal üretimin payını oluşturmaktadır (Dornbusch, vd., 2016:23). Tablo 4.3’de politika öncesi ve politika sonrasında gerçekleşen tarımsal GSYİH değerleri politikanın uygulandığı müdahale grubu ve kontrol grubu için ayrıntılarıyla sunulmuştur. Tarımsal GSYİH, Türkiye’nin en önemli tarım ürünlerinin başında gelen ve KOP’un uygulama alanı bulunduğu müdahale bölgesinde politika öncesinde ortalama olarak 6.583.680 TL olarak gerçekleşirken ve bu miktar politika sonrasında 5.428.137 TL artış göstererek 11.800.000 TL olmuştur. Kontrol grubunda ise politika öncesi 6.371.863 TL olarak gerçekleşen tarımsal GSYİH, 3.507.796 TL artış göstererek politika sonrası dönemde 9.879.659 TL olmuştur. Politika öncesi dönemde bu iki grup için tarımsal GSYİH değerleri birbirine yakinken, politika sonrası dönemde müdahale grubunda daha büyük bir artış yaşanmıştır. Bu iki grup arasında politika sonrası dönemde istihdam oranı farkının yüksek olması belki Tarımsal GSYİH’nin müdahale grubunda daha çok artmasına atfedilebilir ancak bölüm 4.3’te sonuçları sunulan analizlerde bölgesel değişkenlerin yanı sıra bireysel faktörler de kontrol edildiğinden istihdam oranını KOP politikası dahil hangi değişkenlerin etkilediği daha net ortaya koyulacaktır.

İlgili modellerde kontrol edilen bireysel faktörlere ilişkin özet istatistikler Tablo.4.4’de gösterilmiştir. Müdahale ve kontrol grubunda kadın ve erkek dağılımının benzediği, aynı şekilde bireylerin eğitim durumlarına göre yüzdesel dağılımlarının da iki grup için birbirine yakın olduğu görülmektedir. Müdahale grubunda kadın bireylerin örneklemedeki dağılımı %51,8 iken erkeklerin %48,81’dir, kontrol grubunda ise bu oranlar sırasıyla %50,94

ve %49,06'dır. Müdahale grubunda örneklemin eğitim durumuna göre dağılımı incelendiğinde sırasıyla okur yazar olup bir okul bitirmeyenler ve ilkokul mezunları en yüksek yüzdeli iki kategori olup, kontrol grubunda da aynı şekilde bu iki kategorinin örneklemdaki ağırlığı yüksektir. İki grup bölgede evliler örnekleme en yüksek dağılıma sahip medeni hal kategorisi olup, müdahale grubunda evlilerin yüzdesi %70,32, kontrol grubunda ise %68,88'dir. Evli kategorisini müdahale grubunda %25,91, kontrol grubunda ise %26,69 ile bekarlar izlemektedir. İki grup için de ortalama yaş değişkeni de benzer bir değer alıp, örneklemin müdahale grubu yaş ortalaması 35,6 iken kontrol grubunun 36,5'tir.

Bireysel ve bölgesel karakteristikler müdahale grubu ve kontrol grubu için benzer özellikler göstermekte olup, özet istatistiklere bakılarak politika öncesine kıyasla politika sonrasında bu iki grup arasındaki ortalama istihdam farkının açılmasının nedeninin KOP olduğu düşünülebilir. Ancak kesin bir sonuca varmak adına bir sonraki bölümde bağımlı değişkenlerin sırasıyla genel istihdam, sürekli istihdam ve tarım sektöründe sürekli istihdam olduğu modeller FF ve FF-ESEY yöntemleri ile analiz edilmiş olup, politikanın etkinliği ampirik bulgularla ortaya koyulmuştur.

Tablo 4.4. Bireysel Karaktersitlere İlişkin Özet İsttistikler

Müdahale Grubu		
Değişkenler	Gözlem Sayısı	Yüzdesel Değer
Cinsiyet		
1-Erkek	90,299	48.81
2-Kadın	94,714	51.19
Eğitim Durumu		
1-Bir Okul Bitirmeyen	13,049	7.05
2-İlkokul	78,500	42.43
3-Genel/Mesleki Ortaokul	43,340	23.43
4-Genel Lise	15,568	8.41
5-Mesleki/Teknik Lise	14,214	7.68
6-Yüksekokul, Fakülte ve Lisansüstü	20,342	10.99
Medeni Hal		
1-Bekar	47,934	25.91
2-Evli	130,103	70.32
3-Boşandı	3,841	2.08
4-Eşi Öldü	3,135	1.69
	Ortalama	Standart Sapma
Yaş (Gözlem Sayısı= 185,013)	35.69214	13.03056
Kontrol Grubu		
Değişkenler	Gözlem Sayısı	Yüzdesel Değer
Cinsiyet		
1-Erkek	206,678	49.06
2-Kadın	214,602	50.94
Eğitim Durumu		
1-Bir Okul Bitirmeyen	36,501	8.66
2-İlkokul	163,660	38.85
3-Genel/Mesleki Ortaokul	89,588	21.27
4-Genel Lise	42,479	10.08
5-Mesleki/Teknik Lise	41,519	9.86
6-Yüksekokul, Fakülte ve Lisansüstü	47,533	11.28
Medeni Hal		
1-Bekar	112,446	26.69
2-Evli	290,184	68.88
3-Boşandı	10,252	2.43
4-Eşi Öldü	8,398	1.99
	Ortalama	Standart Sapma
Yaş (Gözlem Sayısı= 421,280)	36.50859	12.90691

4.3. Analiz Sonuçları

Önceki bölümlerde sıkça üzerinde durulduğu üzere 2015 yılında aktif bir biçimde faaliyetlerine başlayan Konya Ovası Projesi'nin bireylerin istihdam göstergeleri üzerine etkileri 2008-2017 dönemleri ele alınarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu istihdam göstergeleri sırasıyla genel istihdam, sürekli istihdam ve tarım sektöründe sürekli istihdamdır. Bu 3 bağımlı değişken için (2) nolu FF modeli ayrı ayrı analiz edilmiş, ESEY ile birbirine benzer kontrol gruplarının ve müdahale gruplarının elde edildiği örneklerle analizler tekrarlanmıştır. Bağımlı değişkenler iki kategorili nitel değişkenler olduğundan FF modelleri Logit Yöntemi ile tahmin edilmiş olup, logit analizi sonrası marjinal etkiler de ayrıca

raporlanmıştır. Marjinal etkiler, herhangi bir açıklayıcı değişkenin değerinde meydana gelebilecek küçük değişmelerin bağımlı değişkene ait kategorilerin gerçekleşme olasılığı üzerindeki etkisini açıklamak için kullanılmaktadır.

Tablo 4.5'te KOP'un genel istihdam üzerindeki etkileri FF ve FF-ESEY modelleri kullanılarak analiz edilmiş olup Tablo 4.6'da ise tahminlerin marjinal etkileri raporlanmıştır. Ayrıca modellerde bireysel ve bölgesel karakteristiklerin kontrol edilmesiyle yansız ve güvenilir sonuçların elde edilmesi hedeflenmiştir.

Tablo 4.5. KOP'un Genel İstihdam Üzerine Etkileri (FF ve FF-ESEY'in Logit Tahmin Sonuçları)

Bağımlı Değişken: Genel İstihdam	Logit Model (Kontrolsüz) (I)	Logit Model (Kontrollü) (II)	Logit-ESEY (Kontrolsüz) (III)	Logit-ESEY (Kontrollü) (IV)
Müdahale	0.3316*** (0.0165)	0.3518*** (0.0190)	0.4534*** (0.1301)	0.0287 (0.1376)
Dönem	0.3923*** (0.0261)	-0.2690*** (0.0780)	0.6899*** (0.0901)	0.0243 (0.3989)
Müdahale*Dönem	0.1150*** (0.0277)	-0.0669** (0.0337)	0.0684 (0.0822)	-0.0357 (0.1021)
Cinsiyet (Temel Kategori: Erkek)		-0.2438*** (0.0122)		-0.2233*** (0.0224)
Yaş		0.0440*** (0.0039)		0.0587*** (0.0072)
Yaş ²		-0.0005*** (0.00005)		-0.0008*** (0.00009)
Eğitim (Temel Kategori: Okur Yazar Olup Bir Okul Bitirmeyen)				
İlkokul		-0.0836*** (0.0287)		-0.2745*** (0.0578)
Genel/Mesleki Ortaokul		0.0633* (0.0311)		-0.0706 (0.0645)
Genel Lise		-0.2818*** (0.0321)		0.5772*** (0.0655)
Mesleki/Teknik Lise		-0.1173*** (0.0324)		-0.4156*** (0.0661)
Yüksekokul, Fakülte ve Lisansüstü		-0.4008*** (0.0302)		-0.7487*** (0.0612)
Medeni Hal (Temel Kategori: Bekar)				
Evli		0.6210*** (0.0184)		0.6201*** (0.0353)
Eşi Ölmüş		-0.1703*** (0.0336)		-0.2938*** (0.0582)
Boşanmış		0.2634*** (0.0609)		0.3101** (0.1010)
Tarımsal GSYİH		1.09e - 07*** (1.04e-08)		8.62e - 08 (4.47e-08)
İşgücüne Katılım Oranı		-0.0041 (0.0028)		-0.0061 (0.0088)
Enflasyon Oranı		0.9597 (1.7197)		2.3417 (7.4279)
Gözlem Sayısı	298,286	298,286	97,910	97,910
Wald Chi-2	3208.26 (0.0000)	8503,49 (0.0000)	745.48 (0.0000)	2324,67 (0.0000)

Not: *, **, *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde katsayıların anlamlılığını göstermektedir. Parantez içinde gösterilen değerler ise robust standart hatalardır.

Tablo 4.6. KOP'un Genel İstihdam Üzerine Etkileri (FF ve FF-ESEY Modelleri Logit-Marjinal Etki Tahminleri)

Bağımlı Değişken: Genel İstihdam	Logit Model (KontROLSÜZ) (I)	Logit Model (Kontrollü) (II)	Logit-ESEY (KontROLSÜZ) (III)	Logit-ESEY (Kontrollü) (IV)
Müdahale	0.0357*** (0.0017)	0.0371*** (0.0020)	0.0460*** (0.0132)	0.0028 (0.0136)
Dönem	0.0423*** (0.0028)	-0.0284*** (0.0082)	0.0699*** (0.0091)	0.0024 (0.0396)
Müdahale*Dönem	0.0124*** (0.0029)	-0.0070** (0.0035)	0.0069 (0.0083)	-0.0035 (0.0101)
Cinsiyet (Temel Kategori: Erkek)		-0.0257*** (0.0012)		-0.0222*** (0.0022)
Yaş		0.0046*** (0.0004)		0.0058*** (0.0007)
Yaş ²		-0.00005*** (5.30e-06)		-0.00008*** (9.00e-06)
Eğitim (Temel Kategori: Okur Yazar Olup Bir Okul Bitirmeyen)				
İlkokul		-0.0088*** (0.0030)		-0.0273*** (0.0057)
Genel/Mesleki Ortaokul		0.0063* (0.0032)		-0.0070 (0.0064)
Genel Lise		-0.0297*** (0.0033)		-0.0574*** (0.0065)
Mesleki/Teknik Lise		-0.0123*** (0.0034)		-0.0413*** (0.0065)
Yüksekokul, Fakülte ve Lisansüstü		-0.0423*** (0.0031)		-0.0744*** (0.0060)
Medeni Hal (Temel Kategori: Bekar)				
Evli		0.0655*** (0.0019)		0.0616*** (0.0035)
Eşi Ölmüş		-0.0179*** (0.0035)		-0.0292*** (0.0057)
Boşanmış		0.0278*** (0.0064)		0.0308*** (0.0100)
Tarımsal GSYİH		1.15e - 08*** (1.10e-09)		8.57e - 09 (4.44e-09)
İşgücüne Katılım Oranı		-0.0004 (0.0002)		-0.0006 (0.0008)
Enflasyon Oranı		0.1013 (0.1816)		0.2329 (0.7389)
Gözlem Sayısı	298,296	298,296	97,910	97,910

Not: *, **, *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde katsayıların anlamlılığını göstermektedir. Parantez içinde gösterilen değerler ise robust standart hatalardır.

KOP politikasının etkin olup olmadığını anlamamıza yarayan katsayı, *müdahale * dönem* değişkeninin katsayısıdır. Bu katsayı müdahale grubu ve kontrol grubu arasındaki politika sonrası istihdam farkından, politika öncesi istihdam farkının çıkarılması ile elde edilir bu nedenle farkların farkı katsayısı olarak adlandırılır. Daha açık biçimde ifade etmek gerekirse politikanın uygulandığı müdahale grubunda politika öncesinden politika sonrasına geçişteki ortalama istihdam artışı kontrol grubunda yaşanan artıştan yüksek olursa katsayı

politikanın etkin olduğunu göstermek adına pozitif ve anlamlı olacaktır. Tablo 4.5 ve 4.6’da görüldüğü üzere *müdahale * dönem* değişkeninin katsayıları I ve III. modelde pozitif, ancak kontrol değişkenlerinin eklendiği II. ve IV. modelde negatiftir. İstihdamı politika dışında etkileyebilecek olan kontrol değişkenlerinin modele eklenmesi ile politikanın etkisini gösteren katsayının daha yansız olduğu bilinen bir gerçektir. Bu durumda II nolu modele bakıldığında, Konya Ovası Projesi’nin istihdamı istenilen düzeyde arttıramadığı hatta düşürdüğü görülsede bu model tahmininde ESEY ile eşleştirilmiş örneklem kullanılmadığından, IV model daha doğru sonuçlar ortaya koyacaktır. Bu bağlamda kontrol değişkenlerinin dahil edildiği ve ESEY yönteminin uygulanmasıyla tahmin değeri güçlendirilen IV. modelde *müdahale*dönem* değişkeninin katsayısının anlamsız olması, KOP’un genel istidam üzerinde etkin olmadığını göstermektedir. Yapılan analizler arasında kontrol değişkenlerini içeren FF-ESEY modelinin en doğru tahminler vermesinden dolayı, bu ve bundan sonraki analizlerdeki değişkenlere ait katsayı yorumları bu modelin sonuçları temelinde yorumlanacaktır.

Modele eklenen kontrol değişkenlerinin katsayılarına bakıldığında da bu değişkenlerin istihdam üzerinde beklenen ve beklenmeyen etkilerinin olduğu görülmektedir. Örneğin cinsiyet değişkeninin katsayısı negatif ve anlamlı olup, temel kategori erkek olduğundan kadınların erkeklere kıyasla daha az olasılıkla istihdam edildikleri görülmektedir. Marjinal etkilerin sunulduğu Tablo 4.6’da sonuçlarının daha güvenilir olduğuna inandığımız IV nolu modele bakıldığında, erkeklerin kadınlara göre yaklaşık %2,2 daha yüksek olasılıkla istihdam edildikleri görülmektedir. Yıllar itibariyle Türkiye genelinde kadının istihdama katılımının erkelerden az olması göz önüne alındığında, bu bulgunun beklenen bir bulgu olduğu belirtilebilir. Modellerde kontrol edilen bir diğer değişken olan yaşın katsayısına bakıldığında, genç yaşlarda artan her bir yıl yaşın bireylerde istihdam şansını arttırdığını, ancak ilerleyen yaşlarda yaşlanmanın istihdam edilme şansını düşürdüğü görülmektedir. IV nolu modelin marjinal etki sonuçları, genç bireylerin her bir alınan yaş ile birlikte istihdam edilme ihtimallerinin %0,58 arttığını, ilerleyen yaşlarda ise her bir yıl yaşlanmanın istihdam oranını %0.008 düşürdüğü görülmektedir. Yaş değişkeninin katsayısının negatif, tersine Yaş² değişkeninin katsayısının negatif çıkmış olması, yani ileri yaşlarda yaşın artması ile istihdam edilebilirlik arasında ters ilişki olmasının sebebi yaşlı bireylerin faal istihdamdan, emeklilik sürecine geçmek istemeleri ve dinlenme gereksinimleridir. Bu bulgu “*tersine dönen emek arz eğrisi teorisi*” ni destekler niteliktedir. Cinsiyet ve yaş değişkenlerinden modele ilave edilen eğitim değişkeni ile istihdam

edilebilirlik arasındaki ilişkiye bakıldığında, beklenenin tersine bir sonuç elde edilmiştir. Temel kategorinin okur yazar olan ama diplomasız bireylerden oluştuğu bu değişkende, sırasıyla ilkokul, genel lise, mesleki/teknik lise mezunlarının ve üniversite veya üstü eğitim görmüş bireylerin temel kategoriye kıyasla %2,7, %5,7, %4,1 ve %7,4 daha az olasılıkla istihdam edildikleri görülmektedir. Görünüşte beklenmedik ve anlamsız gibi gelen bu sonuçlar bölgenin sosyo-ekonomik yapısının irdelenmesiyle mantık çerçevesinde izah edilebilir. Bölgenin jeopolitik konumu ve istihdam yapısının tarım sektörü çevresinde şekillenmesi eğitilmiş nüfusu farklı istihdam arayışlarına itmektedir. Bu yüzden bölgenin mevcut istihdam yapısı içerisinde eğitim düzeyi ve istihdam edilme durumu arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Ayrıca eğitilmiş bireylerin daha kalifiye işlerde çalışma isteği, bölgeden sanayi ve iş olanakları açısından daha gelişmiş bölgelere kalifiye işgücü göçüne neden olmaktadır.

Bir diğer önemli kontrol değişkeni ise medeni durumdur. Temel kategori olan bekarlar çoğunlukla yeni mezun ve genç bireylerden oluşmaktadır. Bu durum bekar bireylerin istihdam edilme olasılıklarını düşürmektedir. Evli bireylerin istihdam edilme olasılıkları bekarlara göre yaklaşık %6,1 daha fazladır. Boşanmış bireyler ise bekarlara göre %3 daha fazla olasılıkla istihdam edilmektedirler. Bunun nedeni tek başına yaşayan bireylerin, bekarlara kıyasla çocuk bakımı gibi nedenlerle daha fazla finansal desteğe ihtiyaç duyması ve dolayısıyla çalışmak zorunda olmasıdır. Eşi ölmüş bireylerin ise bekarlara nazaran %2,9 daha az olasılıkla çalıştıkları görülmektedir. Eşi ölmüş bireylerin genelde belirli bir yaş eşliğini aşmış, yaşlı bireyler olmasından dolayı istihdam düzeyinin düşük çıkması beklenen bir sonuçtur

Modellere dahil edilen bireysel karakteristiklerin yanı sıra makro ekonomik değişkenler de KOP'un istihdam üzerindeki salt etkisini daha doğru görmek adına kontrol altına alınmıştır. Bölgenin temel yapı taşı olan tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payının istihdam üzerinde etkisi II nolu modelde pozitif olarak bulursa da daha güvenilir bulduğumuz FF-ESEY tahmininde bu katsayı anlamsız çıkmıştır. Modele dahil edilen diğer makro ekonomik değişkenlerden işgücüne katılım oranı ve enflasyon oranının bireylerin istihdamı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır.

Konya Ovası Projesi'nin genel istihdam üzerine etkileri ampirik olarak incelenmiş ve politikanın yeni bireylerin istihdam edilmesinde etkin olmadığı görülmüştür. Politikanın temelde sulama sistemlerini iyileştirmesi ve yeni sulama sistemleri inşa etmeyi amaçlaması ve daha tarımsal projeleri kapsamaması nedeniyle genel istihdam üzerinde etkin olmaması,

şaşırtıcı bir sonuç değildir. Ancak proje kanalı ile yapılan yatırımların en azından mevcutta var olan istihdamı koruyup korumadığını, diğer bir ifade ile sürdürülebilir ya da sürekli istihdam üzerinde etkin olup olmadığının araştırılması da önemlidir. Tablo 4.7 ve 4.8’de sunulan sonuçlar politikanın sürekli istihdama etkilerinin araştırıldığı analiz bulgularıdır.

Tablo 4.7. KOP’un Sürekli İstihdam Üzerine Etkileri (FF ve FF-ESEY’in Logit Tahmin Sonuçları)

Bağımlı Değişken: Sürekli İstihdam	Logit Model (KontROLSÜZ) (I)	Logit Model (Kontrollü) (II)	Logit-ESEY (KontROLSÜZ) (III)	Logit-ESEY (Kontrollü) (IV)
Müdahale	0.3292*** (0.0200)	0.2438*** (0.0233)	0.6624*** (0.1154)	-0.0163 (0.1431)
Dönem	-0.1150*** (0.0334)	-0.0584 (0.1045)	-0.3957*** (0.0984)	-0.1958 (0.4382)
Müdahale*Dönem	0.1457 (0.0315)	0.2273*** (0.0401)	0.3449*** (0.0844)	0.4156*** (0.1166)
Cinsiyet (Temel Kategori: Erkek)		-0.4860*** (0.0169)		-0.8001*** (0.0290)
Yaş		0.1697*** (0.0052)		0.1418*** (0.0090)
Yaş²		-0.0022*** (0.00006)		-0.0018*** (0.0001)
Eğitim (Temel Kategori: Okur Yazar Olup Bir Okul Bitirmeyen)				
İlkokul		0.5612*** (0.0309)		0.7644*** (0.0597)
Genel/Mesleki Ortaokul		1.2596*** (0.0331)		1.4585*** (0.0647)
Genel Lise		1.9102*** (0.0391)		1.9384*** (0.0727)
Mesleki/Teknik Lise		2.1386*** (0.0392)		2.1285*** (0.0726)
Yüksekokul, Fakülte ve Lisansüstü		3.1196*** (0.0421)		3.3219*** (0.0763)
Medeni Hal (Temel Kategori: Bekar)				
Evli		0.2438*** (0.0251)		0.3264*** (0.0444)
Eşi Ölmüş		0.3513*** (0.0521)		0.5155*** (0.0870)
Boşanmış		0.1815** (0.0797)		0.4705*** (0.1368)
Tarımsal GSYİH		2.60e - 09 (1.37e-08)		-3.50e - 08 (5.29e-08)
İşgücüne Katılım Oranı		-0.0201*** (0.0038)		-0.0268** (0.0113)
Enflasyon Oranı		0.5496 (2.2928)		6.9074 (8.0949)
Gözlem Sayısı	174,527	174,527	54,557	54,557
Wald Chi-2	3566,36 (0.0000)	16187.49 (0.0000)	200.17 (0.0000)	4709,12 (0.0000)

Not: *, **, *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde katsayıların anlamlılığını göstermektedir. Parantez içinde gösterilen değerler ise robust standart hatalardır.

Tablo 4.8. KOP'un Sürekli İstihdam Üzerine Etkileri (FF ve FF-ESEY Modelleri Logit-Marjinal Etki Tahminleri)

Bağımlı Değişken: Sürekli İstihdam	Logit Model (KontROLSÜZ) (I)	Logit Model (Kontrollü) (II)	Logit-ESEY (KontROLSÜZ) (III)	Logit-ESEY (Kontrollü) (IV)
Müdahale	0.0399*** (0.0024)	0.0264*** (0.0025)	0.0879*** (0.0153)	0.0019 (0.0169)
Dönem	-0.0139*** (0.0040)	-0.0063 (0.0113)	-0.0525*** (0.0130)	-0.0231 (0.0517)
Müdahale*Dönem	0.0176*** (0.0038)	0.0246*** (0.0043)	0.0457** (0.0112)	0.0491*** (0.0137)
Cinsiyet (Temel Kategori: Erkek)		-0.0526*** (0.0018)		-0.0945*** (0.0033)
Yaş		0.0183*** (0.0005)		0.0167*** (0.0010)
Yaş²		-0.0002*** (7.123-06)		-0.0002*** (0.00001)
Eğitim (Temel Kategori: Okur Yazar Olup Bir Okul Bitirmeyen)				
İlkokul		0.0607*** (0.0033)		0.0933*** (0.0070)
Genel/Mesleki Ortaokul		0.1364*** (0.0035)		0.1723*** (0.0075)
Genel Lise		0.2069*** (0.0041)		0.2291*** (0.0084)
Mesleki/Teknik Lise		0.2316*** (0.0041)		0.2515*** (0.0084)
Yüksekokul, Fakülte ve Lisansüstü		0.3379*** (0.0044)		0.3926*** (0.0088)
Medeni Hal (Temel Kategori: Bekar)				
Evli		0.0264*** (0.0027)		0.0385*** (0.0052)
Eşi Ölmüş		0.0380*** (0.0056)		0.0609*** (0.0102)
Boşanmış		0.0196** (0.0086)		0.0556*** (0.0161)
Tarımsal GSYİH		2.81e - 09 (1.48e-09)		-4.14e - 09 (6.25e-09)
İşgücüne Katılım Oranı		-0.0021*** (0.0004)		-0.0031** (0.0013)
Enflasyon Oranı		0.0595 (0.2483)		0.8164 (0.9568)
Gözlem Sayısı	174,527	174,527	54,557	54,557

Not: *, **, *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde katsayıların anlamlılığını göstermektedir. Parantez içinde gösterilen değerler ise robust standart hatalardır.

Genel istihdamın bağımlı değişken olduğu analizlerle benzer şekilde, Konya Ovası Projesi'nin bölgenin sürekli istihdamı üzerindeki etkileri FF ve FF-ESEY modelleri ile analiz edilmiştir. Tablo 4.7'de logit tahminleri yer alırken, Tablo 4.8'de Logit analizi sonrası hesaplanan marjinal etkiler sunulmuştur. Tablolardaki I nolu modeller FF, II nolu modeller ise FF modeline kontrol değişkenlerinin eklenmesiyle elde edilen genişletilmiş FF modelinin

logit tahmin ve marjinal etki sonuçlarını vermektedir. II ve IV nolu modeller ise FF-ESEY tahminleri olup, daha tercih edilir modellerdir. Özellikle IV nolu model sonuçları burada da hem ESEY ile elde edilen örneklem kullanıldığından hem de politika dışında sürekli istihdamı etkileyebilecek değişkenleri kontrol altında tuttuğundan en güvenilir sonuçlardır. Politikanın etkinliğini gösteren *müdahale * dönem* değişkeni IV nolu tahminler dahil diğer tüm tahminlerde pozitif ve anlamlı çıktığından, politikanın sürekli istihdamı, yani var olan mevcut istihdamı koruma potansiyelinin olduğu söylenebilir. Bu durum politikanın bölgede bir katma değer yarattığını ortaya koymaktadır.

Bağımlı değişkenin genel istihdam olduğu önceki analizlerdeki gibi kontrol değişkenlerinden yaş ve cinsiyetin katsayıları beklenen işaret ve anlamlılıktadır. Genç bireylerin ilave her bir yıl ile gelen deneyimlerinin onların işlerinde kalıcı olma ihtimalini artırdığı, yaşlı ilerlemiş bireylerde ise yaşanan her ilave yılın sürekli olarak istihdam istihdam edilme şansını düşürdüğü görülmektedir. Katsayıların sayısal olarak yorumlanması imkanı veren marjinal etki sonuçları, Tablo 4.8'deki IV nolu model dikkate alındığında, yaşanan ilave bir yılın gençlerde sürekli istihdamı %1,6 artırdığını, yaşlılarda ise tersine %0,02 azalttığını göstermektedir. Yaşlı bireylerin emekli olma ve dinleme istekleri bu nicel sonucu destekler niteliktedir. Modele dahil edilen bir diğer kontrol değişkeni ise eğitim durumudur. Sürekli istihdamın bağımlı değişken olduğu analizlerde eğitim katsayılarının işareti, genel istihdama ilişkin sonuçların aksine pozitif çıkmıştır. Her bir eğitim kategorisi için katsayıların sürekli artan değerler alması, mevcut durumda istihdam edilen bireyler arasında ancak yüksek eğitimlilerin istihdamlarını sürekli kıldığını göstermektedir. Bölgenin en büyük istihdam kaynağını hizmet ve tarım sektörü oluşturmaktadır. Günümüz teknoloji çağında tarımda makinalaşmaya, hizmetler sektöründe daha kalifiye olan ve bilgi çağına ayak uyduran bireylerin istihdamlarını korudukları görülmektedir. Diplomasız bireylerin temel kategori olarak kabul edildiği bu değişkende sırasıyla, ilkokul, ortaokul, genel lise, meslek/teknik lise mezunlarının ve herhangi bir yüksek öğretim kurumlarından mezun olan bireylerin temel kategoriye göre sırasıyla; %9, %17, %22,9, %25 ve %39 daha yüksek olasılıkla istihdam edildikleri bulunmuştur. Özetle artan eğitim düzeyi bölgede sürekli istihdamı anlamlı bir şekilde arttırmıştır.

Modellere dahil edilen son kontrol değişkeni medeni durumdur. Temel kategorinin bekar bireylerden seçildiği bu kontrol değişkeninde, bekarlara kıyasla evli bireylerin %3,8, dul bireylerin %6 ve boşanmış bireylerin ise %5,5 daha yüksek olasılıkla istihdam

durumlarını koruduğu veya sürekli istihdam edilme şanslarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu durum bekar bireylerin çoğunlukla yeni mezun olup, çalışma deneyimine sahip olmamasından ve bir işte kolay kolay kalıcılığı sağlayamamasından kaynaklı olabilir. Zaten günümüzde kalıcı sözleşmelerden ziyade yarı zamanlı ve geçici iş sözleşmelerinin daha sıklıkla yapıldığı bilinmektedir. İşgücüne katılım oranının artmasının sürekli istihdamı negatif etkilemesi de bu durumla paralel bir sonuçtur ki işgücü piyasasındaki işsiz ve istihdam edilenlerin sayıca artmasının herkese yeterli sayıda kalıcı bir iş sağlanamamasından dolayı sürekli istihdamı düşürdüğü görülmektedir. Ayrıca evliler veya medeni durum değişkeninin diğer kategorilerindeki bireyler çocuk ve diğer nedenlerle daha yerleşik yaşadıklarından, bekarlar gibi göç etme, şehir ve iş değiştirme özgürlükleri kısıtlı olduğundan istihdam edildikleri işlerde daha kalıcı olmaları beklenen bir sonuçtur.

Bölgenin iktisadi yapısı gereğince modele dahil edilen tarımsal GSYİH ve enflasyon oranı değişkenlerinin ise sürekli istihdamı artırma veya azaltma noktasında etkilerinin olmadığı görülmüştür.

Konya Ovası Projesi'nin kapsamında tarımsal politikalar ağırlıkta olduğundan, projenin sadece tarım sektöründeki sürekli istihdama etkisi de ölçülmüştür. Bölge Türkiye'nin tahıl ambarı olarak anılmakta ve ülkemizin başta buğday olmak üzere pek çok tarımsal ürün üretiminin en önemli payını oluşturmaktadır. Bölgenin jeopolitik konumunu düz ve tarıma elverişli ovalar oluşturmakta ancak bölgede kuraklık bir handikap olarak gösterilmektedir. Kuraklığın olması tarımdaki istihdamın başka sektörlere kaymasını hatta bölgeden göçün yaşanmasına sebep olabileceğinden KOP ile birlikte geliştirilen sulama sistemlerinin var olan tarımsal istihdamı koruyacağı, diğer bir ifade ile tarım sektöründe sürekli istihdama katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu yapılan nitel çıkarımların doğru olup olmadığını görmek adına KOP'un sürekli istihdam üzerindeki etkisi ampirik olarak araştırılmış, FF ve FF-ESEY modelleri kullanılarak elde edilen Logit bulguları Tablo 4.9'da sunulmuştur. Tablo 4.10 ise Logit tahminleri sonrası elde edilen marjinal etkileri göstermektedir. Marjinal etkilerin elde edilmesiyle modelin katsayıları sayısal olarak yorumlanarak politikanın etkinliği nicel olarak ölçülebilmektedir. Daha öncede belirtildiği üzere ESEY ile elde edilen örneklem sayesinde kontrol grubu ve müdahale grubu arasındaki en benzer karakteristikleri gösteren bireyler eşlenmiş ve oluşacak seçim yanlılığı minimum düzeyde tutulmuştur.

Tablo 4.9 ve 4.10'da görüldüğü üzere elde edilen ampirik tahminler KOP'un etkin bir şekilde bölgedeki tarım sektöründeki sürekli istihdamı arttırdığını göstermektedir. Gerek

Tablo 4.9 gerekse Tablo 4.10’da görülen *müdahale * dönem* değişkeni, I, II, III ve IV nolu modellerde anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Bu durum müdahale grubu illerinde, politika öncesine kıyasla politika sonrası dönemde kontrol grubu illerine nazaran tarımdaki sürekli istihdamın daha çok arttığı anlamına gelmektedir.

Ayrıca politika dışında tarımda sürekli istihdamı etkileyebilecek farklı faktörlerin olduğu düşünülmüş ve tabloların II ve IV nolu sonuçlarında görüldüğü gibi analiz edilen modellere birçok kontrol değişkeni dahil edilmiştir. Eklenen bu kontrol değişkenlerin parametre tahminleri incelendiğinde, cinsiyet değişkenine ait parametrenin hem FF hem de FF-ESEY tahminlerinde negatif olduğu, sırasıyla kadınların erkeklerden %29 daha az olasılıkla tarım sektöründe sürekli olarak istihdam edildiklerini göstermektedir. Bilindiği gibi kırsal kesimde pek çok kadın eşleri ya da ailenin diğer erkek bireyleri kadar tarımsal üretimde rol almalarına rağmen, sosyal güvencesiz ya da eşinin sigortasından yararlanarak çalışmaktadırlar. Aile işletmesi olarak çalıştıklarından kadın genelde kayıt dışı olarak üretimde rol almaktadır. Son dönem çalışmalarından olan Gündüz ve İlkaracan (2019), Türkiye’de toplam kadın istihdamının %35,4’ünü tarımda ücretsiz aile işçisi kadınların oluşturduğunu, erkeklerde is bu oranın sadece %5,4 olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda analizlerle elde ettiğimiz sonuçlar, gerçekte yaşanan durumu destekler niteliktedir.

Modele dahil edilen bir diğer değişken yaş olup, bu değişkene ilişkin tahminler önceki sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Beklenildiği gibi gençlerde her bir yıl yaşlanma, işteki deneyimlerini artırmakla bağlantılı olarak istihdamlarını kalıcı kılma noktasında şanslarını artırırken, tersine yaşlı bireylerin yeni bir yaş alması tarımda sürekli bir istihdama sahip olma olasılıklarını düşürmektedir. Eğitim değişkeninin katsayı tahminleri incelendiğinde, II nolu modelde eğitim statüsünün artmasıyla birlikte bireylerin tarımda sürekli olarak istihdam edilme olasılıklarının arttığı, ancak FF-ESEY modeli temelinde yapılan daha güvenilir sonuçlar veren IV nolu tahminlerde sadece yüksek okul ve üzeri eğitime sahip bireylerin katsayısının anlamlı çıktığı görülmektedir. Bu sonuç bölgede ve aslında dünyada küreselleşmenin ve işgücü piyasasında rekabetin artması gibi yaşanan birçok olay ile açıklanabilmektedir. Bölgenin jeolojik yapısının geniş ve düz tarım alanlarından oluşması bölgede mekanizasyon ve teknolojik gelişmelere uygun zemini hazırlamaktadır. Bölge tarımında yüksek teknolojinin kullanılması geleneksel sistemleri tercih eden bireylerden ziyade eğitilmiş ve bilinçli bireylere olan ihtiyacı artırmıştır. Eğitilmiş ve diğer sektörlerde iş bulamamış bireylerin bölge tarımında rol aldıkları ve üretim sürecine katıldıkları görülmüştür.

Ayrıca KOP bölgesinde son dönemlerde organik tarımda önemli bir sıçramanın yaşanmıştır. Bu artışta KOP'un kırsal kalkınma amacıyla organik tarımı teşvik edici desteklerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Organik tarım geleneksel tarım faaliyetlerinden ayrılmakta, belli bir bilgi ve eğitim düzeyi gerektirmektedir. Dünyadaki gelişmeleri takip edebilen ve uzun yıllar üretimi devam ettirme adına teknolojik aletler ve sağlam bir alt yapı ile üretime başlayan bireyler tarımda kalıcı olarak yer almayı başarabilmektedir. Bu yüzden eğitim durumu ve tarımda sürekli istihdam arasında pozitif bir ilişkinin olduğuna dair bir bulgu şaşırtıcı değildir. Sonuçlar yüksek okul ve üzeri diplomaya sahip eğitilmiş bireylerin, okur-yazar olan ama bir diploma sahibi olmayan bireylere göre %23 daha yüksek olasılıkla tarımda kalıcı olarak istihdam edilebildiklerini göstermektedir. Kontrol edilen bireysel karakteristiklerden son değişken olan medeni durumda IV nolu tahminler sadece evli kategorisinin katsayısının anlamlı olduğunu göstermiş, bekarlara kıyasla evlilerin tarımsal üretimde daha fazla istihdam edildikleri ortaya koyulmuştur. Türkiye'de genelde yürütülen tarımsal aktiviteler aile işletmeciliği olarak yürütüldüğünden, bulgular gerçekleri yansıtmaktadır. Modele ilave edilen makroekonomik değişkenlerden enflasyon oranı ve işgücüne katılım oranının FF temelli tahminlerde tarımdaki sürekli istihdamı düşürdüğü bulunmuştur. Son yıllarda ve analiz döneminde ülkemizde hâkim durumda olan yüksek enflasyon oranlarının tarımsal üretimde gerekli girdi fiyatlarına yansiyarak istihdam üzerinde düşürücü bir etki yaratmış olması doğaldır. Ayrıca işgücüne katılım oranının da katsayısı yani tarımda kalıcı istihdamı düşürdüğü bulunmuştur. İşgücüne katılım oranının işsiz ve çalışan bireylerin toplam nüfusa oranı olduğu düşünüldüğünde ve son dönemde işsiz ve çalışan sayısındaki artışın genelde eğitilmiş bireylerden olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bireylerin tarım dışı sektörlerde çalışma tercihi artıyor olabilir. Bir önceki bulgu temelinde, tarımı tercih eden eğitilmiş nüfusun istihdamda kalıcılık sağladığı söylenebilirken, diğer yandan eğitilmiş nüfusun çoğunun kırsal kesimden kentlere göç ederek tarım dışı sektörlerde çalışmayı yeğledikleri bilinmektedir. Ancak bu iki değişkenin daha güvenilir sonuçlar verdiğine inandığımız FF-ESEY tahminlerinde anlamsız olduklarını vurgulamakta yarar vardır.

Tablo 4.9. KOP'un Tarım Sektöründeki Sürekli İstihdam Üzerine Etkileri (FF ve FF-ESEY'in Logit Tahmin Sonuçları)

Bağımlı Değişken: Tarımda Sürekli İstihdam	Logit Model (KontROLSÜZ)	Logit Model (KONTROLLÜ)	Logit-ESEY (KontROLSÜZ)	Logit-ESEY (KONTROLLÜ)
Müdahale	0.3460*** (0.0733)	0.2370*** (0.0841)	0.4638 (0.3799)	-0.1457 (0.4600)
Dönem	0.6557*** (0.1380)	1.6650*** (0.4059)	0.2859 (0.3678)	0.9598 (1.4441)
Müdahale*Dönem	0.7552*** (0.1186)	0.7534*** (0.1466)	0.9987** (0.2959)	0.8724 (0.3720)
Cinsiyet (Temel Kategori: Erkek)		-1.5537*** (0.0654)		-1.8858*** (0.1234)
Yaş		0.1083*** (0.0196)		0.1250*** (0.0368)
Yaş ²		-0.0014*** (0.0002)		-0.0017*** (0.0004)
Eğitim (Temel Kategori: Okur Yazar Olup Bir Okul Bitirmeyen)				
İlkokul		0.1897** (0.0850)		0.0508 (0.1726)
Genel/Mesleki Ortaokul		0.4289*** (0.1092)		0.1731 (0.2180)
Genel Lise		0.5491*** (0.1494)		0.0967 (0.2586)
Mesleki/Teknik Lise		0.6436*** (0.1529)		0.3554 (0.2793)
Yüksekokul, Fakülte ve Lisansüstü		1.9692*** (0.2146)		1.4787*** (0.3326)
Medeni Hal (Temel Kategori: Bekar)				
Evli		0.6559*** (0.1049)		0.5731*** (0.1889)
Eşi Ölmüş		0.3259 (0.2070)		0.0808 (0.3437)
Boşanmış		0.5865** (0.2578)		0.2912 (0.5660)
Tarımsal GSYİH		-3.98e-08 (5.28e-08)		4.27e-08 (1.74e-07)
İşgücüne Katılım Oranı		-0.0465*** (0.0150)		-0.0537 (0.0361)
Enflasyon Oranı		-18.7069** (8.3347)		-42.1777 (14.2129)
Gözlem Sayısı	9,544	9,544	2,783	2,783
Wald Chi-2	276.75 (0.0000)	1058.93 (0.0000)	100.40 (0.0000)	419.83 (0.0000)

Not: *, **, *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde katsayıların anlamlılığını göstermektedir. Parantez içinde gösterilen değerler ise robust standart hatalardır.

Tablo 4.10. KOP'un Tarım Sektöründeki Sürekli İstihdam Üzerine Etkileri (FF ve FF-ESEY Modelleri Logit-Marjinal Etki Tahminleri)

Bağımlı Değişken: Tarımda Sürekli İstihdam	Logit Model (KontROLSÜZ) (I)	Logit Model (Kontrollü) (II)	Logit-ESEY (KontROLSÜZ) (III)	Logit-ESEY (Kontrollü) (IV)
Müdahale	0.0571*** (0.0120)	0.0347** (0.0122)	0.0848 (0.0694)	-0.0227 (0.0716)
Dönem	0.1083*** (0.0227)	0.2437* (0.0593)	0.0523 (0.0672)	0.1494 (0.2250)
Müdahale*Dönem	0.1247*** (0.0194)	0.1102*** (0.0213)	0.1826*** (0.0537)	0.1358*** (0.0577)
Cinsiyet (Temel Kategori: Erkek)		-0.2274*** (0.0089)		-0.2937*** (0.0168)
Yaş		0.0158*** (0.0028)		0.0194** (0.0056)
Yaş²		-0.0002*** (0.00003)		-0.0002*** (0.00007)
Eğitim (Temel Kategori: Okur Yazar Olup Bir Okul Bitirmeyen)				
İlkokul		0.0277** (0.0124)		0.0079 (0.0269)
Genel/Mesleki Ortaokul		0.0627** (0.0159)		0.0269 (0.0339)
Genel Lise		0.0803*** (0.0218)		0.0150 (0.0402)
Mesleki/Teknik Lise		0.0942*** (0.0223)		0.0553 (0.0434)
Yüksekokul, Fakülte ve Lisansüstü		0.2882*** (0.0310)		0.2303*** (0.0513)
Medeni Hal (Temel Kategori: Bekar)				
Evli		0.0960*** (0.0152)		0.0892*** (0.0291)
Eşi Ölmüş		0.0477 (0.0303)		0.0125 (0.0535)
Boşanmış		0.0858** (0.0377)		0.0453 (0.0881)
Tarımsal GSYİH		-5.83e - 09 (7.73e-08)		6.65e - 09 (2.71e-08)
İşgücüne Katılım Oranı		-0.0068*** (0.0022)		-0.0083 (0.0056)
Enflasyon Oranı		-2.7380** (1.0193)		-6.5694 (2.3600)
Gözlem Sayısı	9,544	9,544	2,783	2,783

Not: *, **, *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde katsayıların anlamlılığını göstermektedir. Parantez içinde gösterilen değerler ise robust standart hatalardır.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Tüm dünyayı etkisi altına alan küreselleşme ve teknoloji hareketleri yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi sektörel yapı içersindedede önemli değişimlere yol açmıştır. Özellikle kırsal alanların en önemli istihdam kaynaklarının başında gelen tarım sektörü, teknolojik ve makinalaşma hareketlerinden önemli derecede etkilenmiştir. Bu durum tüm dünyada ve ülkemizde tarımın istihdam edilebilirlik seviyesinde düşüşlerin yaşanmasına yol açmıştır. Daha önce üzerinde durulduğu üzere tüm dünyada tarımdan, tarım dışı sektörlere işgücü transferi yaşanmış olup tarımsal istihdamda ciddi düşüşlerin yaşandığı gözlenmiştir. Tüm bu gelişmelere karşın işsizlik sorunu hala daha tüm dünyanın yüzleştiği önemli sorunların başında gelmektedir. İşsizliğin ve genç nüfusun son derece fazla olduğu ülkemizde ise işsizliği azaltıcı politikalar önem kazanmaktadır. Toprak yapısı ve genel iklim özellikleri ile tarım sektörü için uygun şartları sağlayan ülkemizde tarıma gerekli politikaların uygulanması işsizlikle mücadelede önemli bir argüman olarak görülmektedir.

Bu bağlamda ülkemizde tarım destekleyici birçok politika gerçekleştirilmiş olup son dönemde bölgesel kalkınma projeleri önemli hale gelmiştir. Uygulanan politikalarda kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığını anlamak için etki değerlendirme yöntemleri ile politikaların etkinliği araştırılmalıdır. Bu doğrultuda Konya Ovası ve çevresi illerde uygulanan Konya Ovası Projesi (KOP)'nin bölgesel kalkınmanın itici güçlerinden olan istihdam üzerinde etkili olup olmadığı bu tez çalışmasında incelenmiştir.

Konya Ovası Projesi'nin genel istihdam, sürekli istihdam ve tarımda sürekli istihdam üzerine etkileri ampirik olarak Farkların Farkı ve Eğilim Skoru Eşleştirme Yöntemleri'nin uygulanması ile incelenmiş, politikanın yeni bireylerin istihdam edilmesinde etkin olup olmadığı sınıanmıştır. İlk analizler, politikanın temelde sulama sistemlerini iyileştirmesi ve yeni sulama sistemleri inşa etmeyi amaçlaması ve daha tarımsal projeleri kapsamaması nedeniyle genel istihdam üzerinde etkin olmadığını göstermiştir. İkincil olarak, proje kanalı ile yapılan yatırımların en azından mevcutta var olan istihdamı koruyup korumadığını, diğer bir ifade ile sürdürülebilir ya da sürekli istihdam üzerinde etkin olup olmadığı da ayrıca test edilmiştir. Sonuç olarak, projenin sürekli istihdam üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmüştür. Konya Ovası Projesi'nin kapsamında tarımsal politikalar ağırlıkta olduğundan, projenin sadece tarım sektöründeki sürekli istihdama etkisi de ölçülmüştür. Bölge Türkiye'nin tahıl ambarı olarak anılmakta ve ülkemizin başta buğday olmak üzere pek çok tarımsal ürün üretiminin en önemli payını oluşturmaktadır. Çıkan sonuçlar KOP'un sürekli tarım istihdamı

üzerinde anlamı ve pozitif bir etki yarattığını ortaya çıkarmıştır. Sürekli istihdam ve sürekli tarımsal istihdamın bölgede artış göstermesi KOP'un, bölgenin katma değerinde önemli bir katkı yarattığını destekler niteliktedir.

Ayrıca analizlere istihdamı etkileyebileceği düşünülen cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum gibi değişkenler de eklenmiştir. Yükselen her bir eğitim seviyesi ile birlikte özellikle sürekli istihdamın ve sürekli tarımsal istihdamın arttığı görülmüştür. İlave olarak literatürdeki diğer bulguları destekler şekilde kadınların hala erkeklere nazaran bölgede daha az istihdam edildiği bulunmuştur. Aslında KOP'un bölgede yaşayan kadınların istihdam edilebilirliği üzerine etki edebilecek birçok programı kapsadığı görülmektedir. KOP ile "Kadınlar Üretiyor, Aile Ekonomisine Katkı Sağlıyor" ve "KOP İdaresyle Kadın Girişimcilerin Hayatı Değişiyor" gibi bölgenin kadın bireyleri üzerinde olumlu etki yaratacak bir çok proje hayata geçirilmiştir. Bir ülkenin ekonomik açıdan refahı ve kalkınmışlığı yönünden kadının işgücü piyasası içinde yer alması son derece önemlidir ancak tezin elde ettiği sonuçlar dikkate alındığında kadınların hala bölgede erkeklere nazaran daha az oranlarda istihdam edildiği görülmektedir. Ancak bu ve benzeri politikalar arttıkça kadınlarda istihdam edilme seviyesinin artacağı düşünülmektedir.

KOP'un genel olarak sürekli istihdam ve tarım sektöründe sürekli istihdam üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri göz önünde bulundurulduğunda, ülkemizde bu tür projelerin uygulama alanlarının genişletilmelisi tez çalışmasının diğer önerileri arasındadır.

6. KAYNAKLAR

- Abadie, A. (2005). Semiparametric Difference-in-Differences Estimators. *The Review of Economic Studies*, 72(1), 1-19.
- Abercrombie, K.C. (1972). Agricultural Mechanization and Employment in Latin America, *International Labour Review*. 106, 11.
- AgBioWorld, (1968). The Green Revolution: Accomplishments and Apprehensions, 20 Ekim 2019 tarihinde <http://www.agbioworld.org/biotech-info/topics/borlaug/borlaug-green.html> adresinden alınmıştır.
- Ağızhan, S., Bozdemir, M., Ağızhan, K., & Bayramoğlu, Z. (2018). Sulanabilir Nitelikteki Arazilerin Ekonomik Değerlendirilmesi. *5th ASM International Congress of Social Science Proceeding Book*, Antalya, 162-176.
- Akat, A.S. ve Yazgan, E. (2012). Observations on Turkey's Recent Economic Performance, *Atlantic Economic Journal*, 41(1), 1-27.
- Akay, E. Ç. (2015). Panel Nitel Tercih Modelleri., S. Güriş. (Editör), *Stata ile Panel Veri Modelleri* içinde (175-190). İstanbul: Der Yayınları.
- Akder, A. H. (2018). Ortak Tarım Politikası: Dün–Bugün–Yarın, *Ankara: ATAUM 30. Yıl Armağanı*.
- Ankara Ticaret Borsası, Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli, Ankara, 9 Eylül 2019 tarihinde <http://eski.ankaratb.tobb.org.tr/pages.aspx?pageId=1ebd1dd0-7387-42f4-8b98-ef03487b2a06> adresinden alınmıştır.
- Asayehegn, K., Yirga, C., & Rajan, S. (2011). Effect of Small-Scale Irrigation on the Income of Rural Farm Households: The Case of Laelay Maichew District, Central Tigray, Ethiopia. *Journal of Stored Products and Postharvest Research*, 2(10), 208-215.
- Aslan, M., & Boz, İ. (2005). Doğrudan Gelir Desteğinin Tarımsal Amaçlı Kullanımını Etkileyen Faktörler. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(1 ve 2), 61-70.
- Austin, P. C. (2011). Optimal Caliper Widths for Propensity-Score Matching When Estimating Differences in Means and Differences in Proportions in Observational Studies. *Pharmaceutical Statistics*, 10(2), 150-161.
- Ay, A. ve Çevik, S. (Editörler), (2017). Sektörel Yapısıyla Konya İmalat Sanayi Araştırması, Konya: Palet Yayınları.
- Aydın, M.M. ve Aydın, B. (2018). Gıda Rejimi Çerçevesinde Türkiye'nin Tarımsal Dış Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 2(1): 111-130.
- Baer, W. (2008). *The Brazilian Economy: Growth and Development*, (Altıncı Baskı), ABD: Lynne Rienner Publishers.

- Baray, A.İ. ve Ergun, T. (1990). 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Tarımsal Yapısında Ortaya Çıkan Değişmeler. Friedrich Ebert Vakfı Araştırma Sonuçları, İstanbul.
- Bayramoğlu, A. T. (2014). The Impact of Agricultural Commodity Price Increases on Agricultural Employment in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 143, 1058-1063.
- Bayramoğlu, Z. ve Ağızan, S. (2018, Mart). Sulama Sistemlerinin Tercihini Etkileyen Faktörlerin Analizi. Sözlü Bildiri, Uluslararası Su ve Çevre Kongresi Bildiriler Kitabı, Bursa, 898-902.
- Bertrand, M., Duflo, E., & Mullainathan, S. (2004). How Much Should we Trust Differences-in-Differences Estimates? *The Quarterly Journal of Economics*, 119(1), 249-275.
- Bhattarai, M., & Narayanamoorthy, A. (2003). Impact of Irrigation on Rural Poverty in India: an Aggregate Panel-Data Analysis. *Water Policy*, 5(5-6), 443-458.
- Bhattarai, M., Sakthivadivel, R., & Hussain, I. (2002). Irrigation Impacts on Income Inequality and Poverty Alleviation. *In Paper for Seminar, Project on Water Management International Institute Policy Issues and Options for Improved Management of Irrigation Systems*. Colombo, Sri Lanka.
- Bulutay, T. ve Tezel Y., & Yıldırım, N. (1974), *Türkiye Milli Geliri (1923-1948)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Byerlee, D., Janvry, A.D. & Sadoulet, E. (2009). Agriculture for Development: Toward a New Paradigm, *Annual Review of Resource Economics*, 1(1), 16-19.
- Callaway, B., & Sant'Anna, P. H. (2019). Difference-in-Differences with Multiple Time Periods. *Available at SSRN 3148250*.
- Chaddad, F. R., & Jank, M. S. (2006). The Evolution of Agricultural Policies and Agribusiness Development in Brazil. *Choices, Agricultural & Applied Economics Association*, 21(2), 85-90.
- Chao, G. A. O., Bo, S. U. N., & Zhang, T. L. (2006). Sustainable Nutrient Management in Chinese Agriculture: Challenges and Perspective. *Pedosphere*, 16(2), 253-263.
- Childe, V.G. (2003). *Man Makes Himself*, New York: Mentor Book.
- Collier, P., & Dercon, S. (2014). African Agriculture in 50 Years: Smallholders in a Rapidly Changing World? *World Development*, 63, 92-101.
- Cuong, N. V. (2008). Is a Governmental Micro-Credit Program for the Poor Really Pro-poor? Evidence from Vietnam. *The Developing Economies*, 46(2), 151-187.
- Çakmak, B., Yapılar, T., Yıldırım, M., & Aküzüm, T. (2008). Türkiye'de Tarımsal Sulama Yönetimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Su Politikaları Kongresi*, 2, Ankara, 349-359.

- Çakmak, E. (1998). Agricultural Policy Reforms and Rural Development in Turkey. In *Economic Development and Poverty Reduction Workshop, Mediterranean Development Forum*, Morocco Marakkech, 3-6.
- Çalgüner, C., (1960). *Milli Ekonomide Ziraatin Yeri ve Rollerini*, Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Çelik, K. (2015). *Uluslararası İktisat*, (6. Baskı), Trabzon: Celepler Matbaacılık Yayın Dağıtım.
- Çelik, M. A., & Gülersoy, A. E. (2013). Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Harran Ovası Tarımsal Yapısında Meydana Getirdiği Değişimlerin Uzaktan Algılama ile İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 6(28).
- Davis, J., & Pearce, D. (2001). The Non-Agricultural Rural Sector in Central and Eastern Europe., C. Csaki ve Z. Lerman. (Editörler). The Challenge of Rural Development in the EU Accession Countries, *World Bank Technical Paper*, 111-130.
- De Grammont, H. (Ed.), (2003). The Agricultural Sector and Rural Development in Mexico: Consequences of Economic Globalization, San Diego: Stanford University Press.
- Demirci, S. (2000). *Doğrudan Gelir Sistemi ve Uygulamaları: Literatür İncelemesi*. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.
- Demirtürk, S. (2016). 1960–1980 Döneminde Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Değişimin ve Dışa Yönelişin Toplumsal Dinamikleri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (12)
- Diamond, J. (2018). Tüfek, Mikrop ve Çelik, (Çev. İnce, Ü.), İstanbul: Pegasus Yayınları..
- Dinler, Z. (2014), *Tarım Ekonomisi*, (7. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Direk, M. (2010). *Tarım Tarihi ve Deontoloji*, (2. Baskı), Konya: Eğitim Kitabevi.
- Doğan, Z., Arslan, S. & Berkman, A.N. (2015), Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29-41.
- Dornbusch, R., Fischer, S. & Startz, F. (2014). *Makro İktisat*, (Çev. Ak, S.), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- DPT (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. *Ankara*: Başbakanlık Devlet Matbaası.
- DPT (1993). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler. *Ankara*: Başbakanlık Devlet Matbaası.
- Drummond, H. ve Goodwin, J.W (2014), *Agricultural Economics*, (3. Baskı). USA: Pearson Education Limited.
- Epstein, S. A. (2009). *An Economic and Social History of Later Medieval Europe, 1000-1500*. Cambridge University Press.

- Eraktan, G., Abay, C., Miran, B., & Olhan, E. (2004). *Türkiye'de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi ve Sonuçları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Erdal, G., & Erdal, H. (2008). Türkiye'de Tarımsal Desteklemeler Kapsamında Prim Sistemi Uygulamalarının Etkileri. *GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2008, 25 (1), 41-51.
- Erkuş, A., Bülbül, M., Kıral, T., Açıl, A.F., ve Demirci, R. (1995), *Tarım Ekonomisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Eştürk, Ö., & Ören, M. N. (2014). Türkiye'de Tarım Politikaları ve Gıda Güvencesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 24(2), 193-200.
- EUROSTAT, (2019), Agriculture, Forestry and Fishery Statistics, 12 Aralık 2019 tarihinde <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10317767/KS-FK-19-001-EN-N.pdf/742d3fd2-961e-68c1-47d0-11cf30b11489> adresinden alınmıştır.
- FAOSTAT, (2018, Ocak), Yıllık Nüfus, 16 Haziran 2019 tarihinde <http://www.fao.org/faostat/en/#data/OA> adresinden alınmıştır.
- Gaiha, R., & Kulkarni, V. (1998). Is Growth Central to Poverty Alleviation in India?, *Journal of International Affairs*, 145-180.
- GAP, (2020). GAP Eylem Planı, 12 Şubat 2020 tarihinde <http://www.gap.gov.tr/gap-eylem-planı-sayfa-25.html> adresinden alınmıştır.
- Gaytancıoğlu, O. (2009), *Türkiye'de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Giller, K. E., Witter, E., Corbeels, M., & Tittonell, P. (2009). Conservation agriculture and smallholder farming in Africa: the heretics' view. *Field Crops Research*, 114(1), 23-34.
- Gillis, M., Perkins D.H, Roemer, M. & Snodgrass, D.R. (1987), *Economics of Development*, (2. Baskı), New York: W. W. Norton Company.
- Gujarati, D.N. (2004). *Basic Econometrics*, New York: McGraw-Hill.
- Guo, S., & Fraser, M. W. (2015). *Propensity Score Analysis: Statistical Methods and Applications*, Kaliforniya: SAGE Publications.
- Gündüz, U., & İlkaracan, İ. (2019). Estimation of the Market Value of the Unpaid Work in Turkey and a Comparison to the EU Economies. *Çalışma ve Toplum*, 2019/1.
- Gürkan, A. A., & Kasnakoğlu, H. (1991). The Political Economics of Agricultural Price Support in Turkey: An Empirical Assessment. *Public Choice*, 70(3), 277-298.
- Gürler, A.Z (2016), *Tarım Ekonomisi ve Politikası*, (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- HGM, (2020). İl ve İlçe Yüzölçümleri, 21 Şubat 2020 tarihinde, <https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri> adresinden alınmıştır.

- Holland, D., Figueroa, E., & Gilbert, J. (2001). The Role of Agriculture and Food Processing in the Chilean Economy: Results from an Input-Output Analysis. *Estudios de Economía*, 28(2), 293-308.
- Horasan, S. (2010). *Küreselleşme Sürecinde Yapısal Uyum Politikalarının Türk Tarım Sektörü Üzerine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ILO, (2014). Agriculture; Plantations, Other Rural Sectors, 17 Ocak 2020 tarihinde <https://www.ilo.org/global/industries-and-sectors/agriculture-plantations-other-rural-sectors/lang--en/index.htm> adresinden alınmıştır.
- İnan, İ.H. (2016), *Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Javed, M. S., Hassan, S., Adil, S. A., Ahmad, A. S., Chattah, M. W. A., & Nawaz, Z. (2006). Impact Assessment of Micro-Credit Programme of PRSP on Crop Productivity. *Pakistan Journal of Agricultural Science* 43(3-4), 209-212.
- Kahn, A., Rahman, T., & Wright, R. (2016). The Impact of Micro-Credit on Employment: Evidence from Bangladesh and Pakistan. IZA Discussion Paper 10046. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2810457>
- Karabulut, K. ve Akyol, H. (2017), Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950). *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 6(11), 72.
- Karakayacı, Z. (2010). Tarım Arazilerinin Amaç Dışı Kullanımının Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi. *Ziraat Mühendisliği*, (355), 48-53.
- Karaman Valiliği. (2020). Karaman Ekonomisi, 18 Aralık 2019 tarihinde <http://www.karaman.gov.tr/karaman-ekonomisi> adresinden alınmıştır.
- Kartal, S. (2008). Toplum kalkınmasında farklı bir eğitim kurumu: Köy Enstitüleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1).
- Kazgan, G. (2003), *Tarım ve Gelişme*, (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Khandker, S. R. (1998). Micro-Credit Programme Evaluation: A Critical Review, 1. *IDS Bulletin*, 29(4), 11-20.
- Khandker, S. R., Samad, H. A., & Khan, Z. H. (1998). Income and Employment Effects of Micro-credit Programmes: Village-Level Evidence from Bangladesh. *The Journal of Development Studies*, 35(2), 96-124.
- Kıral, T., ve Akder, H. (2000). Makro ekonomik göstergelerle tarım sektörü. *Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi*, 2, 1-19.
- KOP, (2014). KOP Eylem Planı 2014-2018, 22 Şubat 2020 tarihinde <http://www.kop.gov.tr/upload/dokumanlar/16.pdf> adresinden alınmıştır.

- KOP, (2017). KOP Eylem Planı ve KOP Bölgesi Kamu Yatırımları 2017 Yılı IV. Dönem İzleme Raporu, 20 Şubat 2020 tarihinde <http://www.kop.gov.tr/upload/dokumanlar/186.pdf> adresinden alınmıştır.
- KOP, (2018). KOP Kırsal Kalkınma Programı, 25 Şubat 2020 tarihinde <http://www.kop.gov.tr/upload/dokumanlar/203.pdf> adresinden alınmıştır.
- KOP, (2020). Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi 1 Mart 2020 tarihinde <http://www.kop.gov.tr/> adresinden alınmıştır.
- KOP. (2008). KOP Bölgesi Sosyo- Ekonomik Göstergeler, 25 Şubat 2020 tarihinde 2020 tarihinde <http://www.kop.gov.tr/upload/dokumanlar/191.pdf> adresinden alınmıştır.
- KOP. (2018). KOP Küçük Ölçekli Sulama İşleri Programı (KÖSİP), 26 Şubat 2020 tarihinde <http://www.kop.gov.tr/upload/dokumanlar/201.pdf> adresinden alınmıştır.
- Korucu, T., Aybek, A., & Sivrikaya, F. (2015). Türkiye'nin Tarım Bölgeleri Bazında Mekanizasyon Düzeyinin Yersel Değişim Haritalarının Oluşturulması ve Değerlendirilmesi. *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 18(4), 77-90.
- KTO, (2020). Konya'nın Sosyo Ekonomik Yapısı, 15 Ocak 2020 tarihinde, <http://www.kto.org.tr/konyanın-sosyo-ekonomik-gorunumu-447k.htm> adresinden alınmıştır.
- Kuijt, I. (2002). *Life in Neolithic Farming Communities Social Organization, Identity, and Differentiation*, USA: Kluwer Academic Publishers.
- Losch, B., Fréguin-Gresh, S., & White, E. T. (2012). *Structural Transformation and Rural Change Revisited: Challenges for Late Developing Countries in a Globalizing World*. The World Bank.
- Malaslı, M. Z., Palta, Ç., & Argon, Z. Ü. (2020). Agricultural Mechanization Properties of KOP Region. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 8(4), 826-832.
- Mazoyer, M. ve Laurence, R. (2009). *Dünya Tarım Tarihi Neolitik Çağ'dan Günümüzdeki Krize*. (Çev. Ünsaldı, Ş.), Ankara: Epos Yayınevi.
- Mazumder, M. S. U., & Wencong, L. (2013). Micro-credit and Poverty Reduction: A case of Bangladesh. *Prague Economic Papers*, 22(3), 403-417.
- McCormick, M. (2001). *Origins of the European Economy: Communications and Commerce AD 300-900*, İngiltere: Cambridge University Press.
- Meier, G. M., & Stiglitz, J. E. (Editörler), (2001). *Frontiers of Development Economics: the Future in Perspective*, New York: World Bank, Oxford University Press.
- Moulaert, F., Jessop, B., & Mehmood, A. (2016). Agency, Structure, Institutions, Discourse (ASID) in urban and Regional Development. *International Journal of Urban Sciences*, 20(2), 167-187.

- Neuwirth, J., Ortner, K. M., & Wagner, K. (2010). Economic Effects of the Common Agricultural Policy on Employment in Austria. *Rural Areas and Development*, 7(740-2016-50930), 213-223.
- Oğuz, C. ve Bayramoğlu, Z. (2018), *Tarım Ekonomisi*, (3. Baskı), Konya: Atlas Akademi.
- Oran Kalkınma Ajansı, (2017). Yozgat Yatırım Rehberi, 16 Ocak 2020 tarihinde <http://www.oran.org.tr/tr/bolgemiz/yozyat> adresinden alınmıştır.
- Orhan, O.Z. (1999). *Türkiye’de Tarımsal Destekleme ve Taban Fiyatları Politikası*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:1999-62: 25.
- Ökten, S. (2016). Konya Havzasında Su Yönetimi ve Çevre Sorunları Üzerine Genel Çözüme yeni Yönelik Çalışmalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3 (5), 124-147.
- Özdemir, Z. (1989). Türk Tarımında Destekleme Uygulamaları ve Sonuçları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, (1-4), 47
- Özdoğan, B., Gacar, A., & Aktaş, H. (2017). Digital Agriculture Practices in the Context of Agriculture 4.0. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 4(2), 186-193.
- Özgüven, A. (1983), *Tarım Ekonomisi ve Politikası*, (2. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özkaya, T., Oyan, O., Işın, F., & Uzman, A. (2001). Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları: Dünü-Bugünü-Geleceği. *Türkiye Ziraat Odaları Birliği*. (2), 5-24. Ankara
- Öztürk, N. (2001). *Türkiye’de bölgesel kalkınma ve Güneydoğu Anadolu Projesi*. Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pamuk, Ş. (2016), *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, (6. Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 127-128.
- Pamuk, Ş. ve Toprak, Z. (Editörler), (1988). *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923- 2000)*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Penson, J.B., Capps, O. & Rosson, P. (2002), *Introduction to Agricultural Economics* (Üçüncü Baskı). New Jersey: Prentice Hall.
- Petrick, M., & Zier, P. (2009). *Employment Impacts of the Common Agricultural Policy in Eastern Germany—A Regional panel data Approach* (No. 1005-2016-79115).
- Piketty, T. (2013), *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, (Çev. Koçak, H.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polat, B. & Aktakke, N. (2017). *Kalkınma Programlarının Değerlendirmesinde Etki Analizi Yöntemleri ve Türkiye’de Uygulamalar*, İstanbul: Optimist Yayın Grubu.
- Rada, N., & Valdes, C. (2012). Policy, Technology, and Efficiency of Brazilian Agriculture. *USDA-ERS Economic Research Report*.

- Râmniceanu, I., & Ackrill, R. (2007). EU Rural Development Policy in the New Member States: Promoting Multifunctionality? , *Journal of Rural Studies*, 23(4), 416-429.
- Rehber, E. (2013), *Tarım Ekonomisi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Retamales, J. B., & Sepúlveda, J. C. (2011). Fruit production in Chile: bright past, uncertain future. *Revista Brasileira de Fruticultura*, 33(SPE1), 173-178.
- Rosenbaum, P.R., & Rubin, D.B. (1983). The Central Role of the Propensity Score in Observational Studies for Causal Effects, *Biometrika*, 70(1), 41-55.
- Sadoulet, E., De Janvry, A., & Davis, B. (2001). Cash Transfer Programs with Income Multipliers: PROCAMPO in Mexico. *World Development*, 29(6), 1043-1056.
- Scott, A. J. (1988). Flexible Production Systems and Regional Development: the Rise of New Industrial Spaces in North America and Western Europe. *International Journal of Urban and Regional research*, 12(2), 171-186.
- Slicher van Bath, B. H. (1976). *The Agricultural History of West-Europe 1500-1850*, İngiltere: Arnold Publishers.
- Sueyawanshi, S. D., & Kapase, P. M. (1985). Impact of Ghod Irrigation Project on Employment of Female Agricultural Labour. *Indian Journal of Agricultural Economics*, 40(902-2018-2387), 240-244.
- Sweeney, D. (1995). *Agriculture in the Middle Ages: Technology, Practice, and Representation*, USA: University of Pennsylvania Press.
- Swinnen, J. (2018). *The Political Economy of Agricultural and Food Policies*, Belgium: Palgrave Macmillan.
- Şaşmaz, M. Ü., & Öznur, Ö. (2019). Tarım Sektörüne Sağlanan Mali Teşviklerin Tarım Sektörü Gelişimi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 50-65.
- Şenel, A. (1995). *İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- T.C. Resmî Gazete. Karar Sayısı: 2001/ 24362, 25 Ağustos 2019 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/04/20010403.htm> adresinden alınmıştır.
- T.C. Resmî Gazete. Karar Sayısı: 2006/5488, 20 Kasım 2019 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060425-1.htm> adresinden alınmıştır.
- T.C. Resmî Gazete. Karar Sayısı: 2009/15173, 20 Ağustos 2019 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090723-6.htm> adresinden alınmıştır.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2019). Tarım Havzaları, 14 Eylül 2019 tarihinde <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarim-Havzaları> adresinden alınmıştır.

- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2020). Tarım Havzaları Haritaları, 20 Ocak 2020 tarihinde <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Icerikler.aspx?IcerikId=296c5dc2-2d3f-427d-af9a-70c4a2f131a6> adresinden alınmıştır.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2013). Tarımsal Nüfus Gençleşiyor 14 Aralık 2019 tarihinde <https://www.tarimorman.gov.tr/EYYDB/Sayfalar/Detay.aspx?OgeId=18&Liste=Haber> adresinden alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2020a), Yurtdışı Teşkilatı- Güney Amerika, 15 Ocak 2020 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-amerika> adresinden alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2020b), Ticaret Bakanlığı Devlet Yardımları Rehberi, 19 Aralık 2019 tarihinde https://ticaret.gov.tr/data/5b87fac913b8761160fa1cf0/Devlet_Yardimlari_Rehberi.pdf adresinden alınmıştır.
- Tezel, Y.S. (2015), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Thirlwall, A. P. (2003), *Growth and Development: With Special Reference to Developing Economies*, (7. Baskı). Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Tipi, T., Vural, H., Turhan Ş., & Erdal, B. 2017. Türkiye'de Sulama Yatırımlarının Tarım Alanlarının Kullanım Şekillerine Etkisinin Belirlenmesi. *Tarım Ekonomisi Derneği Dergisi* (23):157-163.
- TOBB, (2017). Ekonomik Rapor 2017, 23 Ekim 2019 tarihinde <https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2018/EkonomikRapor2017.pdf> adresinden alınmıştır.
- Tokgöz, E. (1999), *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)*, (5. Baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- TÜİK (2019, Kasım), İşgücü İstatistikleri. 10 Ekim 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33778> adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2017), Toplam İşlenen Tarım Alanları (Hektar), 11 Mart 2020 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr> adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2017). Tarımsal Üretim Değeri (Bin TL), 13 Mart 2020 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do> adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2018). Düzey-2 Bölgelerinde İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdam Edilenler, 13 Ocak 2020 tarihinden <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do> adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2018). İşgücü İstatistikleri Mikro Veri Seti, 27 Mart 2020 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/Hia_2018/turkce/index.html adresinden alınmıştır.

- TÜİK, (2018, Ocak), İktisadi Faaliyet Kollarına göre, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, 17 Ağustos 2019 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1108 adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2019), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), 7 Mart 2020 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2019, Ocak), İstihdam Edilenlerin Sektörlere Göre Durumu, 18 Haziran 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2019, Ocak), Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu, 11 Mayıs 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2019, Ocak), Sürekli Tarım İşçilerinin Ortalama Aylık Ücretleri, 26 Haziran 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2019, Ocak), Tarım Alanları, 16 Temmuz 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2019, Ocak), Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC, Rev.4) Göre İhracat, 11 Mart 2019 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2019, Ocak), Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC, Rev.4) Göre İthalat, 13 Mart 2019 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alınmıştır.
- UNDP, (2006), Country Evaluation: Assessment of Development Results Honduras, Aralık 2019 tarihinde http://web.undp.org/evaluation/evaluations/documents/ADR/ADR_Reports/ADR_Honduras.pdf adresinden alınmıştır.
- UNDP, (2019), Briefing Note for Countries on the 2019 Human Development Report Nicaragua, 9 Aralık 2019 tarihinde http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/NIC.pdf adresinden alınmıştır.
- USDA, (2020, Ocak), World Agricultural Production, 15 Mart 2020 tarihinde <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/production.pdf> adresinden alınmıştır.
- Weltzien, C. (2016). Digital Agriculture or Why Agriculture 4.0 Still Offers Only Modest Returns. *Landtechnik*, 71(2), 66-68.
- World Bank, (2019). Agricultural Employment, 5 Şubat 2020 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS> adresinden alınmıştır.
- Yavuz, F. (2005), *Türkiye’de Tarım*, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayını.
- Yavuz, G. G., Miran, B., Gürer, B. B., Yüksel, N. Y., & Demir, A. (2016). *Buğday, Dane Mısır ve Çeltik Üretiminde Fark Ödemesi Desteklerinin Etkisi*. Ankara: Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü.

- Yeni, R. ve C.Ö. Dölekoğlu, 2003. Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri. *Tarımsal Araştırma Enstitüsü*, Yayın, (98).
- Yıldız, Ö. (2008). GAP İllerinde Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm. *Ege Akademik Bakış*, 8(1), 287-300.
- Yılmaz, H., Demircan, V., & Dernek, Z. (2011). Türkiye Tarımında Doğrudan Gelir Desteği Uygulamaları (Isparta İli Üreticileri Açısından Bir Değerlendirme). *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 248-265.
- Weir, D. R. (1991). Malthus's Theory of Population. In *The World of Economics*, Palgrave Macmillan, London.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Süleyman Utku OĞUZ

Doğum Yeri ve Tarihi : Mersin/ Mut / 12.01.1995

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / İktisat Fakültesi / Ekonomi ve Finans

Lisansüstü Öğrenimi : Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Ekonomi ve Finans ABD / Yüksek Lisans

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (YÖKDİL: 67,5)

İş Deneyimi

Kısmi Zamanlı Öğrenci : (2015) Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi

İletişim

e-posta Adresi : utku.ouz33@gmail.com

Tarih :